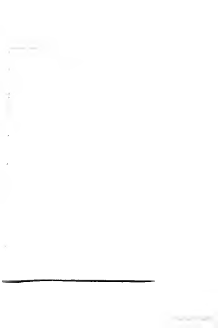
DANTE ALIGHIERI EENE STUDIE VAN J. H. GUNNING JR

Johannes Hermanus Gunning

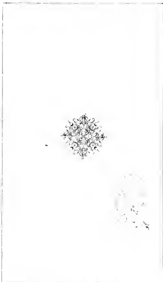

Dante Alighieri

Dante Alighieri.

EENE STUDIE

VAN

J. H. GUNNING JR.

AMSTERDAM,
HÖVEKER & ZOON.
1870

DRUK VAN ROELOFFZEN & HÜBNER, AMSTERDAM

AAN

Dr. J. C. HACKE VAN MIJNDEN,

LID VAN DEN RAAD VAN BESTUUR
DER KONINKLIJKE ACADEMIE VAN
BEELDENDE KUNSTEN, ENZ.

TE

AMSTERDAM.

Kon ik wel nalaten te begeeren, hooggeachte Heer en Vriend! om met Uwen naam dit boekjen te versieren? Onder de vele redenen waarom ik wenschte dat het iets beters wezen mocht dan ik besef dat het mag heeten, is niet de laatste, dat ik zoo gaarne minder verre wilde achterblijven bij de uitnemendheid van het geschenk Uwer Dante-uitgaaf. Hoe dank ik U, dat ik mede onder de bevoorrechten behoor die dat kostbaar gedenkteeken mogen bezitten. Kostbaar niet alleen om de prachtvolle uitvoering maar bovenal om den inhoud. Uwe vertaling, en het uitgestrekte der moeilijkheden die gij, den Meester ook in den vorm op den voet volgende, hebt bestreden, zal eerst recht naar waarde geschat kunnen worden als zij later, voltooid, in aller handen zal mogen zijn. Maar reeds nu mag ik toch, mij voegende bij den lof, door den heer Potgieter in de toelichtingen tot zijn edel, waarlijk Dantesk »Florence" u gegeven, daarenboven mijn persoonlijken dank uitspreken. Uwe aanteekeningen, beknopt en

volledig tegelijk, hebben mij omtrent menige bijzonderheid waar ik vroeger over heen las, licht gegeven. Bij wijze van voorbeeld noem ik uwe aanwijzing hoe in de korte, schoone Ulysses-episode [1]) reeds de geheele Faust-idee vóór ons ligt: en nog zooveel meer zou ik lust hebben te vermelden. Doch ik bepaal mij tot de erkenning dat zoo er iets goeds in dit mijn boekjen is, een groot deel daarvan U toekomt. Bij uwe rijke belezenheid in de Dante-litteratuur zal het U niet noodig zijn dat ik de schrijvers noeme die ik, behalve U, voornamelijk gevolgd heb. Eerst en boven allen de uitnemende Wegele; dan verder de hoogverdienstelijke vertaling en aanteekeningen van Dr. A. S. Kok, Göschel, Ozanam, Graul, Hugo Delff, Schlosser, Macaulay en anderen [2]), ik vermeld ze hier alleen omdat ik den lezer niet met gedurige citaten heb willen vermoeien, en opdat men mij, eenvoudig leerling, niet de aanspraak toedichte van iets oorspronkelijks te hebben willen leveren. De heer Potgieter zegt t. a. p. dat onder de weinige verheugende verschijnselen welke onze litteratuur aanbiedt, de toenemende studie van Dante verdient te worden gewaardeerd. Of onze litteratuur weinig of

[1]) Inf. 26.

[2]) Het laatste wat ik las, zijn de in dit jaar uit het Poolsch vertaalde Voorlezingen van J. J. Kraszewski over de D. C. een boek vol warme geestdrift, merkwaardig bewijs hoe Dante dezer dagen niet alleen in Duitschland, Frankrijk, Engeland, Nederland, Amerika, maar ook in Polen (evenals, naar mij uit een Bibliographie bleek, in Rusland) aandacht wekt. Het pas verschenen werk van den heer U. W. Thoden van Velzen over »de Hel« heb ik tot mijn leedwezen bij mijn arbeid niet kunnen raadplegen.

veel verheugende verschijnselen biedt, kan ik niet beoordeelen; ik ben te weinig er mede bekend en tot oordeel bevoegd. Maar zeker is het dat ik met dit boekjen niets anders bedoel dan ons volk een bruikbaar hulpmiddel in handen te geven, waar over heen men tot Dante zelf kome en dat ik niet acht, er mede in »onze litteratuur" als medespreker op te treden. Ik wensch, dankbaar erkennende dat anderen daarnevens ook »letterkundigen" kunnen zijn, voor mijn deel nooit ot nergens iets anders dan enkel Evangeliedienaar te wezen. Tot hetgeen deze heerlijke levenstaak insluit, reken ik de liefde voor al wat schoon en heilig is in de geschiedenis der menschheid. Daarom ken ik geen Cato die, als Casella of wie ook mij tot sterking op den louteringsberg des levens een canzone van Dante zingt [1]) mij en mijn reisgenooten met recht zou kunnen toeroepen: houdt u niet op, afijt opwaarts, verkwist den tijd niet aan nuttelooze dingen! Het geloof in Jezus Christus is de gloed der geestdrift voor het reine en verhevene; en de bron van elke ketterij is, te verflauwen in haat tegen het gemeene.

Dante, de schijnbaar aan onzen tijd gansch vreemde middeleeuwsche mystikus, wordt dezer dagen door geheel Europa heen met vernieuwde belangstelling gelezen, bestudeerd, geschilderd. Ik meen deze merkwaardige voorliefde te mogen verklaren uit den ontroerenden ernst onzes tijds die, te midden van duizenderlei ontkenning der eeuwigheid, toch een onweerstaanbaren drang heeft, alles in het licht der eeuwigheid te zien. In alle maatschappijke kwestien en zedelijk-religieuze

[1]) Purg. 2

zoowel als wetenschappelijke levensvragen gaat men principieel tot den diepsten grond, en nu, die diepste grond is de eeuwige realiteit, de bovenzinlijke achtergrond der wereld, waarop ons Dante wijst. Onder gestadig geroep dat het geloof iets afgezonderds moet blijven, buiten betrekking tot staat, school, wetenschap, litteratuur, maakt men echter van iedere gewichtige kwestie op elk dezer terreinen onvermijdelijk een geloofszaak; immers men spreekt zich zóó uit, dat duidelijk doorschemert wat men gelooft. Hiermede, naar ik meen, is althands in samenhang de herlevende belangstelling in de divina Commedia, d. i. in dat gedicht hetwelk den daemonischen [1]) en den hemelschen grond der dingen niet slechts als achtergrond laat doorschemeren gelijk overal elders geschiedt, maar dien verborgen grond opzichzelf onbedekt, als eigenlijk de éénige realiteit vóór ons stelt. Ja onze tijd is principieel, beide ten goede en ten kwade. Hij schijnt in zijn even diepzinnigen als reusachtigen geestelijken arbeid het woord van Dante in zijn »Gastmaal" aanschouwlijk te willen maken: »de hoogste begeerte, elk schepsel door de natuur zelf ingeplant, is de terugkeer tot het beginsel, de bron waaruit het voortkwam, lo ritornare al suo principio." En is niet het einddoel des menschen en der menschheid het terugkeeren tot God, de eerste levensbron? Is niet dit aardsche leven onverklaarbaar, ja wanhopig ongerijmd, tenzij het aangevuld, verklaard worde door het eeuwige leven?

[1]) Ik neem hier daemon in den Griekschen zin des woords, waarin het zoowel een gunstige als een ongunstige beteekenis heeft.

Het is dan ook in dit licht dat ik de divina Commedia en haar dichter bovenal beschouwd heb. Daarom heb ik voor mijzelf niet gerust eer ik een zoo duidelijk mogelijk historisch beeld voor mijn geest had geplaatst Want tot het beschouwen van een mensch of een tijd in het licht der eeuwige waarheid is het noodig, de tijdelijke omgeving, de historische voorwaarden waarin hij verkeerde, nauwgezet te doorvorschen. Het geloof maakt niet partijdig, bekrompen, onverschillig omtrent de natuurlijke dingen, maar omgekeerd, het leert al deze dingen met liefde opnemen en in de juiste orde rangschikken. Ja, ik meen, dat de belangrijkste en diepste vraagstukken, h v het behandelde in het hoofdstuk »Dante, de Commedia dichtende", buiten het licht des christelijken geloofs volstrektelijk niet naar waarheid op te lossen zijn [1])

Uitvoerige toelichting der deelen en bijzonderheden van het gedicht heb ik niet willen geven Men vindt die in de meeste uitgaven en vertalingen, daar toch niemand Dante zonder eenige hulpmiddelen leest Wat ik mij dus allereerst tot taak stelde was, alles terug te brengen tot de persoon des dichters Slechts kort heb ik stilgestaan bij de feiten van het leven van Dante, die overal elders te vinden zijn Maar bij de beschouwing van het gedicht heb ik telkens getracht, daarin den dichter, den mensch te vinden uit wiens hart deze woorden zijn gevloeid, wiens innerlijk leven het gedicht

[1]) Aanleiding tot het schrijven van genoemd hoofdstuk was een gesprek met mijn vriend Dr. Fabri, zendings-inspecteur te Barmen, een man met wien ik niets kan bespreken zonder helderder licht te ontvangen

afspiegelt. De hoofdpersoon toch in deze wonderbare zangen is niet een halfgod, een held, een koning, maar eenvoudig de dichter zelf. Ja eigenlijk ook niet de dichter, niet Dante Alighieri de Florentijner der veertiende eeuw, maar *de mensch zelf* in zijn lijden en strijden, in zijn zonde en reiniging, in zijn ellende en heerlijkheid. Die mensch verpersoonlijkt in de individueele gestalte van Dante. Zulk een verpersoonlijking is noodzakelijk onvolkomen. Dante was geen heilige noch alzijdig, boven alle vooroordeel en schuld verheven. Maar toch het leven dezes ballings heeft veel echt-menschelijks in ruimer zin. In zijn boek »over de Volkstaal« zegt hij het diepe woord: »op de wegen der Voorzienigheid ligt ook het ongeluk en de smarten der volken, en het dunkt Haar somwijlen goed, dat één voor allen lijde.« Deze waarheid, welke hare hoogste uitdrukking slechts in Eénen gevonden heeft, die voor allen het lijden en den vloek des doods heeft gedragen, vindt haar *gedeeltelijke* werklijkheid niet slechts bij volken, maar ook bij enkele personen, die ten koste van lijden en verkwijning een zegen voor de menschheid achterlieten. Aldus ook Dante. Zijn leven zelf is een gedicht. Dat leven was gebroken, zoo als men zegt: maar zou Dante tot die hoogte zijn geklommen, indien hij niet in zulke diepten der smart gedaald ware? En dat leven, die persoonlijkheid is het ook juist, die alles in het gedicht tot één verbindt, verklaring der afzonderlijke deelen geeft. Herder, de groote tolk van de »stemmen der volken," zegt evenwel (in den 47sten zijner Brieven over de studie der theologie), dat in Dante slechts talrijke afzonderlijke episoden schoon zijn, maar het *geheel* des gedichts ons geen genot

meer kan leveren. Hoe is het mogelijk, zóó te oordeelen, tenzij men den band van 's dichters persoonlijkheid, die al deze episoden samenvoegt gelijk de geest de deelen des lichaams, verbreekt en dan, ja, alles uit elkander ziet vallen? Mij aangaande, gelijk in elk geschrift dat ik heffeh, zoo ook zoek ik in de divina Commedia boven alles den mon, den mensch wiens brandend hart deze bladzijden een onvergankliijk leven heeft ingeademd. In de deelen des gedichts, zonder twijfel, wensch ik ook het schoone van het niet schoone te onderscheiden, en aan die overspannen bewondering van alles evenzeer, waardoor men eigenlijk ten slotte niets waarlijk bewondert, vreemd te blijven. Neen, daar zijn in de Commedia zonderlinge tooneelen, onbruikbare verhandelingen, gewrongenheden. De eeuw toch waarin Dante leefde dragt in hooge mate het kenmerk des jongelingsleeftijds, met al zijn deugden, maar ook met al zijn gebreken. Vermetel waagt zich de fantasie in elke diepte van de vraagstukken der eeuwigheid, een Phaëton die door de hemelruimte wil dringen alvorens de aarde recht te hebben leeren kennen. Maar afgezien van het schoone ook in deze pogingen op zich zelve, verkrijgen wij toch, als wij de éénheid der Commedia niet verbrokkelen, uit ook uit zulke deelen een vrucht. Namelijk wij zien hoe hij daarin met zekere gezochtheid redeneert, niet zonder duisterheid spreekt. Maar als hij nu weder uit het hart kan spreken, als hij het lijden, de zonden en zwakheden, de roeping en heerlijkheid des menschen kan bezingen, dan stroomen onsterfelijke klanken van zijne lier, dan teekent hij beelden wier schoonheid nimmer aan den blik des geestes, die ze eens opiettend

aanschouwde, meer ontgaat En zoo leeren wij dan uit deze tegenstelling en verbinding den dichter, het gevoel zijns harten, de liefde waarvan zijn binnenste blaakte, des te beter waardeeren.

Terwijl ik dit schrijf ontroert ons allen de vreesselijke oorlog in welken thans Duitschland en Frankrijk tegenover elkander staan. Bij de, in mijn oog vruchtelooze maar toch eerbiedwaardige, pogingen die tot het stichten van een Vrede-bond worden aangewend, zou men ook uit de studie van Dante's de Monarchia kunnen leeren. Zoo dacht ik althands als ik overwoog hoe onze dichter daar ontvouwt dat tot het groote doel der menschheid, om haar bestemming te begrijpen en te bereiken, een wereldvrede onmisbaar is, opdat men gemoedsrust geniete om zich aan dat doel te kunnen wijden. En als Dante dan verder betoogt hoe, even als de naar het beeld des éénen Gods geschapen menschheid zelve een eenheid is, en even als des menschen lichaam aan slechts één impuls behoort te gehoorzamen om krachtig te werken, zoo ook om dien vrede te bereiken en te behouden, een éénhoofdig bestuur, de wereldmonarchie noodig is — dan zou dit in onze dagen aanleiding tot vele gedachten kunnen geven. Wij behoeven er ons niet bij op te houden hoe hersenschimmig het denkbeeld van Dante is dat deze ééne Keizer, omdat hij over allen regeerde, nu ook boven alle vrees en begeerte, alle booze hartstochten die zijn bestuur konden verontreinigen, zou verheven zijn. [1]). Maar tot

[1]) Zie het artikel van Mr. J. A. Levy over »Dante's staatsrechtelijke theorie," in den Tijdspiegel van 1 Aug. dezes jaars, een teeken, onder vele, van de belangstelling die ook ten onzent be-

de theorie, die zijn beroemde landgenoot Cavour aan Europa naliet, de leer van »de vrije kerk in den vrijen staat« schijnt mij Dante's stelsel een noodzakelijke a a n v u l l i n g te leveren. Deze leer van Cavour toch is op **katholieken** bodem ontstaan. De liberale staatsman, in die atmosfeer opgevoed (hoe hij zich er ook van geëmancipeerd hebbe) behoudt altijd min of meer de wantrouwende waakzaamheid die hij tegenover een heerschzuchtige kerk noodig acht. Daarom staalt in die spreuk, als wij haar wèl doorgronden, toch altijd deze hoofdgedachte dóór, dat de staat is het machtige, en voor zich het é e r s t e recht van bestaan eischende lichaam — niet de staat heeft zich aan de kerk, maar wel de kerk aan den staat te verandwoorden, haar doen en laten aan z i j n contrôle te onderwerpen. En het vriendelijk waarborgen van »vrijheid« der kerk, dat in deze spreuk van Cavour schijnt uitgedrukt, heeft toch altijd een bijsmaak van die minachting waarmede men b. v. tot een daglooner zou zeggen: wees vrij in 't gebruik van uwe spijze (doch laat mij geëxcuseerd zijn!) — of hoogstens van die beleefdheid waarmede men een in den grond o n w e l k o m e n gast onder een vloed van hoffelijke woorden en met vele buigingen — n a a r d e d e u r geleidt. Zoo moet dan, dunkt mij, als wij de spreuk van Cavour willen aannemen, het woord »de vrije kerk in den vrijen staat," waardoor de staat als

---

staat voor hetgeen aan de Danteske studiën verwant is, even als het opstel »Florence van 1200—1345" (naar aanleiding van Peruzzi's boek dat dien titel draagt) van den heer P. N. Muller in den Gids van October. Dit laatste stuk heeft echter uitsluitend Florence's handelsbetrekkingen in het oog.

de groote cirkel, binnen welken zich de kerk als de kleinere mag bewegen, wordt aangeduid — dat woord moet dan noodzaaklijk worden aangevuld door »de vrije staat in de vrije kerk«, waardoor aan de kerk het recht wordt gegeven dat haar van Godswege toekomt, namelijk van op hare beurt het groote, alles omvattende terrein te zijn dat elk ander levensgebied, ook den staat, binnen zich heeft en er de eigenlijke levenskracht aan verleent, door handhaving van de eeuwige beginselen der waarheid en des rechts, zonder welke geen maatschappij kan bestaan. Ik meen te kunnen beweeren dat deze gedachte bij uitnemendheid protestantsch is. Wanneer dus in protestantsche landen, b. v. bij ons, de liberale staatkunde de spreuk van Cavour in den mond neemt, zoo vergeet zij, zeer ongepast, dat het hier niet, gelijk in katholieke landen, de kerk is die aanvalt en heerschen wil over den staat (afgezien van tijdelijke en persoonlijke misgrepen) maar omgekeerd, de staat die der kerk haar vrijheid ontnemen wil — trouwens tot zijn eigen schade, daar juist in het protestantsch beginsel de handhaving ligt van alle de hoogste belangen des staats [1]). Ja, door dat beginsel alléén kan de geestelijke macht, in het besef harer waardigheid doch zonder éénige hierarchische aanmatiging, zich beschermend over den staat uitstrekken en spreken: »de vrije staat in de vrije kerk!« Welnu, is het niet Dante die in zijn verheven leer van de twee middelpunten, Keizer

[1]) Zie de eerste der vijf voordrachten van Stahl over »der Protestantismus als politisches Princip,' waarin wordt aangewezen hoe het protestantisme aan elk levensgebied, ook aan den staat zijn natuurlijke van God gegeven zelfstandigheid hergaf

en Paus, (afgezien natuurlijk van den tijdelijken vorm dier voorstelling) van die twee machten die elkaar wederkeerig eerbiedigen en steunen, ons een profetie van deze waarheid geeft? Een profetie slechts, niet meer. Want waar is de onberispelijke heiligheid dezer twee verheven Hoofden te vinden, welke toch noodzakelijk vereischt wordt? En waar is — daar toch deze twee machten in God gelijkelijk gegrond zijn — waar is in Gods wezen het punt te vinden van uit hetwelk die tweeledige macht zich verdeelt? Welken waarborg geeft ons Dante dat niet bij hem deze twee uitgangspunten in Gods wezen naast elkaar gesteld worden zonder dat hun vereeniging wordt aangewezen, gelijk bij Spinoza de extensie en de cogitatie in het wezen Gods naast elkander onvereenigd staan? Heerlijk is het eindwoord dat wederom het christelijk geloof, in de leer van het eeuwige scheppende Woord in God, en in het uitzicht der hope op het toekomend Rijk der heerlijkheid, waar het geestelijke en het maatschappelijke volkomen verzoend zullen zijn, op deze vragen geeft. Maar ik mag hierover niet uitweiden. Ik stip het slechts aan als een vluchtigen wenk omtrent den rijkdom die in Dante's gedachtenstelsel verborgen ligt. En ook opdat wij hem den schoonen titel van »voorlooper van het Protestantisme« mogen geven in diepe ren zin dan om de in het gedicht verspreidde evangelische en anti-hierarchische uitspraken welke Gij ook terecht (in Uwe voorrede voor het Purgatorio) niet voldoende acht om dien titel te wettigen. [1])

[1]) Hermann Dalton te Petersburg heeft Dante onlangs in betrekking tot het Protestantisme beschouwd in eene voordracht die ik tot mijn leedwezen nog niet heb kunnen bekomen.

Al deze dingen zijn u vollediger dan mij bekend, geëerde Vriend! en ik vermeld ze alleen om van hetgeen mij bij het schrijven van deze bladzijden bezielde, eenigzins rekenschap te geven. Met zeker tegenstreven scheid ik van een arbeid die mij een langen, schoon gedurig afgebroken, tijd bezig hield De uren waarin ik mij in de divina Commedia kon verdiepen, weet ik niet beter te beschrijven dan door u te herinneren aan 't geen eens Dante zelven in een boekwinkel te Siena overkwam. Hij zette zich op een bank voor het huis neder, en begon terstond te lezen. Geen oogenblik wendde hij de oogen er van af, hoewel een schitterende stoet door die straat ging en een menigte schoone vrouwen. Eerst na het boek doorgelezen te hebben, sloeg hij zijn oog weder op, en verwonderd bemerkten de aanwezigen dat hij niets van den feestelijken stoet had bespeurd.

Aan dergelijke ongestoorde lezing is voor mij niet te denken. Misschien draagt mijn boekje daar wel de blijken van. Dit echter hoop ik, dat Gij er niet slechts verspreide sporen maar doorgaanden afdruk in vinden moogt van de groote liefde die ik, schoon bij veel geringer kennis, met U voor Italie's meesterzanger deel.

Moge het U vergund zijn om door even gelukkige voltooiing van het derde deel der Commedia als van de beide vorigen, voor Dante een gedenkteeken ook bij ons te lande te stichten, welks waarde in mijn schatting die van een metalen verre te boven gaat

Geloof mij met hoogachting

's Hage, Uw Dw. Dr. en Vriend
October 1870. J. H. GUNNING JR.

I

INLEIDING.

Ten tyde van den Goeden Vrijdag en de Paaschfeestviering met hetgeen er verder aan verbonden is, hoort de christelyke gemeente een prediking en verkondigt een geloofsinhoud, die tevens met de verhevenste geschiedbeschouwing één is. Zij stelt zich dit keer- en middelpunt der historie als het ware in den vorm van twee trechters vóór, die met hunne spitsen in elkander sluiten. Breed begint de algemeene geschiedenis der menschheid, de volken die God laat wandelen op hun eigen wegen, om ze tot het streven naar verzoening te brengen. Nauwer sluit zich op dien breeden grondslag Israëls byzondere geschiedenis af, tot aan de dagen der vervulling, als de Messias verschijnt. Eerst is Hij omstuwd door een groote menigte, die aan Zijn lippen hangt en medetrekt om Zijn heerlijke wonderen te aanschouwen. Doch die menigte smelt tot een klein aantal

getrouwen, en ook van die uitgelezenen kon ten slotte niet één meer een uur met Hem waken. En heeft Hem ook de schuchtere vriendelijkheid van enkele liefhebbende harten op een afstand blijven omringen, toch heeft Hij in den diepsten zin alléén den wijnpersbak getreden, alléén de boven den afgrond des verderfs zwevende wereld op Zijn schouder getorscht. Daar op Golgotha is het spitse keerpunt der historie, de volle overwinning van de macht der duisternis, tevens de ure harer nederlaag. Van dáár uit, na den korten doorgang van Vrijdag tot Zondag, is er weêr een verbreeding naar de andere zijde. Als een paradijs tegenover een hel, door een smallen doorgang verbonden, zoo ontvouwt zich in trechtervorm de in den Heiligen Geest gegronde historie des vernieuwden menschdoms, te beginnen bij het open graf des Konings, om zich van daar heerlijk te verbreeden door de uitstorting des Heiligen Geestes en verder de geheele wereldontwikkeling te omvatten tot aan haar einde.

Het is tot hieraan verwante beschouwing dat het onderwerp van dit geschrift ons uitnoodigt. Denken wij ons bijna zes eeuwen terug, in April 1300, toen zich op uitnoodiging van Paus Bonifacius VIII in de dagen van Goeden Vrijdag en Paschen eene onafzienbare menigte binnen de muren van Rome verdrong, om ter gelegenheid van het groote jubeljaar het graf van den Apostelvorst te bezoeken en vergeving van zonden te ontvangen. Een onder die dichte drommen eenzaam rondwandelende is een aanzienlijk man, ambassadeur van de republiek Florence. Voor al de pracht en het gewoel rondom hem, wat den vorm betreft, heeft hij oog noch hart, afschoon hij de wezenlijke be-

teekenis van al deze dingen dieper dan allen doorziet. Zijn ziel is doorwond. Niet slechts over het verlies van zijn boven alles dierbare geliefde, maar bovenal over de politieke woelingen die zijn vaderstad verscheuren; en ook, schoon daarmede niet in onmiddelijk verband, is er besef van eigen schuld dat hem naar vergeving, naar reiniging des levens doet smachten....

Het is voorwaar een dichterlijke tijd die hem draagt. Nog klinkt de nagalm van den laatsten kruistocht, van de twisten tusschen Pausdom en Keizerschap. De heilige Dominicus, bovenal Frans van Assisi, hebben het diepe spoor van hun arbeid in den weg des tijds gegroefd. Heerlijke kunstgewrochten, als de kathedralen van Keulen en Florence, zijn verrezen. Met Nicola Pisano is de geschiedenis der beeldende kunst een nieuw tijdperk van bloei ingetreden, met Cimabue en zijn leerling Giotto niet minder die der schilderkunst. De schoonste legenden en wonderverhalen leven in den mond des volks: »van de Trojanen, van Fiesole en Rome verhalen elkander de vrouwen, aan het spinrokken gezeten"[1]. Het is dan niet te verwonderen dat onder de dertigduizend elken dag, die elkaar te Rome op het Jubilé verdringen, ook de jeugdige Florentijner Giovanni Villani opgewekt wordt om het voetspoor van Sallustius en Livius te volgen en de geschiedenis zijner vaderstad te gaan schrijven. Doch het is een ander Florentijner, een hooger geest dien wij op het oog hebben. Dante Alighieri ziet in het volkengewoel rondom hem niet slechts een golf der wereldgeschiedenis, maar een voorstelling van haar einde, en Rome wordt hem als een dal van Josafat waar het groote wereld-

[1]) Paradiso 15.

gericht zal gehouden worden. Op den gewijden Donderdag als hij met de menigte in Petrus' heiligdom nederknielt, en hem met de sleutelen van den Apostelvorst de deur der schuldvergeving wordt geopend, kiemt ook in zijn hart wat later[1]) in het dichterlijk visioen van den Engel, die hem de poort der boetedoening opent, zijn uitdrukking zal vinden. Ja hier op dit groote Jubilaeum, in het midden des jaars (naar kerkelijke berekening die boven de burgerlijke gold), in het midden tusschen twee eeuwen, en ook in het midden van zijn eigen leven — want hij is 35 jaren oud — hier op dit drievoudig middelpunt is aanleiding, meer dan ooit, om in zich zelf dien trechtervormigen doorgang, waarvan wij spraken, te herhalen: om uit de hellevaart der zondekennis op maatschappelijk en geestelijk gebied, door den reinigingsberg der boete tot den vrede van het nieuwe Paradijsleven op te stijgen. Hier is het keerpunt dat nu voortaan onsterflijk zal gemaakt zijn voor alle volgende eeuwen, als deze Dante de stift zal gegrepen en zijn Divina Commedia begonnen hebben met de woorden:

> In 't midden van den kruisweg van dit leven
> Heb ik mij in een duister woud bevonden,
> Daar elk van 't rechte pad zich had begeven.

Over dezen dichter, over de persoon meer dan over zijn gedicht ofschoon vooral ter wille van dat gedicht, zal onze studie handelen naar deze volgorde: wij beschouwen eerst den tijd waarin hij optrad in hoofdtrek-

[1]) Purg. 9.

ken, om hem zijne plaats daarin te kunnen zien innemen; Italië in het algemeen, Florence in het bijzonder. Vervolgens willen wij den dichter beschouwen, zijn levensovertuiging schetsen gelijk die met zijn lotgevallen samenhangt en zich daarin kenbaar maakt. Daarna zien wij hoe deze levensovertuiging ook op de Divina Commedia, Dante's hoofdwerk, haar eigenaardigen stempel drukt. Onze geheele arbeid zal meer de persoon dan het werk des dichters voor oogen stellen, ook daar, waar wij uitvoerig over zijn gedicht zullen handelen. Eensdeels omdat de schrijver zich tot aesthetische kritiek niet bevoegd acht. Ten andere omdat het er hem om te doen is, de bewonderenswaardig verheven persoon des dichters bovenal te doen kennen aan een wijder kring van lezers, voor wie deze bladzijden zich bescheidenlijk als een inleiding tot de lezing en studie van de Divina Commedia wenschen aan te bieden.

II

De Middeleeuwen

Waarin bestaat toch de wonderlijke aantrekkelijkheid der middeleeuwen? Hoe dikwijls ook als een nachtelijk duistere tijd aangezien, toch rijzen voor den geest, die den historischen samenhang des wereldverloops wil kennen, de middeleeuwen altijd weer te voorschijn gelijk in de volkssagen de schim, die niet rusten kan voor zij den verborgen schat aan den erfgenaam heeft getoond, opdat hij dien voor zijn behoeften gebruike. Zoo liggen in de middeleeuwen schatten verborgen, door ons niet genoeg gewaardeerd.

De alleroudste tijden, van welke ons slechts mythen en sagen zijn overgeleverd, vormen de kindsheid des menschdoms, waarin b. v. het Sanskriet met de rijke vorming der verwante talen aan de ongelooflijk rijke en kunstvolle ontwikkeling der taal bij het k i n d beantwoordt. Dan volgt de eerste schoone ontluiking der

jongd in de Grieksche wereld, voor welke de tegenstellingen tusschen natuur en geest nog vreedzaam in elkaar geploond liggen, niet omdat zij verzoend zouden zijn, maar omdat er nog geen strijd tusschen haar geweest is. De rijpere knapenleeftijd is de Romeinsche maatschappij, de tijd, eerst van alles aantastende verovering, daarna van verstandelijk-schitterend rechtsbewustzijn, dat het veroverde wil ordenen. Nu komt de eigenlijke jongelingsleeftijd, het tijdperk der ridderlijke minne, de rijpende manbaarheid des menschdoms, welke ieder in de middeleeuwen erkent. Als dan de heerschappij der fantasie voor die der werkelijkheid, des bewustzijns, en de tijd van het dichterlijk hopend voorbesef voor dien van het volledig bezit van 't geen men lief had, begint te wijken, toont zich ons in de 16e eeuw een zeker welbehagen aan de werkelijkheid dat zelfs, in zijn verderen voortgang, in de 18e eeuw kan overslaan tot sentimentaliteit. Een sentimentaliteit, die voorwaar niet krachtelooze verwijfdheid behoeft te wezen, maar, (gelijk b. v. bij Napoleon die zeven maal den Werther gelezen heeft) een voorspel tot al de gistende ontwikkelingen der 19e eeuw in zich sluiten kan [1].

De middeleeuwen zijn alzoo het tijdperk der beginnende mondigheid, der ridderlijkheid en liefde in al haar vormen. Vol beteekenis is het, dat deze eeuwen met de groote volksverhuizing beginnen. Zooals in de geschiedenis der vorming van den bodem onzer aarde van vele op elkander schuivende lagen gelezen wordt, even zoo volgen van de oudste tijden af de volken elkaar op om ieder voor hun deel de idee der mensch-

[1] Zie Neus, die Entwicklung des Menschengeschlechts nach der Geschichte.

heid te helpen uitdrukken. Maar in de volken der oude wereld — met een uitzondering — is geen voortgang boven de bepaalde hoogte tot welke hun kracht reikt. Als de Indiërs, de Chinezen, en ook de Romeinen, de Grieken, op dat hoogtepunt gekomen zijn, is hun bestemming vervuld, en zij zinken terug. Alleen Israël, het profetische volk, gaat steeds vooruit totdat het in het Christendom zijn eigenlijk wezen onvergankelijk maakt. Bij de christelijke volken is evenens, en juist om dit beginsel des geloofs, geen stilstand meer, maar gestadige ontwikkeling des inwendigen levens. Daarom zijn ook de oude volken tegenover elkaar afgesloten, voor elkaar op de vlucht. Bepaaldelijk de oudste volken zijn steeds in nomadische beweging. Eenige hunner vinden bij die beweging spoedig hun rustpunt, andere blijven ronddwalen. Dit is vooral het onderscheid tusschen de mongoolsche en de indogermaansche eigenaardigheid. Deze laatste gaat weldra uit den toestand van vloeibaarheid, van welken de mythen en sagen herinnering bewaren, in dien der vaste vormen, der historische bepaalde toestanden over.

Bij den aanvang der middeleeuwen nu herhaalde zich als het ware een zondvloed van volkengolven. Niet in Azië en Europa slechts, maar volgens nieuwere nasporingen ook in Amerika, ja in Afrika. Een gisting des menschdoms om nieuwe toestanden voor te bereiden, gelijk die van den enkelen mensch zich in de kiemende manbaarheid aankondigt. In dit zwervend karakter blijft de geheele middeleeuwen door. De groote volksverhuizing gaat van het Oosten naar het Westen; haar jongste uitspruitsel is het volk der Noormannen, en deze zijn het eerste volk, dat de tegengestelde daad der

verhuizing, de kruistochtbeweging van het Westen naar het Oosten, inleidt. De jongste vrucht der kruistochten is wederom dat Hendrik van Bourgondië, met het gebied van Portugal tot verdrijving der ongeloovigen beleend, den grond legt tot de staatkundige zelfstandigheid van dat rijk. En Portugal is voorganger in de zwerftochten ter zee, die bekende en onbekende werelddeelen met elkaar in verbinding brengen en den nieuwen tijd helpen bereiden.

De volksverhuizing nu aan den aanvang der middeleeuwen had de bestemming, openbaar te maken en te bevestigen wat reeds lang inwendig toebereid was, namelijk de oplossing der oude wereld. Het Romeinsche rijk, in zijn ouden vorm, moest ophouden te heerschen, doch zijn geest zou blijven werken. Voortaan zijn in de geschiedenis twee hoofdbestanddeelen, niet samengesmolten maar vermengd, het Romeinsche, dat den uitwendigen vorm, de organisatie, het samenbindend kader levert, en het Germaansche, dat dien vorm met den inhoud zijns nieuwen geestelijken levens vervult. De Romeinsche beschaving was inwendig verrot, inderdaad een afzichtelijke barbaarschheid geworden. De Germaansche ruwheid daarentegen borg in de diepte haars geestelijken wezens de kiemen eener nieuwe beschaving voor welke de zegepraal bestemd was. Doch het Romeinsche *beginsel*, de organisatie, de wettelijke regeling, de wereldbeheersching, ging na het sterven van zijn ouden vorm, opgestaan, tot een nieuweren namelijk den kerkelijken vorm over, en bedwong andermaal den geheelen kring der volken.

De vermenging van Romeinschen vorm en Germaanschen inhoud vormt wat men noemt den *Romaan*-

schen geest der middeleeuwen. Er is geen samensmelting, slechts vermenging, en door de wrijving der saamgemengde bestanddeelen een zekere *hartstochtelijkheid*, die toont dat men de rust nog zoekt. Des te grooter was daarom de invloed van die macht, welke de hoogste rust beloofde en predikte, de Kerk. Met haar *idealen* bodem van bovenzinlijke openbaring en waarheid beheerschte zij de gemoederen. Met haar praktische *realiteit* van wettelijke verordeningen vermeesterde en doordrong zij het maatschaplijk gebied.

Een krachtvolle persoonlijkheid trad op, die deze drie bestanddeelen, het Romeinsche, het Germaansche en het kerkelijke, beheerschte en samenbond. Karel de Groote vormt, door dit samenbindend karakter, den overgang uit den ouden tot den nieuwen tijd. In hem ligt het rustpunt der volksverhuizingen, en de twee groote machten, die uit zijn scheppingen te voorschijn kwamen, om in de toekomst te gaan beheerschen, zijn het *Keizerschap* en het *Pausdom*. Er was bovenal behoefte aan eenheid, en het Keizerschap vertegenwoordigt de nationale, uitwendige, het Pausdom de kerkelijke, geestelijke eenheid. Konstantijn, met zeer veel minder recht dan Karel even als deze de Groote genoemd, had ook gevoeld, dat hij aan zijn rijk den steun van het geestelijk beginsel moest geven. Daarom had hij het christendom tot staatsgodsdienst verheven. Maar hij beheerschte een zinkend, een stervend rijk, dat hij nauwlijks met een galvanoplastiek van christelijkheid (gelijk treffend gezegd is) uitwendig kon overdekken. Karel daarentegen ging een nieuwe toekomst tegen. Dat gevoelende heeft hij niet, gelijk Konstantijn, de christelijke kerk *beheerscht*, maar met niet minder genialiteit dan

vertrouwend haar vrij zich laten ontwikkelen, behoudens zijn toezicht op alles waarin zij met den staat in betrekking kwam. Hij heeft in zijn verheven geest het denkbeeld gehad, of althans uit de verte beseft, van twee sferen, de natuurlijk-maatschappelijke en de geestelijke, kerkelijke, die van elkaar onafhankelijk doch nauw saamverbonden zouden bestaan. Deze grootsche gedachte zullen wij later als het hoofddenkbeeld van Dante weder ontmoeten. Doch de keizer heeft haar even min als de dichter kunnen verwezenlijken. Het karakter der middeleeuwen is vermenging, geen samenstelling. Deze laatste toch kan alleen daar plaats vinden, waar een hooger eenheid gekend wordt, die beide leden der tegenstelling verbindt. Maar in de middeleeuwen vinden wij overal vermenging van fantasie en werkelijkheid. Gelijk b. v. in de wetenschap, waar men, bepaaldelijk op het gebied der natuur, geen astronomie maar astrologie had, geen chemie maar alchymie. Of op het gebied der wijsbegeerte, een fantastisch realisme tegenover een levenloos nominalisme. Of in de aardkunde, geen geografie maar wonderlijke sagen, enz. Desgelijks nu ontbrak na Karel den Groote tusschen Paus en Keizer het verbindend middellid, dat alleen in de gemeenschappelijke gehoorzaamheid aan God gevonden worden kon. Beide deze machten wilden dus de heerschappij aan zich trekken. Daardoor echter hebben zij juist de burgerlijke vrijheden, het gevoel der nationale onafhankelijkheid, aangewakkerd. De Keizer, den Paus bestrijdende, verhief de macht der afzonderlijke lagere geestelijken, den invloed der kerkvergaderingen die den Paus beperkten, enz. Omgekeerd maakte de Paus, om den Keizer te bestrijden, met de lagere

vorsten, republieken, zelfs partijgangers, gemeene zaak. Aldus zijn beide deze machten er toe gedwongen, onwillens voor de Hervorming, als herleving van de volksonafhankelijkheid en vrijheid des gewetens, den weg te bereiden. Maar de Kerk had natuurlijkerwijze in dien strijd het overwicht. Dieper gegrond in den bodem der eeuwige dingen, breeder dan de Staat alle nationaliteiten omvattende, kwam zij der behoefte des tijds, die zich tot het innige, ideale uitstrekte, bij uitnemendheid te gemoet. Zie hoe in de middeleeuwsche domkerk de stof, de harde rots waaruit de muren gehouwen zijn, als het ware vergeestelijkt is. Hoe de bogen overal ten hemel streven, en boven het kruis, dat de horizontale grondvorm der Kerk is, boven haar gewelven zich nog de torens verheffen, gelijk de priesterstand boven de gemeente. Hoe de symbolen van dieren- en plantenrijk, gelijk in den tempel te Jerusalem, aanduiding geven van den dienst waarin men al het lagere in de schepping aan het hoogere, geestelijke ondergeschikt heeft. Symbolen zijn het; en het symbool, gelijk de allegorie, duidt aan dat de geest nog niet ten volle overwonnen heeft, dat hij de stof nog niet tot volle klaarheid van gedachte beheerscht, maar slechts er door heen schemert gelijk het zonlicht door de gekleurde kerkramen. Daarom zijn deze vormen van symbool en allegorie juist in de middeleeuwen zoo menigvuldig, ook in de poëzij. Wij komen daarop later terug, en zien hier alleen den grond van dit alles, het onverzoende van de bestaande tegenstellingen, nog nader aan. Hieruit namelijk verklaart zich de strakke spanning, die in alles merkbaar is: de macht der hartstochten door welke de ruwe kracht zich baan breekt; de vormloosheid ook in de

poëzy, daar de rijke innigheid des inhouds te dringend naar buiten stroomt om een juiste bedding te kunnen vinden; de ascetische tegenstelling tusschen geest en lichaam, tot kastijding van het laatste om den eerste te bevrijden. Het bandelooze des avontuurlijken ridders nevens de strakke dienstplichtigheid des leenmans, beide ook op geestelijk gebied overvloedig te vinden, het avontuurlijke b. v. in de geniale griftigheid eens levens als van Frans van Assisi of Giacopone di Todi — het slaafsche in de kloosterlijke tucht. Scholastisch, gelijk de naam der middeleeuwsche wijsbegeerte luidt, scholastisch-gedwongen en fantastisch-vrij te gelijk is schier elk verschijnsel des levens. De machtig bevelende vorst, die zijn hofnar met hem schertsen laat; de vormelijke regelen voor het onstuimig-wild tournooi; de dichterlijke omzwerving des leerlings die toch aan de strenge regelen van zijn gilde gebonden blijft. De diepzinnigste uitdrukking van dit onverzoende ligt in de Roomsche kerkleer, die in de middeleeuwen haar eigenlijken bloeitijd heeft. De oorspronkelijke volkomenheid, het beeld Gods in den staat der rechtheid door den mensch gedragen, is volgens deze kerkleer slechts een bovennatuurlijk toegevoegde gave, in plaats van, naar protestantsche, bijbelsche opvatting, het wezen des menschen zelf te zijn. Hieruit volgt dus dat naar Roomsche beschouwing het wezen des menschen als zoodanig door de zonde geen werkelijke verandering ondergaan heeft, omdat slechts een meer of min toevallig bijkomend iets, een bovennatuurlijke gave, door de zonde wegviel. In zijn eigenlijke natuur is dus de mensch geen waarlijk-zedelijk wezen: en God, de volstrekt Heilige, staat derhalve als een vreemde te-

genover hem. Er is geen punt van aanraking, geen steunpunt voor de vleeschwording des Woords in den mensch gegeven. God kon zich ook even goed in iets *anders* dan in den mensch (b. v. in brood of wijn) incarneeren, doch dan wordt de substantie van het geschapene door de substantie Gods verdrongen, vervangen. Voor allerlei fantastische en magische d. i. geen zedelijke noodzakelijkheid vertoonende wonderen is er plaats, en de betrekking van God tot den mensch en de schepping is een geheel deïstische, uitwendige, *onverzoende* gebleken.

Misschien ligt juist hierin het antwoord op de vraag waarmede dit hoofdstuk aanvangt. Het aantrekkelijke van de middeleeuwen voor ons is wellicht juist in dit onverzoende van de tegenstellingen gelegen. Daardoor toch blijven de leden dier tegenstelling met zekere frischheid tegen elkaar over staan. Wij Protestanten leven niet zoo in de transscendentie (het onverzoend-bovennatuurlijke) die het innigste wezen der middeleeuwen en van het Katholicisme uitmaakt. Wij leven in de immanentie, het bovennatuurlijke en het natuurlijke is ons één geworden. Maar, is er in de middeleeuwen slechts vermenging, geen samensmelting, bij ons is dikwerf niet samensmelting maar vereenzelviging van het geestelijke en het natuurlijke. Wordt dan het natuurlijke vaak door het geestelijke gedrukt in plaats van bevrijd, bij ons daarentegen gaat niet zelden het geestelijke in het natuurlijke geheel op, ja ganschelijk te loor. En het heimelijk besef dat alzoo de termen der tegenstelling onder onze Protestantsche handen wegsmelten, verkwikken wij er ons wel eens aan, die termen, ja onverzoend, maar dan toch daardoor juist

duidelijk onderscheiden en gehandhaafd, in het Katholicisme te zien. Een verborgen stem fluistert in ons, dat het Protestantisme toch ook de hoogste vorm des Christendoms nog niet is, dat er nog een hoogere eenheid moet komen, die de hartstochtlijke katholieke eenzijdigheid met de klaarbewuste Protestantsche geestelijkheid van opvatting vereenigt.

Van deze middeleeuwen toch beweeren vele harer bewonderaars dat zij de hoogste en schoonste *eenheid* die er mogelijk is, door heerschappij van het geestelijke over het natuurlijke, van de kerk en haar geloof over de gansche maatschappij, verwezenlijken. Doch ten onrechte.

De groote gedachte, zonder twijfel, die bij samenvattende beschouwing van de middeleeuwen doorgaands alle andere beheerscht, is de *eenheid der kerk*. Het katholicisme was volkomen verwezenlijkt. Christus regeerde op aarde door Petrus' stedehouder te Rome. De vorsten bogen hun scepters onder zijn herderstaf. De wetenschap had geen andere taak dan om, in haar beginsel en uitgangspunt op de leer der kerk rustende, die leer te handhaven en in alzijdige toepassing te ontwikkelen; de kunst geen andere dan om diezelfde gevestigde waarheid aanschouwlijk te stellen en te verheerlijken. Alles, zoowel de maatschaplijke en wetenschaplijke als de persoonlijke en huisselijke toestanden, was met den gloed van het eene ongetwijfeld katholiek christelijk geloof overtogen.

Zoo spreekt men van de middeleeuwen, en met zonder reden. Voorzeker, daar *bestond* een heerlijke eenheid die haar warm-lichterlijke tint over alles spreidde. Er is inderdaad een gelijkheid van beweging der gansche menschheid, b. v. in die schitterende kruistochten, die

als pelgrimagiën en krijgsondernemingen tegelijk, om zoo te spreken ons een verchristelijking, een hooger geestelijke herhaling toonen van de beweging die oudtijds geheel Griekenland naar Troje had doen stroomen. En het middeleeuwsche stond hier zooverre boven het antieke als het heilige Graf boven de bekoorlijke Helena, als het heilige boven het schoone staat. In hoevele andere belangen, die aller hart en leven vervulden, blijkt eveneens diezelfde geestdriftvolle eenstemmigheid door! Doch, wachten wij ons voor onhistorische overdrijving. Er bestond ook veel dat die eenheid verstoorde. Vooreerst: was de grond van alles, de bezielende bodem waarop de tempel dier eenheid naar alle richtingen heen was opgetrokken, het g e l o o f d e r k e r k, zoo laat ons niet vergeten dat die eenheid slechts aan de ééne zijde staat van een diepe klove, toen juist ontstaan en tot op dit oogenblik niet gedempt. Immers hadden op den 16en Juli 1054 de pauselijke legaten een excommunicatie-bul met vervloeking van den patriarch van Konstantinopel op het altaar der Sophia-kerk nedergelegd, die door de Grieksche kerk met een dergelijken banvloek beandwoord was. Ten andere gaf op de eerste Lateraansynode in 1123 Innocentius III door bevestiging van de i n q u i s i t i e getuigenis van het bestaan der Waldenzer kettery, en van de onmacht der kerk om haar door een geestelijker middel dan door dezen gruwelijken dwang te beheerschen. Verder wijst juist de eenzijdig-geestelijke richting die de vroomheid dezer dagen in de zeer uitgebreide k l o o s t e r l ij k e afzondering neemt, ons op een uitspattenden wereldzin daar tegen over, welks aanraking men aldus poogde te ontvluchten. Ten vierde staan zeer sterke humanistische en pantheïstische rich-

tingen, die allerwege opdoken, met het geloof der kerk in tegenspraak. Eindelyk was de tyd niet meer verre dat in 1378 het groote schisma van het Pausdom, waardoor een Paus te Avignon en een te Rome elkander en hun aanhangers wederkeerig in den ban deden, de geheele christenheid voor vele jaren de smartelyke zekerheid baarde, dat ééne helft der christelyke gemeente moest verdoemd zyn, doch verbonden met de even smartelyke onzekerheid, *welke* van de beide helften het dan was?

Dit een en ander tempert onze bewondering voor die hooggeprezen éénheid van de middeleeuwen. Men noemt de middeleeuwsche kerk de opvoedster der volken, en met recht. Maar men zie niet voorby dat de kerk by den arbeid dier opvoeding, verre van altyd en overal de krankheden harer kweekelingen te genezen, integendeel zeer dikwyls van hun onreinheid tot eigen levensverzwakking overgenomen had. Daarby toonde Rome's praktisch-organiseerende en heerschende geest ook hier weder dezelfde beperktheid als in de dagen der oud-klassieke wereld, toen het namelyk de Grieksche wysbegeerte, poezy en godsdienst wel overgenomen en gepopulariseerd had, maar niet zonder de vrye genialiteit van dien Griekschen geest daarby te doen verstyven en zyn levenstoon aanmerkelyk te doen dalen. Zoo bleek ook toen, gelyk nog heden ten dage, in Rome een merkwaardige samenvoeging van eenzydige zwakheid en even eenzydige kracht. De Romeinsche geest was niet in de klassieke, en is niet in de christelyke eeuwen, de *Heilige Geest*. De Heilige Geest is sterk om te doordringen en op te voeden, maar zonder zelf zyn heiligheid prys te geven. En Hy is tegelyk lenig

om alle natuurlijk leven in zich op te nemen, zonder het te kwetsen of te verlagen. In beide opzichten schoot de Romeinsche geest te kort, en doet het nog heden.

Na dit een en ander te hebben voorbehouden, erkennen wij van harte dat er een waarachtige éénheid in de middeleeuwen bestaat, die aan al het leven daarin zijn kracht en innigheid geeft. Deze eenheid echter lag niet op de oppervlakte, maar in de diepte. Zij is te vinden in het evangelisch leven dat de middeleeuwen doorstroomt, omdat de kerk nog niet, gelijk later door het Trentsche Concilie, deze levensbewegingen voor het grootste deel uit zich uitgeworpen had.

En dit evangelisch leven, dat de eigenlijke geestelijke kracht der middeleeuwen uitmaakt, sprak zich uit in de mystiek, de gemeenschap des harten met God. Deze mystiek is voorwaar niet slechts een van de twee wetenschappelijke richtingen der middeleeuwen, gelijk men in dien zin veelal gewoon is, van scholastiek en mystiek als van twee min of meer tegen elkaar opwegende wijsgeerige stelsels te spreken. Neen, zij is veel meer: zij is de eigenlijke waarachtige levensmacht der middeleeuwen. Zij toonde zich, ja ook in de wetenschap, bovenal in de school van St. Victor, maar toch in den meest eigenlijken zin in het leven zelf, als macht der liefde en der wereldherschepping door wereldverloochening. Boven alle andere rijst hier de heilige gestalte van Franciscus van Assisi voor ons op [1]. De jongeling die al wat hij had den armen gaf, om voortaan des levens nooddruft te bedelen en zijn orde te stichten.

[1] Zie over hem ons opstel in het evangelisch jaarboekje Magdalena, 1871.

De troubadour van de liefde der armoede, die niets hebbende alles bezat, en wien de gloed eener geestdrift die in Christus de gansche wereld omvatte, blijkens zijn hymne aan de zon en menig ander gedicht, tot de hoogste macht der poëzy verhief. De uitgelachen waanzinnige die, Paus noch Sultan in hun aangezicht vreezende, naar alle werelddeelen uittrok en duizende harten tot den Heer overbuigen mocht. De heilige die Christus wonden aan handen en voeten, en Christus doodoverwinnende liefde in het hart gedragen heeft. Veel beperkts, veel wonderlijks is aan hem geweest, maar de brandende liefde van Christus in hem heeft aan de christelijke kerk een stoot gegeven tot eeuwen voortdurende beweging. De hervorming van Luther was met dieper kennis aangelegd, maar heeft er in berust, een gedeelte der christenheid te hervormen, en het overblijvende aan den Antichristus, gelijk zij meende, over te laten. Maar Frans van Assisi, die de heiligen niet in het klooster uit de wereld terugtrekken, maar, van het klooster uit, de wereld inzenden wilde om haar te bezielen, Frans van Assisi had de kennis niet van 't geen er noodig is om de wereld te vernieuwen, doch de levenskracht waardoor dit anders zou hebben kunnen geschieden, was in hem, de ja eenzijdige maar alles overwinnende wereldverloochening.

Trachten wij dan de middeleeuwen, met deze mystiek als levensbeginsel, in samenvattende beschrijving vóór ons te stellen, dan noemen wij ze de anticipatie van het ideaal, van het Rijk Gods op aarde. Christus wandelt op aarde, maar Hij is niet waarlijk vleesch geworden. Hij wandelt in aetherische schijngestalte. Of liever, Hij is nog niet werkelijk op de aarde gedaald. »De

middeleeuwen zyn voor de menschheid, wat voor den enkele is het tydperk van het enthusiastisch geloof, wanneer de eeuwige waarheid uit hooger sferen tot hem genaderd, het voorwerp is zyner vurige bewondering, geestdrift en aanbidding, doch wanneer zy even weinig door het verstand begrepen en ontleed, als door den wil opgenomen is en tot levensrichtsnoer gemaakt. De middeleeuwsche christenheid, — 't is alsof zy, gelyk weleer Daniël de profeet, den Zoon des menschen ziet komen op de wolken des hemels, doch Hy blyft voor haar gehuld in die wolk, Hy daalt niet tot haar neder. Ja, als by intuitie ziet zy de heerlykheid zyns ryks, doch zy wil die op haar wyze verwezenlyken: zy bootst die na, op kinderlyke wyze en naar kinderlyken aard. Zy stelt een paus aan tot zyn stedehouder, omringt dezen met een raad als die van de dienstdoende geesten des hemels, onderwerpt hem de vorsten der aarde, en bouwt tempelen die een beeld zullen zyn van den tempel des hemels. Ja, schoon is de droom der middeleeuwen, vol geest en leven het beeld dat zy zich vormen van de betrekking tusschen hemel en aarde: maar het is een droom, een beeld waarin zich de eeuwige waarheid afspiegelt, doch niet verwezenlykt [1]."

Kortom, de middeleeuwen vormen den overgang uit de ideale kerkelyke eenheid van 't oude katholicisme tot de zinnelyk-tastbare, vleeschelyke werkelykheid van het Roomsch-katholicisme, waarin de vrucht der wereldheerschappy, der beheersching van de maatschappy door de kerk, te vroeg, nog onryp, wordt geplukt en alzoo met den tyd aan de hand die geanticipeerd heeft.

[1] D. Ch. de la Saussaye, Ernst en Vrede I. pag. 436.

weder uitvalt — doch niet zonder dat ook in deze gebrekkige vormen een profetie van de toekomst der waarachtige Christusregeering overblijft De middeleeuwen zijn dus een tijd van *overgang*. In then overgang ligt een *daling* opgesloten, een daling als der hangende brug die eerst later, als het laagste punt zal bereikt zijn, weer tot opklimming overgaat om de hoogte te bereiken Dat laagste punt is het toppunt van de Pauselijke heerschappij die opklimming is de reformatorische beweging vóór en na Luther en Calvijn Ook hier komt, indien wij deze dingen principiëel trachten te onderzoeken, alles tot de groote vraag *wat dunkt u van* DE ZONDE? terug Is er een daling in het geestelijk leven, zoo wordt het beginsel der zonde in plaats van in de vijandschap van het bedenken des vleesches tegen God, d. i. in de verkeerde richting *des harten*, de scheiding *des harten* van God, veeleer gezocht in het lagere, meer stoffelijke, namelijk in de heerschappij der *zinlijkheid*. Daardoor ontstaat dan een streven om zich van die zinlijkheid te ontdoen, een afgetrokken geestelijkheid van beschouwing In plaats van de door God gestelde *onderscheiding* tusschen geest en stof, tusschen hemel en aarde, komt een afgetrokken, dualistische *scheiding*. Dit dualisme tusschen hemel en aarde, tusschen de hoogere en de lagere wereld, is inderdaad de ziel der middeleeuwen, de eigenlijke verklaring van haar voornaamste levensuitingen De middeleeuwen zijn in den grond niet zoozeer van Aristoteles, wien men gewoonlijk als den grooten alleenheerscher over de geesten in die dagen vooraan stelt, als veeleer van Plato afhankelijk, althans met hem geestverwant Plato heeft den Griekschen geest tot die hoogte opgevoerd waarop hij voor het christendom

kon ontvankelijk worden. Zijn geest heeft tusschen die twee machten een brug geslagen, gelijk wij dit zien in uitnemende kerkvaders van den oudsten tijd, b. v. Clemens van Alexandrië en Origenes, in wie het Platonisme en het christelijk geloof als het ware een huwelijk hebben gesloten. In de wijsbegeerte van Plato zweven de Ideeën, de hoogere wezenlijkheden, die de geestelijke grond der zichtbare dingen dezer wereld zijn, deze Ideeën zweven in de hoogte, boven de aardsche werkelijkheid, en een duidelijk verband met deze laatste is niet aan te wijzen. Van daar dat het als de hoogste roeping des geestes geldt, uit dezen »kerker" des lichaams verlost te worden. En de hoogste adel der menschheid bestaat in een beschouwelijke rust der contemplatie, tot welke de groote massa der menschen zich nooit opheffen kan. Aldus heeft de gedachtengang van Plato een aristokratischen trek. De hoogst ontwikkelden, de wijsgeeren, voeren in den Platonischen ideaal-staat het bewind, en de op hen volgende krijgsstand is slechts dáár om hen op die hoogte te handhaven en met hen de massa der lageren te bedwingen. Zie hier de praktische toepassing van de miskenning der zonde, van de gedachte dat de zonde slechts in heerschappij der zinlijkheid bestaat. De geest des edelen toch, dit stoffelijke verachtend, zweeft tot de wijsgeerige hoogte zoo spoedig mogelijk op, en ziet van daar op de lage massa van 't stoffelijke neer. Deze zelfde gedachte nu beheerscht de middeleeuwen. Ook hier wordt de zonde (wij zullen het bij Dante nog nader zien) als overheersching der zinlijkheid opgevat. En uit die hoofdgedachte volgt dan een inrichting van de maatschappij die niets anders is dan de christelijke vervor-

ning van Plato's geest en grondgedachte. Er is, gelijk bij Plato een wijsgeerige macht, alzoo hier een *priesterschap* aan het hoofd van alle dingen, en het middeleeuwsche ideaal is, als dat van Plato, dat de Staat, de wereldlijke macht, slechts dáár zij om met zijn sterken arm deze geestelijke oppermacht te handhaven. Gelijk bij Plato het bijzonder eigendom (b. v. der vrouw) ten algemeenen nutte moet worden prijs gegeven, zoo in de middeleeuwen ten behoeve van monnikschap of priestercelibaat. Gelijk bij Plato, zoo zweven in de middeleeuwen de hoogste Ideeën *boven* de werkelijkheid, in riddergewaad en priesterrok gedoscht. Zij dwalen in romantische schoonheid er over heen, kunnen geen vasten grond, geen geregelde *bemiddeling* met die werkelijkheid vinden. Om die te vinden, moet men eerst leeren erkennen dat die werkelijke wereld in haar wezen niet is een buitengoddelijke macht, een ondoordringbare onverbeterlijke stof, maar dat zij door het Woord Gods is toebereid, dat die hoogste Ideeën haar éénheid hebben in den persoonlijken God, in Zijn scheppend Woord, dat niet afgetrokken boven de wereld zweeft maar die wereld heeft *geschapen*, zoodat »zonder Hem — zonder dat persoonlijke eeuwige Woord — niets ontstond dat geworden is." Deze kennis echter is voor de dualistische middeleeuwen nog verborgen. Daarom verschijnt in haar leven telkens op nieuw de vorm dien wij opmerkten, de *onverzoende tegenstelling*, de gistende beweging die nog haar rustpunt zoekt, die wel een eenheid heeft, maar een *geanticipeerde*, een eenheid die nog slechts *prototype* van de ware eenheid heeten mag.

Doch laat ons, na deze algemeene beschouwing van die tijden, zien hoe zich de geschiedenis van Italie, die den grondslag levert voor bepaalder beschrijving van Dante's vaderstad Florence — op dit veld afteekent.

III

Italië in de Middeleeuwen

In de dertiende eeuw, over welke wij spreken, is het algemeen karakter der geschiedenis van Italië het uitwerpen van vreemde, opgedrongen of vrijwillig opgenomen bestanddeelen, en het ontvouwen van de lang gedrukte of teruggedrongen nationale krachten en vermogens, beide in maatschappelijk leven en in litteratuur. Even als het oude Griekenland was Italië door zijn uitgebreide kusten in zeer druk verkeer met de omliggende landen. Bovendien was dit land van de vroegste tijden af, na de wereldheerschappij der Romeinen, in onophoudelijke aanraking met de natiën der volksverhuizing, later met de Duitschers, de Noormannen, de Saraceenen in het Zuiden, de Franschen en Provençalen. Voorts was er de Kerk, het middelpunt der christelijke wereld, de allesomvattende Kerk die Italië in verbinding bracht met de andere landen

waartoe het overigens in geen betrekking stond. Zoo begrijpen wij, hoe Italië het cultuurvolk der middeleeuwen, de voorgangster van het moderne Europa heeft kunnen zijn. De strijdige bestanddeelen die in zijn boezem tegen elkaar woelden, konden niet spoedig verzoend worden, de nationale eenheid dus niet zoo eensklaps tot stand komen. Daarom is deze periode der geschiedenis vervuld van den strijd tusschen het aristokratische element en dat der opkomende burgerij in de steden. Bijna overal zegevierden de steden, en deze geschiedenis vooral der Noord-Italiaansche steden en republieken die zich vrij maken, is meestal schoon en verheffend om te lezen. De instellingen, die den maatschappelijken toestand uitdrukken, zijn voor het grootste gedeelte uit Germaansche kiemen, en niet uit overblijfselen van oud-romeinsche inrichtingen ontstaan, hoe gaarne ook de middeleeuwsche kroniekschrijvers, gelijk schier elke dier steden er toen een had, den oorsprong hunner vaderstad tot een oud-romeinsche persoonlijkheid terugbrengen. Dat nu metterdaad de vrijheid, door die steden verworven, niet tot die hooge en voor de gansche menschheid duurzaam vruchtbare ontwikkeling geleid heeft, welke wij in Duitschland, Nederland, Engeland, enz. waarnemen, dit ligt aan den aard der zuidelijke nationaliteit, en wel aan een voornamen karaktertrek, dien wij niet beter kunnen beschrijven dan door eene bladzijde over te nemen uit H. Leo's beste werk, de »Geschiedenis der Italiaansche Staten."

»Italië ligt onder de warmere graden der gematigde luchtstreek. Het eerste en eenvoudigste gevolg daarvan is, dat de mensch zich vrijer van de eerste noodwendigheden des levens gevoelt, dat hij een groote behoef-

te heeft om te genieten. Eenige behoeften voor welke de bewoner der noordelijke streken te zorgen heeft, kent de Italiaan, bijzonder uit de zuidelijke streken, bijna in 't geheel niet; andere worden zoo gering dat ze bijna niet meer behoeften te noemen zijn. Het weinige dat de mensch noodig heeft, schenkt het land bijna overal in overvloed, en nauwelijks de helft van den arbeid die bij ons noodig is om den gemeenen man in het leven te houden, is daar voldoende. De mensch gevoelt zich derhalve vrijer; hij komt schielijker tot opmerking dat hij toch tot iets hoogers bestemd is dan om zich altijd af te slooven. Hij zoekt en vindt gemaklijker vrijen tijd, en deze wordt hem wel de bron van ledigganq, speelzucht en allerlei soort van intriguen, maar laat hem aan de andere zijde ook nooit tot de onmenschelijke stompheid zinken die het gewone lot des minderen mans in het Noorden is. De Italiaan heeft meer tijd om na te denken, en daar de zoon het gevormde nadenken zijns vaders als kind reeds voor oogen heeft, komt hij sneller uit de kinderlijke gebondenheid tot een vrijer houding tegenover de wereld. De taal bewijst hierbij bewonderenswaardige diensten. Haar gemaklijkheid, haar klare aanschouwelijkheid, de zuivere abstractien die zij biedt, het eenvoudig mechanisme waarin zij zich beweegt, dit alles draagt er toe bij om in Italië reeds het kind tot heerscher op dit gebied te maken, terwijl wij Noordelijken gewoonlijk ons leven lang daarmede te strijden hebben. Daar nu behoefte de moeder der liefde is, en deze behoeften voor den Italiaan zoo weinige zijn, knoopen zich ook de banden der natuurlijke liefde daar veel losser dan bij ons. Ouders en kinderen scheiden zich lichter van

elkaar. Maatschappelijke verhoudingen wortelen zoo diep niet in het gemoed; of liever, daar de Italiaan van der jeugd af een reflecteerende houding heeft, zoo bezit hij datgene wat men gemoed noemt, nog slechts onder den vorm van den hartstocht, d. i. het heeft slechts daar op zijn denk- en handelwijze invloed waar het, door sterke prikkels aangezet, machtig genoeg is om voor een tijd de reflectie te overwinnen. Een gemoed dat geen of weinig strijd met de vorderingen des verstandelijken bewustzijns heeft, kent de Italiaan niet, en zeer dikwijls vindt men persoonlijkheden bij welke het reflecteerend verstand alle gemoed heeft gedood en daardoor een eenvoudigheid van handelen en denken veroorzaakt, van welke wij ons geen voorstelling maken kunnen."

In Italië is de lagere volksklasse niet onderworpen; zij staat met zelfgevoel tegen de voornamen en aanzienlijken over, en ziet hun hoogere stelling slechts aan als een beschikking der natuur, aan welke de dood of, zoo het noodig mocht wezen, zijn eigen revolutionnaire kracht toch spoedig een einde kan maken. Een demokratische richting is er dus van ouds inheemsch. Doch daar de anarchie met welke een demokratische beweging gewoonlijk aanvangt of waar zij toe komt, toch een niet houdbare toestand is, komt men gelijk in oud-Griekenland gedurig tot de verheffing van tyrannen, alleenheerschers onder den naam van podestà's of condottieri. Deze alleenheerschers, geen tegenwicht tegen hun hartstochten hebbende, woedden meermalen op de vreesselijkste wijze: en wij zien dus dat Italië evenzeer het land der tyrannie als dat der vrijheid genoemd kan worden. De vrijheid heeft daar een natuurlijken, van

zelf gegeven grondslag en aard. In het Noorden is zy meer *zedelyk*, door inspanning verworven. De Italiaan is als enkel persoon op zichzelf, doorgaands meer geacheveerd, maar heeft weinig verband met de instellingen, die het individu in zich opnemen en dragen. En juist door deze algemeene instellingen, door familie, maatschappij, kerk, staat en zoo menige andere verbinding worden wij Noordelyken wat wij zijn.

Om deze reden dus was de middeleeuwsche vryheid der Italiaansche steden voor de toekomst en voor geheel Europa niet van zooveel vrucht als de vryheid der Noordsche landen geweest is. De houding der kerk is daarby uiterst leerryk voor ons. De kerk ondersteunde de steden tegen het Germaansch element, de duitsche keizers, wier gedurige tochten naar Italië wel voor Duitschland zeer uitputtend en verzwakkend, maar voor Italië zelf, door opwekking van de nationale veerkracht, zeer heilzaam zijn geweest. En de kerk overwon — maar gelijk het altijd gaat wanneer de kerk hier op aarde waar zy tot verdruktheid bestemd is) overwint: zy hoette er haar geestelijke beteekenis, haar zedelyke waarde by in. Zy kwam wereldsch uit den stryd te voorschijn, na in de steden een vlam der demokratie te hebben ontstoken, welke van de kerk geen zedelijke reiniging en regel ontvangende, zichzelf verwoestend verteerde.

Met deze bevryding van de Germaansche heerschappy ging noodzakelijk ook het opkomen van de nationale *letterkunde* gepaard. Dat deze overigens zich betrekkelyk zoo laat ontwikkeld heeft by een volk dat in alle andere dingen die tot de beschaving behooren, aan Europa den toon gaf, laat zich uit de beschie-

ven woelingen licht verklaren. Immers de nationaliteit kon zich, bij een uit zoo veel bestanddeelen saamgevloeid volk, zoo spoedig niet vormen. Ook dat Italie de natuurlijke erfgenaam der oud-klassieke wereld en harer beschaving was, belemmerde de opkomst der litteratuur; en niet minder drukte haar de machtige kerk, door den voorrang dien zij der Latijnsche taal bleef geven. Er bestond alzoo eeuwen lang in Italië een nieuw-latijnsche poëzy, die nog eerst door de Provençaalsche, van het midden der 12e eeuw af, moest worden op zijde gestreefd, eer zij in de 14e eeuw door de waarlijk nationale poëzy voor goed kon worden verdrongen.

Deze zelfstandige Italiaansche litteratuur toonde spoedig een aanvang van bloei in de mannen die men in de letterkundige geschiedenis des lands gewoon is, als de voorgangers van Dante te beschouwen: in Guido Cavalcanti, Brunetto Latini, Guini Guinicelli, Sordello en vele anderen. Met deze kunnen wij ons echter hier niet nader inlaten en gaan tot Dante zelf over. Daartoe hebben wij hem te beschouwen in verband met zijn vaderstad, wier geschiedenis met zijn leven en streven ten allernauwste samenhangt.

IV.

Florence en Dante's Leven

Toskane staat in Italië als waardige vertegenwoordigster van den geheelen volksgeest vooraan. En in dat landschap is ook voor ons, Nederlanders, hoogst merkwaardig de oude geschiedenis van dat Florence, hetwelk in de primitieve soberheid van zeden, met zoo ideale kleuren in het Paradiso geschilderd, inderdaad (naar Schlosser's ware opmerking) eene groote overeenkomst met *onze* republiek der 15e en 16e eeuw toont. Toen echter Dante geboren werd, had reeds die oude burgerdeugd voor hoogmoed en heerszucht plaats gemaakt, en felle partyschap teisterde de stad. De strijd tusschen Welfen en Ghibellynen was oorspronkelyk door een hoogstbelangrijke gedachte beheerscht, in dienst van de gewichtigste *beginselen* geweest. De Ghibellynsche party namelyk stond voor de aristokratische, monarchale overlevering, het verkregen (werkelyk of ver-

meend) recht des duitschen keizers en van den inheemschen adel zoover hij zich daaraan sloot: het beginsel kortom van het verleden, van de eerbiedwaardige overlevering der eeuwen. De Welfsche party daarentegen, door de Pausen in 't belang van hun eigen verheffing tegenover den keizer gesteund, verdedigde de opkomende steden, de onafhankelijkheid der republieken en gemeenten, die door den handel en de geestontwikkeling des nieuwen tijds tot hoogen bloei geklommen waren: kortom het beginsel der toekomst, der vrijheid. Nu echter was de strijd van beginselen tot persoonlijke belangen afgedaald; niet langer groote overtuigingen, maar partijschap en haat stond aan de eene en de andere zijde. En zoo was het ook te Florence een rangstrijd, vooral tusschen de twee edele geslachten der Buondelmonti en der Uberti geworden. De beschrijving van de deels fantastisch-kleingeestige, deels bloedige bijzonderheden dier veeten, waarin ook de kloekste persoonlijkheden, b. v. een Corso Donati en dergelijken, toch een karakter van beperkten hartstocht vertoonen, dat alle hoogere belangstelling verhindert, vindt men overvloedig in de kronieken dier dagen en bij de uitleggers van Dante verzameld. In hetzelfde jaar 1265 waarin Karel van Anjou, broeder des Franschen konings, te Rome onder medewerking van den Paus de kroon der beide Siciliën kwam halen, werd Dante Alighieri te Florence uit een Welfsch geslacht geboren. God zond hem (zegt Leonardo Aretino in zijn leven van Dante) de poëzy en de liefde in een leeftijd waarop andere kinderen nauwelijks hun verstand hebben. In dezen tijd van spanning tusschen burgers en edelen, van onophoudelijken strijd en omwenteling, sluiten de ge-

lijkgezinden zich van zelf nauw aan elkander. En het geheele privaat en publiek leven van Dante, met alles wat den commentatoren aanleiding tot zoo uitgebreid (niet zelden kleingeestig uitvoerig) onderzoek gegeven heeft, beweegt zich binnen den kring van een drietal familiën, die dicht bij zijn ouderlijk huis woonden. Een dier buren, en de rijkste en aanzienlijkste, was Folco Portinari, vader van haar, die door Dante's toewijding onsterflijk gemaakt is, van Beatrice. Sedert Dante als negenjarige knaap van dit kind, dat met hem van gelijken leeftijd was, een onuitwischbaren indruk ontving, heeft voorts de jongeling en de man deze Beatrice met een kuisch-ideale liefde, die haar wedergade in verhevenheid schier in de gansche geschiedenis niet heeft, aangehangen. En de dichter heeft haar nog lang na haar dood met standvastige, geestdriftvolle, steeds tot hooger adel gereinigde liefde in zijn hoofdwerk verheerlijkt. De overgang van een reine aardsche tot de hemelsche, van alle zinlijkheid bevrijdde, eeuwige liefde (met een terugval tot zinlijkheid daartusschen in) wordt in het merkwaardig geschrift »Vita nuova« het nieuwe leven, door Dante voorgesteld. Hier zien wij, in een aantrekkelijk en zielkundig hoogst belangrijk tafereel van waarheid en verdichting, hoe Dante zich vroeg uit de behoeften zijns harten en de inbeeldingen zijner fantasie een inwendige wereld opbouwde, een ideaal aan 't welk hij voorts in alle stormen des levens getrouw is gebleven, zijn troost en zijn kracht en ook de oorzaak zijner kwellingen. Het boekjen is vol mystische scholastiek, maar de natuurlijk-menschelijke warmte des gemoeds is daar niet onder verloren gegaan. Als zij mij groette (zoo lezen wij daar) dan loste de geest der

liefde in mij den geest van alle andere zinnen op, en bleef alleen in hunne plaats over. Als ik haar gezien had, gevoelde ik behoefte om de gansche wereld lief te hebben en mijn grootsten vijand te omhelzen. Aanvankelijk, zoo als wij haar hier nog beschouwen (later komen wij op Beatrice terug) is deze liefde de geïdealiseerde ridderlijke gehechtheid des middeleeuwschen troubadours voor de (gehuwde of ongehuwde) dame zijner gedachten. Door Beatrice's huwelijk met een Florentijnschen edelman in 1287 werd dan ook Dante's liefde niet verminderd, maar slechts in reine geestelijke diepte bevestigd. Toch was ze in hem geen afgetrokken, van de persoon onafhankelijk, gedachtenspel. Want toen Beatrice weldra, op 24-jarigen leeftijd, stierf, was de smart van Dante grenzenloos, ja dreigde zijn leven in gevaar te brengen. Zielkundig zeer verklaarbaar is de zoo even reeds genoemde terugval tot zinlijkheid als terugslag na deze spanning. Want het ideaal dat hem zoo lang voor aanraking met alle onreinheid bewaard had, verloor nu, daar het door haar dood van de stoffelijke zichtbaarheid ontdaan was, voor een korten tijd zijn reinigende kracht. Toch was deze afdwaling slechts kortstondig. Het geestelijk verheven karakter van Dante's liefde bleef zijn geheel volgend leven door, en strekte in zijn gezonde zuiverheid ook geenszins tot idealistische verstoring van de gewone betrekkingen en eischen des levens. Want deze zijn blijvende geestelijke liefde heeft Dante niet verhinderd, met Gemma Donati in een echt te treden die, ten onrechte als ongelukkig gelasterd, met zeven kinderen gezegend is geworden.

Op 24-jarigen leeftijd, toen Beatrice hem ontviel, was Dante niet alleen gevierd dichter en door zorgvuldige

opleiding vooral van Brunetto Latini, met alle wetenschappen zijns tijds bekend, maar ook had hij reeds ten vorigen jare, in den slag bij Campaldino waarin zijn Welfsche medeburgers de Ghibellijnen van Arezzo en Pisa versloegen, getoond dat het bloed van den ouden kruisridder Cacciaguida, een zijner voorouderen, nog in zijn aderen vloeide. In dien tijd geschiedden al die gruwelen waarvan wij in de Divina Commedia de beschrijving lezen: de schrikkelijke hongerdood van graaf Ugolino met zijn zonen en kleinzonen op den toren te Pisa, de wraak van Lanciotto op Paolo en Francesca di Rimini, en dergelijke. Florence was onder de heerschappij der burgers geraakt, die de edelen op harde wijze, gelijk zij het vroeger trouwens zelf ondervonden hadden, verdrukten. Dante, in de orde der geneesheeren opgenomen, werd in den loop des tijds met vele staatkundige werkzaamheden, b. v. gezantschappen in en buiten Italië, belast. En ook in Florence zelve werd hij in 1300 mede onder de **priori**, het hoogste overheidscollegie, gekozen. Een krachtig bestuur was noodig in dat woelig en machtig Florence, welks koopheden de tusschenkomst terugwezen van den paus dien zij uit hun midden onderhielden, en aan koningen soldij betaalden om hen in het doorzetten hunner plannen te helpen: welks hoofdige straten elk oogenblik van oproerkreten weergalmden, gelijk de kerken van de redevoeringen der politieke partijhoofden die met den haat in het hart en de hand aan den ponjaard tegen elkaar overstonden. Dante schroomde niet, voor zijn deel zijn gezag met nadruk te doen gelden: bepaaldelijk ook in verbanning van de hoofden der **beide** partijen die Florence door hun verdeeldheid teisterden, die van de

Witten, zijn eigen party, zoowel als die van de Zwarten: ook zelfs zijn beminden vriend Guido Cavalcanti deed hij verbannen, hetgeen hem later zoo bitter verweten is. Doch terwijl Dante, met twee andere aanzienlijke mannen naar Rome tot slechting van moeijlijkheden afgevaardigd, door den sluwen Bonifacius VIII aldaar teruggehouden werd, had inmiddels Karel van Valois, hertog van Alençon en broeder van Filips den Schoone van Frankrijk, door den Paus naar Florence geroepen, met zijn aanhang de hoofdloore stad geteisterd. Ook Dante's naam stond op de lijst der verbannenen. Weldra werd hij vogelvrij verklaard, zijn huis te Florence tot den grond toe geslecht, en hij voor altoos van zijn geliefde vaderstad verwijderd. Sedert dien tijd heeft hij als balling rondgezworven van stad tot stad. Zijn familie woonde te Verona en bleef daar gedurende drie geslachten. Langzamerhand, door nadenken en ten gevolge van al deze smartelijke ervaringen (doch geenszins om deze laatste alléén) was Dante van overtuiging veranderd. Van de Welfsche partij was hij met steeds toenemende beslistheid tot die der Ghibellijnen overgegaan, in het diep besef dat alleen de krachtige hand van een keizerlijk heerscher aan al deze ellenden een einde maken kon. Doch zijn Ghibellinisme had een ideale strekking, ver boven de partijdige belangzucht zijner geestverwanten verheven. Dit is het merkwaardige, het tragisch verhevene in het leven dezes waarlijk grooten mans dat hij, de schepper der nationale poëzy, zich overigens, als reactionnair die het oorspronkelijk voorbijgegane Germaansche staatsbeginsel in Italië wilde terugroepen, tegen de geheele ontwikkeling zijner natie, gelijk haar geschiedenis zich toen noodzakelijk

voortbewoog, heeft aangekant Zijn inzichten op zich zelve, waarop wij later uitvoeriger terugkomen, waren edel en verheven. Maar groote geesten zijn dikwerf onkritisch ingenomen met personen en toestanden die het niet verdienen. Zoo heeft ook hij in zijn verwachtingen omtrent den loop der omstandigheden en de waarde van bepaalde personen zich veelvuldig bedrogen. De keizerlijke macht heeft tot vestiging van Italië's eenheid weinig of niet vermocht, noch dat romantisch heldengeslacht der Hohenstaufen welks fakkel in Manfreds nederlaag en op het schavot van Conradino te Napels zoo aandoenlijk gebluscht is noch de ridderlijke keizer Hendrik VII van Luxemburg, wien Dante's hart als den bevrijder van Italië met zoo geestdriftvolle verwachtingen tegemoet juichte, maar die den bodem van dat land niet betreden zou dan om er, te midden van zijn worstelingen, onverwacht te sterven. Het moge een verdichtsel zijn dat hij er vergiftigd is geworden, vergiftigd was zekerlijk de beker van Dante's levenslot, en nooit heeft hij er een teug van onvermengde levensvreugde meer uit mogen smaken Tusschen hoop en vrees geslingerd, zwierf hij negentien jaren in Italië, in Frankrijk, de sage zegt zelfs in Engeland, rond tot dat hij te Ravenna het laatste vers van zijn gedicht en weldra ook den laatsten dag zijns levens voltooid heeft, den 14den September 1321, zes en vijftig jaren oud [1])

[1]) Omtrent Dante's uitwendig voorkomen raadplege men de vele afbeeldingen die van hem bestaan omtrent de beteekenis zijner gelaatstrekken de diepe en schoone beschouwing van Thomas Carlyle in zijn Hero-Worship, naar aanleiding van de door Giotto vervaardigde beeldtenis

V.

Dante's Overtuiging.

Het is een levensbeeld van krachtvolle verhevenheid dat in Dante Alighieri, ook zelfs naar de zeer vluchtige schets die wij van zijn leven ontwierpen, vóór ons staat. Des te meer wanneer wij dieper in zijn leven en arbeid indringen. Wat zijn eerste levensbeschrijver, Boccaccio, van hem betuigt: »reeds als kind zocht Dante's ziel den ernst, zijn oog het eigenaardig wezen der dingen«, daaraan is hij, ook onder afdwalingen, zijn gansche leven lang trouw gebleven. Wie dat leven en die persoonlijkheid wil verstaan, moet een waarheid hebben leeren kennen die men niet uit boeken of van anderen overnemen, maar alleen uit eigen ervaring zich toeëigenen kan, en die men niet dan ten prijs van bloed en tranen leert. Deze namelijk, dat de drang der zorgen en smarten bij lager naturen de idealiteit des levens dooft, maar in edeler harten die idealiteit juist door zulke worstelingen des te dieper in het binnenste wortelen

doet. Zelden draagt de aarde een sterveling die, als Dante, het ideaal zijner teerste kindsheid een gansch leven door weet vast te houden niet alleen, maar al voortgaande het op te heffen en te heiligen. O niet op den weeken en in den grond beginselloozen Jocelyn, maar op een hart en leven als dat van Dante zijn de woorden des dichters, in den verhevensten zin dien zij hebben kunnen, van toepassing:

J'ai trouvé quelquefois, parmi les plus beaux arbres
  De ces monts où le bois est dur comme les marbres,
De grands chênes blessés, mais où les bûcherons
  Vaincus, avaient laissé leur hache dans les troncs:
Le chêne dans son noeud la retenant de force,
  Et recouvrant le fer de son bourlet d'écorce,
Grandissait, élevant vers le ciel, dans son cœur,
  L'instrument de sa mort dont il vivait vainqueur.
C'est ainsi que ce juste élevait dans son âme
  Comme une hache au cœur, ce souvenir de femme!

Et puis, les demi-coeurs et les faibles natures
  Meurent du premier coup et des moindres blessures.
Mais les âmes que Dieu fit d'un acier plus fort,
  De l'ardeur du combat vivent jusqu'à la mort.
De leur sein déchiré le sang en vain ruisselle,
  Plus il en a coulé, plus il s'en renouvelle,
Et souvent leur blessure est la source de pleurs
  D'où le baume et l'encens distillent mieux qu'ailleurs!

Voorwaar het zijn de schoonste scheppingen Gods, die menschen die, in hun geheel uitwendig leven als producten van hun tijd heen en weder geslingerd, echter al die ervaringen in hun binnenste zelfstandig omwerken, en in plaats van er door neergedrukt en verpletterd te worden, integendeel zich van hun noodlot

een steunpunt maken om er, als een rots te midden van bruisende golven, op te staan met vrijen blik de wereld overziende, en de opgeheven hand heenge-strekt naar het hoogste doel, om het ook anderen te wijzen. Doch die dit zal kunnen doen, die de ervaringen zijns levens in het binnenste zal kunnen verwerken tot een vaste overtuiging en daarmede pal staan in den strijd der menschheid, die moet inwendig tot éénheid gekomen zijn. Gelijk er, opdat het bloed kunne in-en uitstroomen met frissche kracht, een levend hart moet zijn met de kameren des ingangs en des uitgangs

Welnu deze éénheid des levens bezat Dante Het stelsel der wereld, de samenhang des heelals was geopenbaard voor den blik zijns geloofs Men spreekt van vele »stelselen« der wijsgeeren De een na den ander vormt, zegt men, zijn stelsel, en wij hebben daaruit te kiezen of te leeren Zoo wordt »stelsel« een bloot gedachten-ding, dat geen werkelijk bestaan heeft buiten den denker. Anders is de beteekenis die de heilige Schrift aan deze benaming leert hechten. »Alle dingen bestaan te samen in Hem«, met die woorden ver-kondigde Paulus aan de Kolossensen, dat Christus het Hoofd is aller dingen, en dat het heelal, het zichtbare en het onzichtbare, zijn samenbestaan (dit Grieksche werkwoord is het wortelwoord van s y s t e e m, stelsel) zijn eenheid heeft in het eeuwige goddelijke Woord dat alle dingen draagt.

Dante heeft een boek »over de Monarchie« in de Latijnsche taal geschreven, om voor Hendrik VII den weg te bereiden. In dat boek spreekt hij zijn geheele levensovertuiging uit Te zondigen, zegt hij, is niets anders dan de é é n h e i d te versmaden en van haar

tot het ijdel zinlijke, tot de veelheid over te gaan. Of op een andere plaats in hetzelfde hoek: **de eenheid** is de wortel van het goede, gelijk de veelheid de wortel is van het slechte.

Welke éénheid is hier bedoeld? Die van alle dingen te zien gelijk ze één gemeenschappelijken eeuwigen grond hebben in God: een aanschouwing die niet anders mogelijk is, dan door waarachtige vereeniging der ziel en des geestes met God. In een gesprek met zijn leermeester Brunetto Latini [1]) spreekt Dante uit, dat zijn streven is **s'eternare**, het eeuwige leven deelachtig te worden door gemeenschap met God. Daar nu God de wezenlijke éénheid der kreaturen is, zoo wordt de mensch op deze reine hoogte in het organisch verband der dingen ingewijd, en heeft in zich het beginsel der wereldbeheersching, der zegepraal over al het onreine en gemeene. Dante is dus een **mystikus**. Die dit woord uitspreekt in onze dagen, moet het dadelijk tegen misverstand vrijwaren. Doorgaands verstaat men onder mystiek een zeker fantastisch droomen, een zwelgen in duistere gevoelsaandoeningen zonder grond of doel. Doch mystiek is inderdaad niets anders dan aanschouwing van de idée Gods, gelijk ze ons in Christus geopenbaard is, en gelijk de Zoon zelf zegt dat, wie Hem **aanschouwt** in den geloove, het eeuwige leven heeft. **Idée** is hooger dan **begrip**. »Idee« is een zaak der geestelijke **ervaring**, der samensluiting van mijn hart met het leven zelf dat ik beschouw. »begrip« daarentegen is een zaak van het aftrekkend **verstand**, een voorstelling opgebouwd uit samenvoeging van de met

[1]) Inf. 15

elkaar overeenkomende formeele kenmerken der dingen. Door het begrip verkrijg ik slechts het *algemeene*, dat in mijn voorstelling na aftrek van al de bijzondere kenmerken die de dingen aan zich dragen, overblijft, door de idee daarentegen verkrijg ik het *wezenlijke*, de ervaring van de levenswarmte van het levende zelf, waarmede ik mij heb saamgesloten. Dit algemeene, dat het meest inhoudlooze en doode is, met het wezenlijke te verwarren, is een der meest voorkomende en schadelijkste dwalingen op menigerlei gebied [1]). De mystiek die wij bedoelen, is dus een contemplatie die wezenlijk met de liefde één is: de éénheid met God op den zedelijken grondslag des levens. Men noemt deze mystiek, in herinnering aan de beroemde mystische school b. v. van St. Victor, dikwijls de *middeleeuwsche* mystiek. Doch wij hebben gezien dat het karakter der middeleeuwen meer is een vermenging dan éénheid, gelijk b. v. het wereldsche doorgaands kerkelijk werd en het kerkelijke wereldsch. Doch hier bedoelen wij een eenheid die het goddelijke en het eindige niet vermengt, maar die in het licht van den gereinigden, in Gods gemeenschap geordenden geest alle dingen der wereld leert kennen in hun samenhang en geestelijken achtergrond. Wij zeggen met opzet: die alle dingen alzoo leert *kennen*. Want waarlijk de mystiek, hier bedoeld, is niet een vooruitgrijpend (anticipeerend) overspringen van het noodzaaklijk werk

---

[1]) B. v. wanneer men in de school-kwestie meent, door aftrek van het bijzondere „confessioneele" het *wezenlijke* (christelijke) over te houden, terwijl men slechts het doode *algemeene* behoudt, enz.

des verstands om zich met gemaklijke schijndiepzinnigheid in de aanschouwing der Goddelijke idee te bedwelmen, te verliezen. Wie Dante's leven en schriften kent, zal hem zulk een fantastisch bestaan niet toeschrijven. Want er is in dat leven een voortgang van ontwikkeling die duidelijk toont dat Dante, wel verre van zich op verkeerd-mystieke wijze aan de aanraking met de dingen der wereld en der strenge wetenschap te onttrekken, integendeel op den breeden grondslag van een rijke levens- en wetenschaplijke ervaring staat. In zijn levensontwikkeling kunnen drie perioden onderscheiden worden. Ik zou geneigd zijn, ze als onderlinge opvolging eener overheerschende liefde voor het *schoone*, het *goede* en het *ware* te onderscheiden, zonder natuurlijk te loochenen dat deze drie ten innigste verbonden zijn en nimmer van elkaar afgescheiden kunnen worden. De eerste periode is die van Dante's onbewustgloeiende jeugd, de tot ekstase verhoogde liefde voor het ideaal en de ideale *schoonheid* gelijk ze zich in Beatrice voor hem had belichaamd. Daarop volgt de tijd der politieke bemoeiing die naar het maatschaplijk-*goede* streeft. Door geboorte en opvoeding Welf, werd hij gelijk wij zagen, door rijper nadenken en smartvolle levenservaringen, in overeenstemming trouwens met zijn geheel Germaansche en aristokratische natuur, van lieverlede overgebracht tot de Ghibellijnsche partij die van den keizer de redding van Italië verwachtte. Op de grens van dit tijdvak en als overgang tot het volgende zien wij zijn geest zich in de philosophie en scholastieke wetenschap verdiepen. En ook uit den strijd tusschen geloof en wetenschap, die zelden aan een dieperen geest bespaard blijft, treedt hij

met het gelouterd en verrijkt geloof zijner kindsheid te voorschijn. Aldus verheft zich dan, ten slotte, uit de banden der scholastiek de mystikus. Zijn mystiek is de kroon van al zijn levenswisselingen: zij is op de rijke ondervindingen van een geheel maatschappijk en wetenschappijk leven als op de noodzaaklijke ervaringsbasis gevestigd.

Overal en in alles is het de behoefte aan éénheid die dezen diepen geest vervult. Bij voorbeeld, als hij zijn merkwaardig geschrift over de Volks-taal (de vulgari eloquio) samenstelt, begint hij met beschouwing van de oorspronklijke taal des menschdoms, die de grond der éénheid van alle volgende talen is, en bemoeit zich verder om uit de veertien dialekten van zijn vaderland ééne, als de samenvatting van de kern en bloem van alle, tot eigenlijke hoofdtaal zijns volks te verheffen.

Wij spraken van de éénheid des harten die als het ware den stroom zijner levenservaringen, in zijn binnenste verwerkt, tot vruchtbare werkzaamheid naar buiten doet vloeien. Wij moeten dit in nog uitgebreider zin nemen. Dit is het verheven belang zijner persoonlijkheid dat hij de gansche ontwikkeling van zijn tijd op het gewichtig keerpunt waarop hij staat, in zich samenvat en als het ware in veiligheid brengt éér zij in den ondergang valt waartoe ze reeds begint te neigen. Op het veld der litteratuur, der poëzy is Dante als het ware de hoogere eenheid der twee poëtische stroomen waarvan de eene, de Siciliesch-provençaalsche, van 't Zuiden afkomende, meer lichtzinnigheid en levenslust ademde, de andere, van het Noorden her, door den heiligen, hoog-dichterlijken geest van Frans van Assisi, Jacopone da Todi en dergelijke religieuze geniën be-

vrucht was. [1]) Doch ook in de **wetenschap** was te dien tijde een zeer opgewekt en veelzijdig leven. Behalve hetgeen in alle andere afdeelingen der menschelijke kennis aan de universiteiten van Napels, Bologna, Vicenza, Padua, Vercelli en Milaan werd geleerd, had de voornaamste van alle, de scholastische philosophie en theologie in Albertus Magnus, Roger Bacon, Thomas van Aquino en Bonaventura (om slechts de uitstekendsten te noemen) [2]) een glans verspreid die ook zelfs in onzen tijd nog niet getaand is. Doch nu begon juist van lieverlede een daling met Duns Scotus, Willem van Occam, en anderen. Hier zet nu als het ware Dante in, eer de wijsgeerige ontwikkeling in een geesteloos aanbidden van den misbegrepen Aristoteles verloopt. In het kader der christelijk-mystieke wereldbeschouwing neemt hij den ganschen geestelijken rijkdom der middeleeuwen in zich op, om dien zoo aan den nieuweren tijd, op wiens drempel hij staat, als erfenis aan te bieden. Dit was de eigenlijke bedoeling van zijn onvoltooid geschrift »het Gastmaal« (il Convito) waarin hij de geheele wetenschap van zijn tijd voor het volk toegankelijk wilde maken in encyclopedischen samenhang. Doch bovenal in zijn Divina Commedia heeft Dante, daar hij de ineenstortende middeleeuwen niet kon ophouden, haar toch een kolossaal gedenkteeken gesteld, gelijk er geen ander aan de grens van eenige tijdsontwikkeling staat. In dit

[1]) Zie hieromtrent een der schoonste en stichtelijkste boeken van alle die tot de studie der Dantesque litteratuur behooren, namelijk Ozanam, les poëtes franciscains et les études sur les sources poétiques de la divine comédie.

[2]) Zie de schoone en leerrijke verhandeling van Dr. L. R. Beijnen over »Dante en Beatrice« in het Scheffer-Album.

gedicht, de uitdrukking zijns levens, heeft hij den zwanenzang der middeleeuwen gezongen, en den eisch vervuld, zoo juist door den dichter gesteld: [1])

> Ten minnezang vermoeg dat kunstig kweelen,
> 't Geen lach en traan op 't luistrend aangezicht
> Als licht en schaauw, wedijverend leert spelen
> Wie heer wil zijn van geest als van gemoed
> Verstaat zijn luit, om beulen te bevelen,
> Ten schepter zich in iedrer kennis vloed

Want ja, **bevelen**, althans praktisch ingrijpen, invloed oefenen op den tijd en de plaats waarin hij stond, dat was voor zijn krachtigen geest levensbehoefte. En zoo zien wij. Dante dan ook niet alleen op letterkundig en wetenschaplijk, maar ook op **maatschaplijk** en **staatkundig** gebied als den man der **eenheid**, der samenvatting van bestaande tegenstellingen op hoogeren grondslag. Twee machten waren het, die zijn tijd beheerschten. Eerst en vooral de **kerk**. Wanneer de christelijke kerk van haar verheven roeping om door de stille macht des Geestes te heerschen, afdaalt tot lager en onreiner sfeer, wanneer het geestelijk leven in haar gedempt wordt, dan zien wij altijd twee dingen aan haar geschieden. Vooreerst wil de van God haar ingeschapen en dus rechtmatige begeerte naar heerschappij zich dan op verkeerde, vleeschelijke wijze geldig maken: een geestelijk verzwakte kerk wil, uit den aard der zaak, op uitwendige wijze heerschen. Maar ten **tweede**, ook zelfs wanneer deze toeleg haar voor een tijd gelukt, vermag zij, wel verre van deze

[1]) Potgieter, in zijn gedicht „Florence" aan Dante gewijd, in het eerste deel zijner «Poëzy».

aangematigde heerschappij te kunnen behouden, integendeel ook zichzelve niet te beheerschen, en valt onder het oordeel des diepzinnigen woords: „Wie zijn leven zal willen behouden, die zal het verliezen.” Zoo bleek het ook in de dagen welke wij beschouwen. De kerk heerschte met kracht over de maatschappij en den staat. Den eisch van het volstrekte oppergezag had Gregorius VII doen gelden met een nadruk waar gansch Europa van daverde. Hij had echter niet voor den Paus als zoodanig grootheid begeerd, maar voor de kerk, die voor hem met de Pauselijke waardigheid éénzelvig was. Dit maakt, tegenover de kleingeestige neerdrukking der kerk door den Pauselijken zetel in onze dagen, de majesteit van dezen merkwaardigen Kerkvorst uit. Innocentius III had daarna tot praktijk gemaakt wat bij Gregorius nog theorie was gebleven. En thans regeerde Bonifacius VIII die, met minder innerlijke kracht, derhalve met forscher en hartstochtelijker woorden dan zijn beide groote voorgangers, hun eischen op de spits dreef maar ook juist daardoor het hemelhoog opgetrokken gebouw topzwaar maakte en deed kenteren.

De tweede macht des tijds was de keizer, de staat. Menigmaal had het geslacht der Hohenstaufen (om van vroegeren niet te spreken) even sterke aanspraken op de onderdanigheid der kerk doen gelden, als nu omgekeerd door de kerk aan den staat werden voorgesteld. En was de keizerlijke macht in Italie zeer gedaald, nog altijd bestond er, overal verstrooid maar inwendig verbonden, een sterke Ghibellijnsche partij, en eerlang zou Hendrik VII nog ééns, al was het voor een korte poos en (wat deze dagen betreft) voor het laatst, den oppersten kerkvoogd doen sidderen op zijn zetel. Ook

hier nu zet Dante wederom in, en stelt ook hier, gelijk op de andere terreinen waarop wij hem ontmoet hebben, een ideaal, een hooger eenheid boven de twee tegenstellingen Voor zijn verheven beschouwing zijn keizerschap en pausdom niet met elkaar in strijd De wereld, die door deze twee machten beheerscht wordt, is als een ellips met twee brandpunten, door hooger eenheid saamverbonden. Die hoogere eenheid is de levende almachtige God. Van Hem dalen als in twee richtingen (si biforca) de **keizerlijke** macht af die onbeperkt over de gansche wereld heerscht maar eerbiedig de majesteit en de rechten der kerk onaangetast laat, — en de **pauselijke** macht, die in de kracht des Geestes, zonder wereldlijk grondgebied, de kerk, de geestelijke wereld beheerscht en van hare zijde den staat onverkort in zijn volle beteekenis eert.

Tot deze beschouwing, op welke wij later nog terugkomen, is Dante van lieverlede genaderd, en spreekt haar het volledigst in zijn boek over de Monarchie uit. Zijne staatkundige overtuiging veranderde allengs, maar zijn beginsel niet. Hij bleef wat hij steeds geweest was, de voorstander der edelste **vrijheid**. De politieke partijen rondom hem wisselden van leuze. hij bestreed en bestrafte steeds ben die, aan beide zijden, der vrijheid ontrouw werden. Zoo werd hij, met zijn ideaal Ghibellinisme dat zich zeer ver boven de belangzucht zijner geestverwanten verhief, ten slotte (gelijk hij het zich in zijn Paradijs laat profeteeren) »zichzelven partij« is dit woord misschien al te trotsch, onbetwistbaar is het dat Dante's oplossing van het maatschappelijk probleem zijner dagen een hooge rechtswetenschappelijke waarde heeft. »In de geschiedenis der rechtsbeschou-

wing van zijn tijd» (dus spreekt een bij uitnemendheid bevoegd beoordeelaar [1]) »die over het geheel meer traditioneel dan ontwikkelend was, staat Dante alléén met een hooge wijsgeerige oorspronkelijkheid, zelfs van Aristoteles onafhankelijk, terwijl de gewone staatsbeschouwing van zijn tijd uit de philosophie van Aristoteles en de christelijke opvatting van den staat, vooral volgens Augustinus, samengevoegd was. In diepte van wijsgeerige opvatting overtreft hij alle staatkundige schrijvers van zijn tijd.» De latere geschiedenis van Florence zelve levert, merkwaardig genoeg, een bewijs voor de waarheid van Dante's beschouwing door ons te doen zien dat, waar de innige harmonie tusschen staat en kerk, het gebied der wet en dat van het evangelie, gelijk Dante die wilde, werd verbroken en deze beide uiteengerukt, er geen duurzame zegen op rustte. Twee uitnemende Florentijners hebben na hem elk één van de twee bestanddeelen die Dante vereenigen wilde, met voorbijgang van het andere op den voorgrond gesteld. Savonarola, de strenge profeet, wilde hervormen door het Evangelie, maar in plaats van de wet, gelijk ze zich in de maatschappijke ordeningen afspiegelt, nam hij de wilde demokratie te hulp, en leed schipbreuk. Omgekeerd begeerde, nog later, Macchiavelli een krachtvollen alleenheerscher in den staat, maar aan de onkreukbare heiligheid die het Evangelie eischt, stoorde hij zich niet, en ook zijn rand heeft niet kunnen bestaan.

In Dante's beschouwing lag, ongetwijfeld, een idealis-

[1]) Stahl, Gesch der Rechtsphilosophie
) Stahl, Gesch der Rechtsphilosophie

tische miskenning van de eischen zijns tijds, waarop wij nog moeten terugkomen Doch zeker draagt zij den stempel der edelste zedelijke zelfstandigheid Aan zijn ideaal heeft hij zich met volle toewijding opgeofferd, en in het leven niet verloochend wat zijn theorie verkondigde. Daar is samenstemming tusschen de onafhanklijkheid van staatkundig inzicht en de fierheid van persoonlijk karakter waarmede Dante, koninklijk onpartijdig, verklaren kon. Ik heb mij als onbevreesd vriend der waarheid, van alle leugen verwijderd, en den stormwind nagevolgd die de hoogste toppen het heftigste schudt.

Aldus leefde, dacht en worstelde Dante Alighieri, totdat de dood hem schonk wat het leven hem in en buiten zijn geliefde vaderstad steeds heeft geweigerd, de rust voor het afgestreden hart Gaan wij nu over tot beschouwing van zijn gedicht, het blijvend gedenkteeken waarin dat hart zich heeft uitgestort en voor alle volgende eeuwen kenbaar gesteld

VI.

De divina Commedia

Van den beginne af hebben wij gezegd dat het ons voornemen is, bovenal de persoon van Dante Alighieri te beschrijven. Dat wij van nu aan gestadig over zijn werk, zijn gedicht, zullen spreken, is geenszins met dit plan in tegenspraak. Want zelden treft men een werk aan van zóó grootsche strekking en wereldomvattenden inhoud, dat tevens zóó geheel persoonlijk, subjectief is als de Commedia [1]). Zij is ja een poëtische, een litterarische, zoo men wil een wetenschaplijke, maar toch allereerst een persoonlijke, zedelijke arbeid. Gelijk de dichter den voortgang door hel, reinigingsberg en paradijs dien hij gaat aanvaarden, reeds dadelijk [2]) een strijd (guerra) noemt.

---

[1]) Commedia door den dichter genoemd, omdat haar einde even als het blijspel, een blijden, zaligen inhoud heeft (de hemelsche heerlijkheid) hoe somber ook de aanvang, de hel, geweest zij. Den bijnaam divina gaf hem niet de dichter, maar het bewonderend nageslacht.

[2]) Inf. 2.

De oude wereld had onmogelijk zulk een gedicht kunnen doen geboren worden. Overzien wij de godsdienstige levensbewegingen der oude wereld, die zich ook in haar wetenschap en litteratuur afspiegelen, dan vinden wij voornamelijk twee groepen. De eerste is die der heidensche volken, die (na het te loor gaan van hooger waarheid in hen) van de natuur, die zij aanschouwen, uitgaan, en zich zoo allengs van het veelgodendom uit tot de voorstelling van één almachtigen heiligen God verheffen. De tweede groep die der theistische volken, gaat uit van God, den éénen almachtigen Opperheer, en gaan van Hem uit tot de schepping waarin Hij zich openbaart, over. Aldus Israël, het volk der bepaalde openbaring, en, diep beneden hem, de Mohammedanen. Dan komen de christelijke volken, die uitgaan van de groote waarheid der vleeschwording, en daarom bij uitnemendheid de volken van het geestelijk bewustzijn, de voltooide klaarheid van gedachte verdienen te heeten. Gelijk nu bij de heidensche volken in hun kunstwerken het hoogste ideaal is de schoonheid, bij de theïstische de wijsheid, zoo is het bij de christelijke de vrijheid, de ontvouwde persoonlijkheid, subjectiviteit. Daarom is een zoodanige uitbreiding der individualiteit, gelijk in de Commedia voor ons ligt, in de oude wereld ondenkbaar. In haar bleef de enkele persoon in de groote algemeenheid van den staat, het volk waartoe zij behoorde, opgelost. Daarom zijn de geheel subjectieve Bekentenissen van Augustinus als het ware de aankondiging van het nieuwe beginsel dat met het Christendom in de wereld is opgetreden.

Het in de hoogste mate subjectieve der Commedia

blijkt, behalve uit den geheelen inhoud, reeds dadelijk en uit den aard harer geestelijke geboorte, en uit den kunstvorm waarin zij optreedt

De geestelijke geboorte, de wording der Commedia ligt in Dante's leven en in zijn vroegere ontboezemingen voor onze oogen vooral in de gedichten die zijn Vita nuova uitmaken (want het proza daarin is zonder beteekenis). Even als Shakespeare, is Dante allermeest, als persoon, in zijn sonnetten en canzonen die in roem bij de andere mee bekende werken achterstaan, te kennen Maar er is een merkwaardig verschil Shakespeare moge in zijn dramatische scheppingen zich inderdaad toonen als den man van dat verheven, krachtvol afgerond karakter hetwelk Gervinus met zooveel geestdrift hem toeschrijft in zijn sonnetten spreekt toch dikwijls een sombere smart, een wanhopige vermoeidheid van het leven, een gevoel van het drukkend valsche zijner positie als tooneeldichter tegenover zijn voorname begunstigers, enz Ook bij Dante in zijn sonnetten en canzonen uit zich smart, diepe het gansche wezen doorwoelende smart. Maar hier is een beweging naar boven. In het vuur der beproeving wordt zijn gemoed gaandeweg gelouterd en zijn kracht gestaald, de aardsche liefde tot hemelsche reinheid verheerlijkt Een voortgang, als Beets zoo schoon beschrijft

Geen droomen meer, geen mijmrend zich onthalen
Op teugen van gemaakte ellend —
Wel heeft hij ook de smart gekend,
Maar als een bad, om 't weeke hut te stalen!

En als nu deze vuurproef hem gevormd heeft, dan ligt de geheele Dante, gelijk hij geworden is, in zijn

Commedia vóór ons, en het is met diep ernstige betrekking op zijn eigen levenservaringen dat hij [1] verklaart: »hemel en aarde hebben gearbeid aan het heilig gedicht, en mij voor langen tijd doen vermageren.»

Zoo heeft hij dan door moeilijke en smartvolle genezing van aardschen hartstocht den vuurdoop des geestes verkregen. Hij is er toe gekomen om in te zien dat het hem goed was dat zijn geliefde Beatrice heenging want indien zij niet heenging, zoo kon de gereinigde geest niet als trooster in hem komen; maar als zij zou heengegaan zijn, zou die hoogere wijding hem te beurt vallen. En nu zal dan de Commedia getuigenis geven, hoe hij, thands gezond van geest geworden, alle dingen heeft leeren aanzien van uit de heilige hoogte des nieuwen levens. Hoe hij verleden en heden en toekomst, de wereld aan deze en gene zijde des doods, zijn eigen en zijner vrienden leven, kunst, wetenschap en poëzy in het licht dezer geestelijke vernieuwing beschouwt.

Dit volkomen subjectief karakter spreekt ook in den kunstvorm der Commedia. Zij is noch tot de lyrische, noch tot de epische, noch tot de dramatische poëzy te rekenen, maar volstrektelijk individueel. Zulke kunstwerken plegen enkele malen in de geschiedenis voor te komen. Namelijk wanneer de menschelijke geest, in tijden van bijzondere gisting, al de gewone, overgeleverde beschouwingen omtrent hemel en aarde, God en de wereld, natuurlijk en zedelijk leven als 't ware op nieuw in kwestie stelt. Wanneer angstige twijfel den mensch perst om tot den nieuwen slotsom van beschouwing te geraken, of althands de oude, bekende niets anders

[1] Par. 25

dan na vernieuwd onderzoek toe te laten en de innerlijke beweging des harten alsdan, geen wet of regel buiten zichzelf erkennende, zich een eigen spoor baant om tot de zichtbaarheid en alzoo tot rust en kalmte te komen Van deze grandieuze incommensurabiliteit (onvatbaarheid om onder een bepaalden vorm gerangschikt te worden) die toch ook weder een hooge schoonheid is, zijn bovenal de Divina Commedia en het boek Job de treffendste voorbeelden, en bieden dan ook menig punt van onderlinge vergelijking aan Beide dichters zijn met hun diepste overtuiging des harten wel geworteld in het gevestigd volksgeloof, maar beide hebben ook ontroerende, ja schokkende raadselen die het dreigen omver te werpen, daarmede in overeenstemming te brengen, te bemiddelen De dichter van Job den tegenspoed der godvruchtigen, Dante den heerloozen, verwarden toestand der hem omringende wereld, die hij reeds in den aanhef een donker woud noemt, waarin elk den rechten weg verliest Voorts ligt een belangrijk hoofdpunt van overeenkomst dezer beide dichters in de uitgebreide kennis der natuur en des menschelijken levens, waarmede zij, ofschoon zeer bepaald en diep geworteld in h u n tijd en h u n n e toestanden, echter tevens de geheele wereld en de eeuwigheid tot hun onderwerp in betrekking stellen Het is overbekend dat in Job zoo vele natuurbeschouwingen saamgedrongen zijn als in het geheele overige Oude Testament, en dat deze dichter van de hoogten des hemels tot de diepten der aarde het gansche gebied der schepping doorwandelt Eveneens wordt het menschenleven, van de eerste wording tot aan zijn besluit. in al de verscheidenheid zijner bezigheden, genietingen, worstelingen, hoop en vreeze door

den dichter beschouwd of tot verklaring zijner verheven gedichten opgeroepen. In het tweede deel van zijn Kosmos geeft von Humboldt getuigenis aan den rijkdom en de pracht der natuurbeschouwingen van Job en Dante beide. Men stelle zich levendig Dante's onrustig en door allerlei invloeden van buiten en van binnen zoo fel geschokt leven, in verband tot zijn tijd, voor den geest. Welnu, die geheele Dante en die gansche tijd leven in zijn gedicht. In dit goddelijk samenstel — zingt Uhland terecht — heeft hij alles belichaamd en met eeuwige vuurkarakters geteekend, zoo als de bliksem in de rotsen schrijft. »Italië« (aldus doet zoo schoon als waar Mevr. de Staël hare Corinna op het kapitool improviseeren) »Italië gelijk het was in het tijdperk zijner wereldmacht, is geheel en al in Dante herleefd. Bezield met republikeinschen heldengeest, krijgsman zoowel als dichter, brengt hij de vlam der levenskracht onder de dooden, en zijn schimmen verkrijgen een forscher leven dan de levenden van onze dagen. De herinneringen van de aarde vervolgen hen nog: de doellooze hartstochten wortelen vast in hun binnenste, en zij verontrusten zich over hun verleden alsof het nog minder onherroepelijk ware dan hun eeuwige toekomst. Men zou zeggen dat Dante, gebannen uit zijn vaderland, de kwellingen die hem verteerden naar de gewesten die zijn verbeelding schiep, heeft overgebracht. Zijn schimmen haken onophoudelijk naar tijding uit de bovenwereld, gelijk de dichter zelf hen naar zijn vaderland vraagt: en de hel vertoont zich hem voornamelijk onder het karakter van verblijf der ballingschap. Alles draagt er de vormen van Florence: de dooden die hij oproept schijnen te herleven als Toskanen gelijk hij. Dit is geen

beperktheid van geest, maar integendeel de kracht zijner ziel waardoor hij het heelal in den kring zijner denkbeelden bevat. Een tooverachtige samenvoeging van cirkels en sferen voert hem uit de hel in de plaats der reiniging en het paradijs. Als getrouw beschrijver zijner visioenen overstroomt hij de duisterste streken met licht. De wereld die hij schept in zijn drievoudig gedicht, is een samenhangend geheel, bezield, schitterend als ware zij een nieuwe planeet in het uitspansel. Op zijn stem veranderen de voorwerpen, denkbeelden, wetten, verschijnselen, ja de geheele wereld in poëzy: alles te samen gelijkt naar een hoogeren Olympus met nieuwe godheden vervuld. Maar deze mythologie der verbeelding zinkt als het heidendom zelf in het niet terug bij den aanblik van het Paradijs, dien oceaan van licht, schitterend van stralen en sterren, van deugden en zaligheid en liefde. Dante is de held der gedachte, hij is meer dan een Homerus der nieuwe wereld. Zijn ziel is diep als de afgronden die hij beschrijft. Zijn magische woorden zijn een prisma des heelals. Alle wonderen spiegelen, verdeelen en bereenigen zich daarin. De toonen zijn kleuren, de kleuren harmonie. Het rijm, welluidend of zonderling, snelvlietend of sleepend, is altijd ingegeven door die dichterlijke divinatie, de hoogste schoonheid der kunst, den triomf van het genie, waardoor in de zichtbare natuur alle geheimen ontdekt worden die met het hart der menschen in betrekking staan.»

De inhoud der Commedia is in zijn hoofdzaken algemeen bekend. Door de hel, door den reinigingsberg (het vagevuur) door den hemel tot aan den Troon des Onzienlijken in zijn heerlijkheid toe, wordt Dante voort-

geleid op de twee eerstgenoemde terreinen door Virgilius, op het derde, hemelsche, grootendeels door Beatrice en ten allerlaatste door den heiligen Bernardus. In de hel en op den reinigingsberg vertoonen zich alle verschijnselen in betrekking tot recht, orde en wet; in den hemel in betrekking tot het aanschouwen der Godheid, of die voortgaande verhooging des geestelijken levens door welke de eindige mensch met het oneindig wezen der dingen vereenigd wordt. De hoofdgedachte die dit alles tot éénheid verbindt, is de volgende: op het gebied van het hoogste, wezenlijke zijn heerscht en openbaart zich onbedekt de Liefde, de eigenlijke grondkracht door welke al het geschapene bestaat, zijnde uit God, de hoogste Liefde, gesproten. Deze liefde nu openbaart zich op het gebied van het veelvuldige, van het eindige (dus op de twee eerste terreinen) als gerechtigheid »die aan ieder het zijne geeft.» Even als, in omgekeerde volgorde, de mensch door de gerechtigheid opklimmende tot de liefde opgeleid wordt. De diepe heerlijke gedachte die hier in ligt, is deze dat de Christen die van boven af, als »met Christus in den hemel gezet» alle dingen der wereld beschouwt, »e ziet in het licht der éénheid, der eeuwige liefde die alle tegenstellingen verzoent en alle raadselen oplost terwijl zij enkel van beneden af niet anders kunnen gezien worden dan in den geest des oordeelens, waar hoogmoed en ongeduld maar al te vaak mede verbonden zijn.

In het licht dezer beschouwing doet hij dan den lezer de drie terreinen doorloopen. Voor Dante gelijk voor de uitstekendste schrijvers der klassieke wereld is een levendige deelneming in de aangelegenheden des vaderlands de school geweest waarin rijke ervaring, staats-

manswijsheid, andwoord op de hoogste, zedelijke en religieuze levensvragen verkregen is Zoo toegerust zal hij zijn leer omtrent de twee hoofden die in den wereldchaos door hun bestuur orde moeten scheppen, door een rijkdom van verheven beelden aanschouwlijk maken. Gelijk de keizer en de paus de wereld moeten besturen en voorlichten, zoo ontvangt ook Dante twee leidslieden, een om hem de aardsche en maatschappijke, een om hem de hemelsche dingen te doen begrijpen, Virgilius en Beatrice. De hel zal de treurige gevolgen toonen der weerspannigheid tegen de van God gestelde orde, en aller zonden die den waren voortgang des menschdoms tot het doel hater outwikkeling verhinderen. De louteringsberg zal aanschouwlijk voorstellen dat voor hen die slechts tijdelijk door hartstochten verblind, of nog tot bekeering geraken zijn, een weg tot omkeer, tot boete en reiniging van de zonden voorhanden blijft. De hemel eindelijk zal het heerlijk loon doen zien der weldoeners van het menschelijk geslacht, die aan de bevordering van 's menschdoms tweeledige gelukzaligheid hun leven toegewijd hebben vorsten en wetgevers, kerkleeraars en martelaren voor de waarheid op elk gebied. En tevens zal in al dit zichtbare de geestelijke waarheid zich afspiegelen die de grond van dit alles is, de voortgang der ziel door kennis der zonde en berouwvolle reiniging tot de gemeenschap met God. Want het staatkundig en het zedelijk gebied staan overal en ten allen tijde tot elkander als de zichtbare openbaring tot den geestelijken achtergrond, de maatschappijke toepassing tot de inwendige beweegkracht

De verheven hoofdgedachte des doorgangs door hel, reinigingsberg en paradijs is geenszins alleen Dante's

oorspronkelijke schepping. Vooreerst maakte voor het dichterlijke Italiaansche volk, dat des noods kleederen en voedsel maar geen poëzy missen kan, de onzichtbare, hoogere wereld voortdurend den achtergrond der middeleeuwsche poëzy uit. Van hel en hemel waren bij dit bij uitnemendheid katholieke volk alle nationale legenden en verhalen vervuld. De zeer populaire gedichten van den reeds genoemden Jacopone da Todi (bladz 13 en 44) den zanger van het wereldberoemde Stabat Mater, hadden deze bovenzinlijke terreinen in allerlei vorm en kleur allen standen voor de oogen gemaald. Zoo kwamen zij ook voor in het leerboek dat in aller handen was, de schoone geschiedenis van Barlaam en Josaphat, aan Johannes van Damaskus toegeschreven, en in honderd andere dichterlijke legenden. Maar in Dante's geest verkreeg deze bekende stof een hoog verheven gereinigde oorspronkelijkheid. Om haar behandeling in de Commedia te doen kennen, doen wij best met opzettelijk stil te staan bij den eersten zang der Hel, die als het ware inleiding en sleutel van het geheele gedicht is.

In 't midden van den menschelijken levensweg (dus vangt hij aan) bevindt zich de dichter, nadat hij den rechten weg verloren heeft, in een duister w o u d, welks in elkaar geslingerde verwardheid hij niet beschrijven kan. Dit woud ligt in een d a l, en daarnevens verheft zich een h e u v e l, van de stralen der morgenzon verlicht. Als hij nu, na de nachtelijke omdwaling, des morgens dien heuvel beklimmen wil, wordt hij door drie wilde dieren, een panther, een leeuw en eene wolvin, teruggehouden.

Welke is de bedoeling dezer allegorie?

Het dal is het zinlijk leven, en het woud is de

warreling der hartstochten op politiek en zedelijk gebied.

Op politiek en zedelijk gebied. Dit is terstond, naar wij reeds boven te kennen gaven, het antwoord op de veel besproken vraag, of het doel der Commedia zedelijk of staatkundig is? Bij het stellen van dit vraagpunt heeft men doorgaans te zeer uit het oog verloren dat Dante bovenal, in den zin dien wij leerden kennen, de man der eenheid is, die de geestelijke en de zichtbare, de staatkundige en de zedelijke wereld niet van elkaar scheidt maar beide steeds in de innigste éénheid samenvat; omdat hij beide sfeeren als in God gegrond beschouwt. Wil men een scheiding maken, dan is zonder twijfel de zedelijke zin, de betrekking van al de in 't gedicht voorgestelde leeringen op het geestelijk leven, de voornaamste, gelijk Dante zelf in het Convito verklaart. Maar men behoort zich, zijn bedoeling zoekende, altijd daarvan bewust te blijven dat deze twee bij hem één zijn, ten innigste verbonden. En zulks niet om reden eener symbolische of allegorische overeenkomst, omdat men als 't ware voor elken geestelijken toestand gemakkelijk in 't gebied van het zichtbare, maatschappelijke een parallel vinden kan. Neen, zoo uitwendig is de band tusschen deze twee terreinen niet. Ook in de gelijkenissen van Jezus is het met zoo bedoeld dat het uitwendige slechts een heeld zou zijn van het inwendige, het stoffelijke slechts door een soort van vernuftig gedachtenspel steeds tot opheldering van het geestelijke kan dienen zonder dat een noodzaaklijke eenheid deze twee zou verbinden. Neen, de ware van God gestelde orde is dat het zichtbare en onzichtbare, het geestelijke en het maatschappelijke samenstemmen. De vrij

gewone voorstelling dat het ware geluk het inwendige, de vrede des harten is, en dat men daarbij omtrent het uitwendige, dat van natuurtoestanden en levenswisselingen afhangt, onverschillig kan, ja moet zijn, die voorstelling is slechts geestelijk in schijn. Zij is inderdaad een dualistisch ongeloof, dat deze natuur- en levenstoestanden tot een ondoordringbare macht nevens en boven den geest, ja tot een tweede godheid, een noodlot maakt. Wanneer een diep besef van de heiligheid Gods ons geleerd heeft dat het lijden dezer aarde en de overmacht der natuur over ons niet zijn iets natuurlijks, regelmatigs dat zoo behoort te zijn, maar een gevolg van de zonde, dan zien wij in hoe heiligheid en geluk naar Gods oorspronkelijke ordening moeten samengaan. Dit is niet een Oud-Testamentische, door het meer »geestelijk« Christendom overwonnen, dwaling, gelijk men zegt. Neen, deze waarheid wordt in het Oude Testament duidelijk geleerd, maar met minder in het Nieuwe met zijn verkondiging van het Kruis om de zonde, en van den nieuwe hemel en de nieuwe aarde waarop gerechtigheid woont.

Dante's diepe geest heeft deze waarheid gevat, en haar in de vormen van zijn tijd uitgesproken. Zijn doel, en de ware verklaring van het visioen van den eersten zang die ons bezig houdt, is geen minder dan, om het met zijn eigen woorden, uit zijn opdracht aan Can Grande della Scala, uit te drukken »om hen die tot dit leven behooren, uit den toestand der ellende te verlossen en tot den staat van gelukzaligheid te leiden.« Als leeraar eener miskende waarheid, als hervormer van het verdwaald menschdom treedt hij op. Daartoe is hem juist deze openbaring van God, dit doorwandelen van

het gebied der boventijdelijke dingen, dit drieledig visioen ten deel gevallen, opdat hij het der menschheid tot haar heil verkondige. Deze miskende waarheid nu is die der ware van God gestelde wereldorde. Deze is nu verstoord: de harmonie tusschen het maatschappijke en het geestelijke is verbroken. Want het keizerschap is vernietigd (wat Italië betreft) en het pausdom is door de zonde bevlekt, wereldsch geworden. Nu is dus de harmonie der wereld, die in de samenstemming dezer twee machten in God bestaat, verbroken en het menschdom is zonder besturing in heilloozе verwardheid heen en weer geslingerd. De zaligheid van dit leven hangt noodwendig met de zaligheid des eeuwigen levens te samen. Zij is slechts mogelijk onder leiding van de menschheid door den keizer in de wereldsche, door den paus in de geestelijke aangelegenheden. Nu is deze providentieele wereldorde, dit Rijk Gods op aarde, verstoord, het keizerschap krachteloos, het pausdom wereldsch geworden. Met dezen toestand van heilloozе verwarring gevoelt de dichter zich één. Ook hij is mede in dat donker woud, ook hij is van den rechten weg afgezworven. Maar thands wordt hem door Gods genade de openbaring omtrent den rechten weg, het ware geneesmiddel voor deze krankheden ten deel. En nu is dit de zin, de bedoeling van het gansche gedicht: in den spiegel der bovenzinlijke wereld en van zijn wandeling door haar heen toont hij der menschheid hoe ver zij van Gods bedoelingen met haar is afgedwaald, hoe daardoor alles in een helsche verwarring en ellende gestort is, en hoe er toch nog een louteringsweg overblijft om tot den hemel der van God bedoelde orde terug te komen.

Dit is dus de zin der ontmoeting met de drie dieren in het woud. De drie hoofdzonden die door deze dieren worden aangeduid, de macht der zinlijkheid, de hoovaardij en de onverzadelijke begeerlijkheid, die het gevolg en de uitdrukking van de storing der van God gewilde wereldorde zijn, verhinderen de wereld, en ook den dichter, hoe hij zich ook inspant, om uit dit troostloos woud uit te komen. Hij kan zichzelf niet helpen, hij kan niet tot den in 't licht glansenden heuvel komen. Nu komt, gezonden door goddelijke genade, onder bemiddeling van Beatrice, Virgilius, de dichterlijke verkondiger van het wereldlijk keizerschap en langs dien weg van de ware maatschappelijke orde, van de gezonde natuurlijke rede, tot hem. Hij zal hem uit het woud en tot den verlichten berg der heerlijkheid voeren: maar niet dadelijk dit ware een ongeoorloofd vooruitgrijpen. Neen langs den smartelijken maar noodzakelijken omweg der wandeling door de bovenzinlijke terreinen heen zal Virgilius hem, zoover hij kan, geleiden. Eerst aan den drempel van het aardsche paradijs zal hij van hem afscheid nemen. Dante heeft daar de door de zonde verloren vrijheid des geestes teruggekregen, zijn wil is nu weder vrij, recht en gezond geworden en moet hem dus, onder hooger geleide, tot God doen opstijgen. Daarom, (zegt Virgilius in het prachtvolle en diepe slotvers zijner afscheidsrede tot hem) daarom verleen ik u nu kroon en myter over uzelven

Perch' io te sopra te corono e mitrio

»Nu zijt gij uzelf tot priester en tot koning!» Ja dit was het doel waartoe Dante de gerichten Gods in het

oordeel over de boozen aanschouwen, en den weg der loutering betreden moest, namelijk om door kennis van de zonde en reiniging van hare macht, dien toestand voor zichzelven te bereiken, tot welken de menschheid naar Gods wil door Keizerschap en Pausdom komen moest. De idee van het Keizerschap is in Virgilius, die van het Pausdom in den priester die hem ontzondigt en hem gereinigd hooger doet opstijgen (bladz. 4) afgebeeld. Virgilius leidt Dante tot dezen priester, en maakt zijn ontzondiging en dien ten gevolge den vollen terugkeer tot God mogelijk, d. i. de staatkundige orde van het keizerschap is de noodzaaklijke grondslag voor de rechte werkzaamheid der kerk, de verheffing des menschen tot God. Ontdoen wij de leer des dichters van haar tijdelijken vorm, zoo zien wij hoe hij niets anders bedoelt dan ons de heerlijke bestemming voor te houden met welke ook de apostel Petrus de christenen een „koninklijk Priesterdom" noemt. Als Dante „zichzelf tot priester en koning" is geworden, zoo heeft hij het doel der menschheid, door Goddelijke voorlichting, bereikt: hij behoeft nu geen keizer en geen paus meer: deze ordeningen Gods zijn hem inwendig tot waarheid geworden.

Als wij deze innige eenheid tusschen het maatschappelijke en het geestelijke, de groote waarheid van Dante's levensovertuiging en gedicht, steeds behoorlijk voor oogen houden, kunnen wij nu deze verheven leer in haar hoogste, rein geestelijke uitdrukking vóór ons stellen, gelijk wij reeds Dante zelven in het Convito hoorden verklaren dat de zedelijke zin de eigenlijke, hoogste bedoeling des geheels is. En dan verkrijgen wij deze waarheid

Het dal is, naar wij zagen, het zinnelijk leven· het woud de warreling der hartstochten op politiek en zedelijk gebied. De heuvel is het leven in den Geest. Het morgenlicht, dat hem bestraalt, is het licht der christelijke waarheid. Verlaat de mensch het middelpunt der waarachtige eenheid, der gemeenschap met God, zoo wordt hij heen en weêr getrokken in de veelheid der wereldsche dingen (zie bladz. 41). Zoekt hij dan den vrede, zoo wordt hij bij het licht der christelijke waarheid de individueele gestalten zijner zonde gewaar, zooals hier de leeuw de trots, de geweldadige overmoed is, de panter het bontgevlekte leven der zinnelijke lusten, de wolvin de onverzadelijke begeerlijkheid.

Doch zie, daar verschijnt den dichter eene schim, Virgilius. Hij is het beeld der nog ongeheiligde rede, die door de natuurlijke wijsheid tot de gemeenschap met God (of, staatkundig uitgedrukt, door den geordenden staat tot het koningrijk Gods) leidt. Virgilius zegt tot hem: deze dieren zullen u zoolang ophouden, tot zij u verslonden hebben — kom met mij, ik zal u toonen de diepte der zonde, en den doorgang der boete, d. i. de hel en den reinigingsberg. Door den hemel toch zou een ander, een hoogere, hem geleiden. Dat kon Virgilius, als heiden, niet doen. De zin is: Dante ligt nu nog in de zinlijkheid, in het uitwendige, de veelheid verward. Maar hij zal teruggevoerd worden tot de éénheid, het geestelijke, het inwendige beginsel der dingen, de wereld van het waarachtige wezen waarvan de zichtbare verschijnselen slechts de buitenzijde zijn. Hij moet de ware, eigenlijke, objectieve natuur der zonde leeren kennen, van de verschijnselen tot het wezen opklimmen. Dan zal de ware haat tegen het

kwade, de liefde voor het goede in hem ontkiemen, door welke hij zal kunnen geraken tot die opklimming welke hij nu vruchteloos vooruitgrijpende (bladz. 64) beproefd. Tot volkomen reiniging en verheffing toch is noodig dat de zonde niet slechts in haar verschillende uitingen gezien, maar ook in haar beginsel, in haar innerlijk wezen, gekend worde. **Op te stijgen uit de wereld des schijns, der veelheid, tot de wereld der waarachtige wezenlijkheid, der éénheid,** ziedaar het eigenlijk doel van den tocht dien de dichter beschrijft.

Maar Dante wordt versaagd bij dit ontzachlijk vooruitzicht, even als eertijds de profeet Jeremia, met wien hij trouwens veel overeenkomst heeft. Zijn natuurlijke mensch, het vleesch dat van de aanraking met het Eeuwige terugsiddert, doet hem aarzelen. Doch Virgilius verzekert hem, dat de goddelijke genade Lucia, de Verlichting, als bodin heeft afgezonden tot Beatrice, om haar te zeggen dat zij haren vriend Dante ter hulpe kome. Beatrice is bereid om hem, als hij het einde van den reinigingsberg zal bereikt hebben, tegemoet te komen en hem verder te leiden.

Wie is Beatrice?

Zij is de geest en inhoud van de bovenzinlijke wereldorde, de orde der **genade**, gelijk de geest der aardsche dingen is de orde des **rechts**. Deze orde der genade, der hoogere eeuwige wereld wordt samengevat in de hemelsche wijsheid, de **Theologie**, die de van God geopenbaarde waarheid verkondigt. De Theologie is de éénheid, het samenstel van de grondtypen der hemelsche waarheid welke de Gemeente van Christus bezielt en waarvan zij leeft.

Maar als wij aldus deze ideale gestalte voor ons zien en haar nu verder in het gedicht zien handelen, dringt zich boven alle andere de vraag aan ons op: hoedanig is toch hare betrekking tot de gestorven Beatrice Portinari, de geliefde van Dante's jeugd? Heeft de dichter het recht, zijne geliefde aldus te verheerlijken, in haar de hoogste volmaaktheid te zien en te verkondigen? Was dan inderdaad (zoo vragen wij onwillekeurig) de dochter van Folco Portinari zoo uitnemend boven alle vrouwen, dat zij werkelijk deze verheerlijking verdiende, en wij het in dat geval een gelukkig samentreffen moeten noemen, dat een genie als Dante haar heeft opgemerkt, omdat anders hare onvergelijkbare volkomenheid aan de blikken der menschen zou ontgaan zijn? Of was zij dit niet, wordt dan de stralenkrans waarmede Dante haar omgeven heeft niet een poetisch spel dat al te gewaagd is, om ons op den duur te kunnen bevredigen? Immers, dat wij gaarne een Petrarca, een Klopstock, een Novalis, een Ernst Schulze of wie hij ook zij, toelaten elk zijne geliefde in zijn gedicht te verheerlijken, dat is, omdat wij gewillig aan den dichter zijn persoonlijke verrukking laten, omdat hij er verder geen gevolgen uit trekt voor de bovenzinlijke wereld. Dante echter doet veel meer. Hij ziet en verkondigt in Beatrice een hemelsch ideaal der waarheid en der schoonheid, gelijk geen dichter vóór of na hem gedaan heeft. Hoe hebben wij dit te verstaan? Een duister besef van deze moeielijkheid is bij diegenen opgekomen die Beatrice voor een onpersoonlijk begrip, een algemeene idee hebben verklaard. Maar, al waren met honderd andere bewijzen tegen deze opvatting, zij zou alleen reeds voldoende wederlegd zijn door de roerende ont-

ontmoeting van Dante en Beatrice tegen het einde van den louteringsweg, waar kennelijk de geheele liefde van zijn brandend hart zich uitgiet bij haar zielvol: ja, ik ben het, ik zelf, uwe Beatrice! Ware Beatrice een afgetrokken ideaal, dan zou zij slechts zijn een levenlooze, docetische[1]) vorm. Zoo kleedt b. v. bij Voltaire in de gestalten des Nijds, der Tweedracht, enz. of in de middeleeuwsche allegoriën, b. v. in den Roman de la Rose, enz., de algemeene idee zich in een vorm die ons geheel onverschillig blijft en, na een oogenblik dienst te hebben gedaan, weer verdampt en in het niet verdwijnt. Daar echter is de idee van den aanvang af in haar geheel voltooid, en wordt slechts voor een oogenblik in een zichtbare of beschrijfbare gedaante gekleed, om ons te kunnen verschijnen en daarna vergeten te worden. Maar hier bij Dante is het geheel anders. Beatrice, de werkelijke dochter van Folco Portinari, is er het eerst. Zij is de wezenlijke realiteit: de latere idee, de hemelsche gestalte die ons verder in het gedicht verschijnt, is uit deze Florentijnsche maagd ontwikkeld. In de Vita nuova spreekt en handelt Beatrice dan ook volstrekt niet, verheft zich niet boven het peil eener gewone aardsche schoonheid, hoe geestdriftvol ook door Dante in zijn persoonlijke liefde geprezen. In de Commedia daarentegen is zij vol hemelsche wijsheid en oordeelt met bovenaardsch gezag over alle dingen en de diepste vraagstukken der wijsbegeerte en des heelals. De oplossing van dit raadsel schijnt ons deze: Daar de mensch het beeld Gods draagt, zoo maakt de aanschouwing van

[1]) Docetisme, de meening die aan Christus slechts een schijnlichaam toeschreef.

een ideale schoonheid door de diepste »herinnering« die tot den grond van zijn wezen teruggaat, de idee der hemelsche waarheid en schoonheid, die op den bodem zijner ziel ligt, in hem wakker. Men weet hoe heerlijk Plato dit in zijn Phaedrus ontwikkelt. Zoo heeft dan ook in Dante's ziel de aanschouwing zijner aardsche geliefde van lieverlede de idee der eeuwige waarheid en schoonheid wakker gemaakt. Daarom spreekt hij, als profetische aanduiding hiervan, reeds in de Vita nuova bij haar eersten aanblik het diepe woord: »Zie, een Godheid, sterker dan ik, komt om mij te beheerschen!« en antwoordt in eene zijner Canzonen op Cavalcanti's vraag: „wat de liefde is?" „dat liefde en adel des harten één zijn, en de eerste zonder den tweede evenmin bestaan kan, als een redelijke geest zonder de rede. Dat hij nu deze eeuwige schoonheid, deze hemelsche Theologie, steeds verder, ook in den hemel, in de verheerlijkte gestalte van Beatrice ziet, dit wijst op het mysterie dat de hoogste waarheid voor ieder onzer steeds den vorm van zijn eigen intiemste levenservaringen zal aannemen: steeds in den diepsten zin, ondanks haar algemeenen inhoud, individueel van vorm zal blijven. Want immers, Dante heeft er zich nooit over geergerd dat Beatrice Portinari der christelijke kerk steeds onverschillig gebleven is. Hij vergt van ons niet dat wij ook de historische Beatrice als eene heilige zullen erkennen. Had hij dit gedaan, zoo ware hij in de verkeerde ridderlijkheid gevallen die bereid is om er met iederen voorbijganger een lans voor te breken dat de dame zijner gedachten de schoonste der wereld is[1])

[1]) Dat don Quyote dit doet, heeft een diepen zin. De latere

Bunsen sprak op zijn sterfbed tot zijne edele echtgenoote: „in U heb ik het eeuwige lief gehad". Welnu, een echtgenoot, al is hem in zijne vrouw een nieuwe heerlijke wereld opgegaan, zal niet willen dat zijn vriend, dat elk ander datzelfde juist in haar zal zien. Hij zal alleen zijn vriend niet kunnen achten, geen geestverwantschap in dezen met hem gevoelen, indien deze ook niet datzelfde in zijne eigene vrouw heeft leeren zien. Want in elke reine liefde, de sexuëele niet alleen, maar ook de geestelijke, intellectuëele, is deze heerlijkheid dat de mensch in haar zichzelf terugvindt: zijn eigen diepste wezen, kortom zijn idee in haar reinste volkomenheid. Gelijk in de Perzische godsdienstleer elk mensch als het ware tweemaal voorhanden is, ééns zooals hij hier beneden bestaat, als zondig mensch met de booze machten in strijd, en ten andere als zijn eigen goede en met zijn oorspronklijke bestemming overeenkomende geest, zijn hoogste zielsgestalte, zijn bovennatuurlijke Fravashi, (voortwissing) zijn Ferver. Zóó ziet dan ook Dante in Beatrice het eigen hoogste beeld zijner gemeenschap met God. Of liever, het hoogste beeld der menschheid in het algemeen, gelijk zij aldus met God in gemeenschap staat, maar in de meest individuëele gestalte, die door zijn eigen levenservaring

tijd toch in welken Cervantes schreef, is het tijdperk van het reeds veel meer ontwikkeld wereldbewustzijn, waarin het leven des gemoeds en de ons omringende werklijkheid in veel snijdender contrast tegenover elkaar staan, dan in de middeleeuwen mogelijk was. Over de betrekking van Cervantes tot Dante, gelijk in den eerste de nieuwere tijd, in den tweede de middeleeuwen zich afspiegelen, ware zeer veel gewichtigs te zeggen, doch het behoort niet tot deze plaats.

hepaald wordt. Hier openbaart zich dan de verheven geloofswaarheid dat het hoogste ideaal voor ieder en geest een bepaalde, bijzondere gestalte heeft en toch het goddelijke, aan allen evenzeer toebehoorende, algemeene leven is. De waarheid, in de leer der *verkiezing* uitgedrukt, wier kern immers deze heerlijke gedachte is dat God met *ieder mensch* persoonlijk in levendmakende betrekking treedt, niet om zijn persoonlijkheid zich in het algemeene te doen oplossen, maar juist om die persoonlijkheid met het merk der *eeuwigheid*, der onvergankelijke zelfstandigheid, te stempelen. Men make hier niet uit op dat alle deze onze subjectieve persoonlijkheden daarom los en onverbindbaar naast elkander zouden staan. Beatrice (ook dit is van verheven diepzinnigheid) Beatrice is het *allerhoogste* niet. Want na haar komt nog de heilige Bernard om den dichter op den Onzienlijke zelven te wijzen. In denzelfden zin zegt Jezus: in den hemel huwt men niet maar is als de engelen Gods — niet om in 't allerminst aan het *eeuwig* karakter onzer genegenheden afbreuk te doen, maar alleen om ons te leeren dat boven deze nog iets is, de gemeenschap met den persoonlijken God zelve, die het allerhoogste is wat de geschapen geest bereiken kan! [1])

---

[1]) Met de bovengenoemde gedachte van Plato in zijn Phaedrus kan deze betrekking van Dante tot Beatrice vergeleken worden, maar niet, onzes inziens, met de »platonische liefde" gelijk die vooral in het »Gastmaal" van Plato wordt voorgesteld. In die samenspraak is zeer schoon beschreven hoe uit het huwelijk van den Overvloed met de Armoede voortkomt de Liefde, de daemon die ons elke schoonheid, bovenal de eeuwige en goddelijke schoonheid, doet beminnen. Een beeld, al is het slechts uit de verte,

Zoo is dan deze Beatrice, om met Dr Hacke van Mijnden te spreken, „een engel des lichts, het zinnebeeld der Theologie die tot God voert, een adem der liefde die door het gansche gedicht zweeft en de aardsche liefde tot hemelsche verheerlijkt." Dat geheele gedicht dan, wat zullen wij er van zeggen? In aesthetische beoordeeling begeven wij ons niet. Wilden wij uitweiden over den bewonderenswaardig vastgesloten samenhang dezer honderd zangen, waardoor gelijk in een gothischen dom alles, ook de kleinste versiering, met de idee des geheels overeenstemt en al het individueele, schoon ongedwongen op zijn plaats staande, toch dienstbaar is aan het ten hemel strevend geheel; over de pracht van Dante's kernachtig-korte beschrijvingen, de diepte der gedachten, de heerlijkheid der vergezichten over tijd en eeuwigheid — wij zouden slechts het algemeen bekende herhalen. Dit alleen

---

van den Overvloed der rijke genade Gods die de ontvankelijkheid onzer Armoede komt vervullen, en in ons het leven wekt dat weer naar zijn oorsprong terug verlangt. Gelijk Paulus zegt: de hoop beschaamt niet, omdat de liefde Gods in onze harten werd uitgestort. Doch dit is niet wat men eigenlijk platonische liefde noemt. Deze toch bestaat hierin, dat een edele geest, naar de hoogste waarheid en schoonheid strevende, zich een of meer geestverwante persoonlijkheden zoekt om zich aan hen aan te sluiten en zoo gemeenschaplijk dier hoogste wijsheid te trachten deelachtig te worden. De band der liefde tot dit hoogste goed, naar 't welk zij gezamenlijk streven, de op gemeenschap in dit levensdoel rustende onderlinge genegenheid, dit is het wat eigenlijk „platonische liefde" is, en dus volstrekt niet wat men er gewoonlijk onder verstaat, n. l. een genegenheid die zich boven sexueele gemeenschap verheven acht.

meenen wij als algemeene ervaring van hen die de Commedia kennen, te durven opgeven: als wij haar lezen, en herlezen, gevoelen wij ons telkens kleiner, en telkens beseffen wij levendiger dat, indien het scheppingswerk Gods bestaat in het vertalen van Zijn gedachten in de dingen die gezien worden, de waarachtige poëzij bestaat in het terugvertalen van Gods werken in 's menschen gedachten. In menschelijke gedachten die dan, als zij de taak dier terugvertaling waarlijk vervullen, inderdaad poësis, schepping, verdienen te heeten.

Wij geven slechts enkele opmerkingen, die mogen dienen om ons omtrent het geheel des gedichts te oriënteeren.

In Dante's persoon is vereenigng van twee, dikwerf van elkaar gescheiden, gaven; een geniale geest en een stalen vlijt in wetenschappijken arbeid, waardoor hij zich den ganschen omvang der toenmalige wetenschap heeft toegeëigend. Ja in waarheid toegeëigend: zoodat deze geleerdheid niet als onverteerde stof, als ballast zijn gedicht bezwaart, maar volkomen daarin verwerkt en met het doel des geheels in harmonie gebracht is. Zoo heeft de Commedia een overheerschende kleur van verstandelijkheid in haar vorm: maar de inhoud is diepe, ingehouden geestdrift: deze vereeniging geeft aan het geheel een doorgaanden, plechtigen ernst, nog door de ietwat eentoonige, eindelooze golving der welluidende terzinen verhoogd. Hierin (ofschoon overigens door zijn geheel subjectief karakter volstrekt tot den nieuweren tijd behoorende) is Dante's gedicht bepaald antiek in de gunstigste beteekenis des woords. De ouden, hun beste schrijvers en dichters althands, hebben in hun beschrijvingen een groote

s o b e r h e i d. Datgene wat de lezer, zoo hij met ernstig nadenken de beschrijving volgt, z e l f kan beseffen, vermelden zij doorgaands niet: alsof zij het beleedigend voor den lezer achtten, zulks uit te drukken. Wij nieuweren daarentegen gebruiken uitvoerige beschrijvingen, een grooten rijkdom van bijvoeglijke naamwoorden, tot in allerlei bijzonderheden afdalende teekening. Geheel anders Dante. Een groote soberheid van uitdrukking kenmerkt zijn beroemdste episoden. Hij versmaadt alle werken op het gevoel van den lezer. Hij houdt hem bezig door den symmetrischen bouw des gedichts of de wijsgeerige diepte der gedachten. Maar onder deze schijnbaar koele oppervlakte tintelt de gloed des levens, gevoelen wij de krachtvolle spanning eener gelijkmatige geestdrift. Want de Commedia geeft, bij al het kunstige van haar bouw, waarvan wij spraken, een onvergelijkbaren indruk van l e v e n. Dat zij een levend geheel is, toont zij trouwens ook reeds in haar vorm. Gelijk in de natuur zelf, omdat zij leeft, een trapsgewijze ontwikkeling bestaat van haar onbewerktuigde tot haar bewerktuigde voortbrengselen, zoo heeft er ook in de kunst een voortschrijden plaats van bouw- en beeldhouwkunst tot schilderkunst, van deze tot muzijk (en dan verder tot poëzij en welsprekendheid). [1]) Diezelfde voortgang nu is in de Commedia. De hel [2]) is een ontzachlijk b e e l d h o u w w e r k. Alles leeft er van scherpgeteekende gestalten. Het is alsof een man met een fakkel door een onderaardsche spelonk wan-

[1]) Van Vloten, Aesthetica blz. 71.
[2]) Zie K. Graul's verklaring der Hel, Inl. bladz. 30.

delt alles is donker en vormloos; maar waar de glans van de fakkel heen valt, daar ontdekt men op den grond, aan de wanden, boven zijn hoofd, een oneindige menigte van vormen. En schoon slechts de naaste omgeving telkens verlicht wordt, zoo beseft men toch dat in de aangrenzende duisternis nog duizend andere gestalten zijn. Is de hel dus plastisch, de reinigingsberg daarentegen is pittoresk. Een groot schilderwerk met rijke afwisseling van tooneelen. Van den berg af, die in vele opgangen ten hemel rijst, is een romantisch uitzicht over de onmetelijke wereldzee. De kleurloosheid der eeuwige duisternis ligt achter ons; hier gaat de alles warm kleurende zon op en onder. Eindelijk het Paradijs is muzykaal en lyrisch. Hier ontmoeten wij veelvuldig de latijnsche woorden der kerkelijke hymnen. Aetherische gestalten zweven in den eeuwigen lichtstroom, waar alle onderscheid van kleuren verdwijnt. Niets dan heerlijke, ook weder rijk gevarieërde toonen, want het geheele binnenste der zaligen is één harmonieuze, in duizend verscheidenheden afwisselende lofzang die met de harmonie der sfeeren samensmelt.

Maar hoe hebben wij te oordeelen over den allegorischen vorm die, zooals reeds de beschouwing van den eersten zang ons leerde, aan het geheele gedicht eigen is? Wij merkten reeds (bladz. 12) op dat de allegorie aanduiding is eener nog worstelende, nog niet tot kalme klaarheid verheven gedachte. Zij is ongetwijfeld een lagere kunstvorm; het is haar met het leven dat zij aan haar afgetrokken persoonsverbeeldingen geeft, geen wezenlijke ernst, en daardoor houden deze figuren iets kouds. Maar zij is eigenaardig aan de mid-

deleeuwen. Deze zijn het tijdperk der onverzoende tegenstellingen (bladz. 11). Ook in de allegorie vinden wij er eene: namelijk schoolsche verstandigheid en ongebonden fantasie, die als een dolende ridder her en derwaarts avontuurt. De middeleeuwen zijn verder het tijdperk der tot ontwikkeling komende jeugd (bladz. 7). Deze heeft veelal een zekere aanmatigende, in autodidaktisch krachtgevoel de overlevering versmadende, subjectiviteit. Het symbool staat hooger dan de allegorie, omdat het aan de natuur, aan het volksgeloof, aan het wezen der dingen aangesloten is. Het symbool berust op de wet dat het hoogere zich in het lagere, het geestelijke in het natuurlijke, afspiegelt. De allegorie daarentegen is een zaak van het meer kritisch verstand der op zich zelf staande denkers of dichters. B. v. Israëls godsdienstig geloof is symbolisch; de daarop gevolgde Alexandrijnsche philosophie is allegorisch. Bij het symbool schept de mensch, of liever, hij vat de gedachten des Scheppers uit het geschapene op; bij de allegorie daarentegen maakt hij zelfstandig en willekeurig. De jongeling, in het tijdperk waarin zijn verstand tegen de overlevering reageert en zijn leven nog niet ernstig genoeg ontwikkeld is, om zich in hooger zelfstandigheid weder aan haar aan te sluiten, maakt gaarne allegorische gedichten [1]). Dit nog eenigzins kinderlijke afgetrokken verstand moet zich, met overwinning van het pedant-didaktische, tot kalme aansluiting aan het natuurlijke verder ontwikkelen. Maar ook op zich zelf

[1]) Zie b. v. von Sallet en zoovele andere dichters van edelen, levendigen geest die niet tot den eersten rang behooren. Raadpleeg ook onze studenten-herinneringen.

heeft het iets aandoenlijks en belangrijks. Het is profetie van 't geen ééns werklijkheid zal wezen in de verheerlijkte wereld, als datgene wat de naar Gods beeld geschapen mensch *hier* met zijn *verstand* zich vermeet te *maken*, zal blijken toch de kiem geweest te zijn van 't geen zijn *rede* daar in hooger en heerlijker vorm *aanschouwen* zal. Daarom zien wij, bij alle rechtmatige kritiek, met eerbied de middeleeuwsche allegoriën aan. En vooral wanneer zij, gelijk bij Dante, zoo schoon en diepzinnig zijn en toch het *leven* zoo weinig belemmeren. In Dante's allegoriën is een groote eenvoud: de verklaarders des gedichts hebben er veel meer spitsvondige bijzonderheden van gedachten in gezocht, dan de dichter zelf er in gelegd heeft. Daarom doet bij deze figuren de afgetrokken gedachte weinig schade aan de frischheid en ongedwongenheid des levens. De allegorische beteekenis is een los omgehangen kleed: de figuren leven van de warmte van 's dichters hart en hebben vleesch en bloed en boeien ons door de macht des werkelijken bestaans.

Ditzelfde warm persoonlijke leven, uit 's dichters hart in zijn scheppingen overstroomende, bezielt ook zijn *mythologische* figuren. Vele nieuwere dichters hebben de oude mythologie der Grieken en Romeinen slechts gebruikt om er koude allegoriën aan te ontleenen. Niet alzoo Dante. Zijn mythologische personen, b. v. Minos, Charon, en vele anderen, *leven* werkelijk. Wat zij doen, strijdt niet tegen het geloof der kerk, hetwelk Dante belijdt: het stemt er naïevelijk mede samen. Dit vloeit gedeeltelijk voort uit de waarheid, ook door Dante gevoeld (even als Paulus haar aan de Korinthiërs verkondigt) dat de afgoden der hei-

denen niet eenvoudiglijk niets, inbeelding, maar dat zij daemonische krachten zijn. Gedeeltelijk brengt Dante's standpunt mede (gelijk wij nader bij beschouwing van de Hel zullen zien) dat de klassieke en de christelijke wereldbeschouwing bij hem niet zoo scherp afgescheiden zijn, als in later dagen. Zoo, om slechts een enkel voorbeeld te noemen, laat hij zich door Virgilius omtrent de kracht de voorbede onderrichten, en spreekt van »den hoogsten Jupiter, die voor ons gekruisigd is.« Hieruit is te verklaren dat Dante de antiek-natuurlijke levendigheid van Homerus en Aeschylus in de schepping zijner mythologische figuren bereikt, hoewel hij deze groote dichters niet gekend heeft. Hij heeft slechts Virgilius, Ovidius en dergelijke latijnsche schrijvers gelezen. De warmte waarmede hij deze dichters prijst, is eveneens uit het levendige zijner subjectiviteit te verklaren. Want even als vele andere groote geesten, had Dante weinig kritiek. Wanneer wij hem b. v. (afgezien van zijn bewondering voor den inderdaad hoogvoortreffelijken Virgilius) met de uitbundigste woorden dichters als Statius, Guido Guinicelli, Cino da Pistoja en anderen hooren verheffen, zouden wij ons over dergelijken smaak moeten verwonderen indien wij niet wisten dat de slechtste of althans middelmatigste schrijver in groote geesten met een enkel onbeduidend woord een snaar kan doen trillen die heerlijke tonen doet uitstroomen, en dat zij dan, in grootmoedige naieveteit, aan zulk een aanleiding toeschrijven wat slechts de exuberantie van hun eigen inwendig leven is. Er is in hun binnenste een rijke voorraad van tonder. Valt daar nu een kleine vonk in, terstond is er een laaie gloed, en zij roemen dan zeer hoog de

kracht van dat vuur, waarvan toch eigenlijk de tonder oorzaak is

Maar het is niet enkel bij Dante's subjectiviteit, dat deze rijkdom van mythologische en klassieke figuren ons bepaalt. Veelmeer nog is die rijkdom te verklaren uit Dante's innige verbinding met den ganschen tijd waarin hij leefde en op wiens bodem hij stond Die tijd had de gewichtige roeping om een band tusschen twee werelden te knoopen, de heidensche overleveringen met de christelijke waarheid te verzoenen. Het christelijk geloof nu voerde heerschappij en dat geloof, omdat het de volle waarheid is, neemt altijd gaarne de verspreidde deelen der waarheid, de wordende lichtbestanddeelen uit de heidensche wereld in zich op. In de heidensche wereld was die ontvankelijkheid, die herbergzaamheid voor de overblijfsels van een vroeger standpunt, geenszins. Het Romeinsche keizerrijk b v verdroeg, bij al zijn tolerantie, toch taal en zeden der overwonnen volken Maar het christelijk geloof neemt in zijn wijden boezem al het voor-christelijke op, om het te reinigen en aan de waarheidsbestanddeelen daarin voor goed een bestaan te verzekeren, gelijk de overblijfselen van den ouden tabernakel in de zijvertrekken van Salomo's tempel geborgen werden In dit licht hebben wij ook Dante's mythologische en dergelijke figuren te beschouwen

Dante is een christen, geloovig christen, staande met zijn geheele verstand en met zijn gansche hart op den bodem van het overgeleverd historisch christendom, naar de volkstraditie van zijn tijd Eerst daardoor is hij een waarlijk dichter en brengt een kunstwerk voort dat den tijd verduurt, dat men mede op den breeden

grondslag van het harteleven des volks is geworteld [1]) Over Dante's christelijk geloof handelen wij later nog meer opzettelijk. Hier merken wij, zonder nog op bepaalde geloofsstellingen te komen, voorloopig op dat het onmisbaarste kenmerk des christens, ootmoedige belijdenis van zondeschuld, op verscheiden plaatsen des gedichts in eenvoudige oprechtheid door hem getoond wordt. Hij bewijst daarmede, zijn eigen verkeerdheden en zonden te kennen. Sluiten wij ook ons oog er niet voor bij onze beschouwing: idealiseeren wij Dante niet. Ontkennen wij niet dat hij en als mensch en als dichter zijn onvolkomenheden heeft. Gelijk hij als mensch aan partijdige hartstochtelijkheid, ijdele roemzucht, een in trotschheid vaak ontaardend zelfgevoel, vatbaarheid voor de verleiding der zinnen zijn aandeel gehad en — laat ons het vooral opmerken — met openheid en ootmoed **erkend** heeft, zoo is hij ook in de wetenschap geenszins vrij van vele der dwalingen van zijn tijd. In zijn **gedicht** zijn eveneens dingen die de

[1]) Alexandre Soumet heeft in zijn »Divine épopée" op een geheel van het christelijk geloof verwijderde wijze over hemel en helle gefantaseerd. Toen Vinet dit met rechtvaardige gestrengheid in een kritiek misprezen had, beriep Soumet zich op het voorbeeld van Dante. Maar Dante blijft juist, bij alle noodzakelijke vrijheid, binnen de perken van het gevestigd volksgeloof. Van Soumet's gedicht zouden wij zeker den, zoo vermetel aan Dante herinnerenden, titel niet meer weten indien niet Vinet deze epopée door zijn schoone kritiek aan de vergetelheid ontrukt had. Milton's onsterflijkheid, en de voorrang van het eerste deel van Gothe's Faust boven het tweede, is eveneens aan de overeenstemming met het (hetzij bijbelsch-christelijk, hetzij middeleeuwsch dichtend) volksgeloof te danken.

meer ontwikkelde smaak onzer dagen terecht verwerpt. Een voorname bedenking b. v. tegen het geheel is de kunstigheid van aanleg en inhoud, de vele geleerdheid die Dante in zijn gedicht invlecht en bij zijn lezer onderstelt, zoodat de Commedia niet zonder uitleggende verklaring te lezen is, terwijl een echt kunstwerk zichzelf verklaren moet, doorschijnend moet zijn voor elken eenigzins vatbaren geest, gelijk Homerus zangen. Doch laat ons, behalve het boven reeds omtrent het verstandelijke des gedichts opgemerkte, niet vergeten dat Dante's tijd een ingewikkelde, in menig opzicht kunstig samengestelde tijd was. Die toestand spiegelt zich in het gedicht af; en daarin dat de mensch, de dichter, de oorspronkelijke geniale kracht onder deze belemmeringen niet is te loor gegaan, maar schitterend al dergelijke onvolkomenheden overstraalt en vergeten doet, daarin is juist weder eene der heerlijkste openbaringen der macht van Dante's persoonlijkheid.

Deze persoonlijkheid, gelijk het gedicht haar kennen doet, heeft ongetwijfeld een sterk Italiaansche, Florentijnsche kleur. Met de innigste liefde hing de balling zijn leven lang aan »de schoone schaapskooi waarin hij als lam ter ruste lag."

Juist de bitterheid van zijn verwijten aan de vaderstad en haar medeburgers, bij oppervlakkige lezing een uitvloeisel schijnende van haat en wraakzucht, is in den grond een bewijs van die liefde zijns harten. Anders toch had hij over zijn verwijdering en vooral over Florence's verdeeldheid en ongeluk zoo diepe smart niet kunnen gevoelen noch dier smart in zoo fellen toorn lucht geven. Deze stoutmoedige, consequente kosmopoliet is tevens een

hartstochtelijk beminnaar van zijn vaderland. Ja zijn kosmopolitisch stelsel staat niet n e v e n s die vaderlandsliefde, maar is er het gevolg van; het is niets anders dan de stelselmatige uitdrukking van 't geen in zijn binnenste leefde.

Zijn geheele politieke stelsel rust niet op koude wijsgeerige of staatswetenschappelijke bespiegeling, maar is uitvloeisel van de vaderlandlievende, voor de éénheid van Italie en den bloei van Florence gloeiende wenschen zijns harten. Maar mettertijd is hij, gelijk wij reeds meermalen opmerkten, een door en door G e r m a a n s c h e natuur in de k e r n van zijn wezen. Zijn voorvaderen hadden Germaansch, waarschijnlijk Longobardisch, bloed. De Romaansche individualiteit, weinig vatbaar om zich aan de hoogere, algemeene belangen die den zoon des Noordens beheerschen, over te geven (zie bladz. 27) vertoont zich veelszins in hartstochtelijke wreedheid en wraakzucht, list en geweld. Juist dit heeft Dante in zijn Commedia overal met felheid bestreden, en de straf-toewijzing in zijn Hel is steeds bezield door Germaansche grondgedachten van recht en billijkheid. B. v. de heimelijk en listig beraamde misdaden worden veel strenger dan de openbare gewelddadigheid gestraft. Hierin ligt ook zeker wel de diepere noodzaaklijkheid, de zielkundige grond van Dante's overgang uit de Welfsche tot de Ghibellijnsche partij. En wij behoeven wel niet uitvoerig aan te wijzen hoe zijn reine ideale liefde voor Beatrice een gansch en al Germaansch karakter toont.

Maar hooger nog dan Germaansch (hoewel aan dit karakter verwant) rein en verheven menschelijk in den hoogsten zin des woords is de majesteit waarmede

Dante in naam van de heiligste beginselen der eeuwige waarheid, zooals ze hem geopenbaard waren, het wereldgericht voltrekt. Zoo staat zijn beeld voor onzen geest, als wij de rij der heroën van ons geslacht eerbiedig doorwandelen. Gelijk een verwante dichtergeest hem schetst:

»Eens ballings leed moog nieuw zijn alle dagen
En ballingschap verdubble 's nachts in wigt,
Hem faalt geen kracht tot dulden of tot dragen,

Hij voelt hoe wreed den eersten pijl zij schoot,
In 't vroeg verlies van vrienden en van magen
In 't lang gemis van wat hij zoetst genoot!

Hij hoort er meer in haren koker klappen,
Den zouten smaak verknocht aan andrer brood,
Het steenend op- en afgaan van hun trappen

Maar noch 't verzuim, waar eens hij hulde ontving,
Noch, zwaarst van al! der scharen meêlijdend snappen
Vervoert hem meer tot verontwaardiging

Kromp' de ochtend om in zorgen voor het heden,
Zie 't middaguur hem in geen blijden kring,
Als de avond daalt blijkt alle strijd gestreden

Zijn stille cel verkeert in glansrijk hof
Dat wemelt van wat groot was in 't verleden
Der wereld laster en der wereld lof!

Eens anders blik zou 't schimgewoel vervaren,
Eens anders hoofd zou duiz'len van die stof,
Hij ordent haar, hij vonnist hen in 't staren,

En als het oost van purp'ren luister gloeit
Houdt nog het schrift dier geel geworden blaren
Door 't tamplicht flauw beschenen hem geboeid [1]

[1] Polgieter, Florence

Er is zonder twijfel in dit karakter en leven iets hards, onbeminnelijks, een bitterheid die ons op zekeren afstand houdt. Maar dat dit onaantrekkelijke met wezenlijke verhevenheid (die voorzeker nog edeler is als ze in liefde blinkt) in verband staat, dit blijkt, behalve uit zooveel anders, ook uit de geheimzinnige macht die Dante op zijn tijdgenooten oefende. Dezer dagen verscheen een keurig bewerkte gravure die een bekend, door Boccaccio medegedeeld voorval uit Dante's leven in herinnering brengt. De dichter ging te Verona peinzend langs een weg waarlangs vele vrouwen, met haar kinderen spelend, gezeten waren. Hij hoorde eene van haar fluisterend zeggen: "ziet gij dien man? dat is hij die naar de hel gaat als hij wil en die dan terugkomt, en berichten opbrengt van hen die daar beneden zijn." En eene andere hernam: "wat gij zegt moet wel waar zijn, want ziet gij niet hoe gekroesd zijn baard en hoe donker zijn gelaatskleur is? dat komt van het vuur en den rook der hel." De dichter ging glimlachend verder. Niet zoo aantrekkelijk is een ander bewijs van de macht zijns geestes over zijn tijdgenooten. Die zijner vervolgers, die nog in leven waren, zegt hij niettemin in de hel gezien te hebben, want hun lichamen wandelden op aarde slechts met een schijn van leven rond, in de plaats van de ziel door booze geesten bezeten, terwijl hun zielen in de hel het loon der verraders ontvingen. Deze vreeselijke voorstelling maakte werkelijk dat velen hunner medeburgers telkens bij de nadering van deze drie mannen ontzet wegvluchtten. Maar in een levensverhaal van Dante, ook al is het zoo beknopt als het onze, mag niet ontbreken een der edelste getuigenissen voor het fiere en reine

van zijn inborst. In 1316 zou Dante, met andere gebannenen, van de aangeboden amnestie hebben kunnen gebruik maken om naar zijn innig geliefd Florence terug te keeren, indien hij zich aan zekere demonstratie onderwierp die een schuldbekentenis insloot. Hieromtrent schrijft hij aan een bevriend geestelijke te Florence o. a. het volgende:

»Dit zou dan de eervolle terugroeping zijn, door welke Dante Alighieri, na vijftien jaar de ballingschap te hebben gedragen, aan zijn vaderland zou worden teruggegeven? Dit loon heeft dan zijn onschuld, die voor aller oogen ligt, verdiend? Dit het zweet en de inspanning die hij aan de wetenschappen besteedde? Verre zij van een man die een vertrouwde der wijsbegeerte is, de onbezonnen laagheid van een aardschgezind hart, dat ik het van mij zou kunnen verkrijgen, om op de wijze van Ciolo [1]) en andere eerloozen, mij als schuldbelijdend aan te stellen. Verre zij dit van een man die overal geregtigheid predikte en onrecht verdragen heeft, dat hij aan de bewerkers van dit onrecht, als waren het zijn weldoeners, zijn eigen geld zou betalen! Niet dit is de weg, eerwaarde Vader! om naar het vaderland terug te keeren. Zoo gij, of anderen, een weg weet die met den roem en de eer van Dante niet in tegenspraak is, ik zal niet dralen, dien in te slaan. Maar zoo het niet mogelijk is langs zulk een weg naar Florence terug te keeren, zoo zal ik nooit te Florence terugkomen. Welnu, waarom kan het zoo

[1]) Waarschijnlijk een van hen die zich aan de bedoelde ceremonie onderworpen hadden, om binnen Florence te mogen terugkeeren.

niet zijn? Zal ik niet overal het licht der zon en der sterren zien? Zal ik niet onder elken hemel over de heerlijkste waarheden kunnen nadenken, zoolang ik mij tegenover het volk en de republiek van Florence niet roemloos, ja eerloos gedrage? Ook zal het brood mij daarom niet ontbreken!"

Dante had hiermede de bruggen achter zich afgebroken. Hij heeft nooit zijn Florence teruggezien.

Het is juist in verband tot deze edele fierheid, dit onafhankelijke van zijn karakter, dat ons zijn groote liefde voor het volk en de volkstaal in des te schooner licht verschijnt. Deze gansch impopulaire, stugge, eenzame reactionnair heeft nooit anders dan voor het volk gedicht en gearbeid. Zijn Commedia heeft geen ander doel, dan »om de menschen uit ellende tot den weg des heils te brengen.« Zijn Convito dient, om de geheele wetenschap zijns tijds te populariseeren, opdat zij algemeen goed der natie worde. Is onze tijd bovenal op het populariseeren van alle wetenschappelijke resultaten bedacht, hij moge Dante eeren als een der uitnemendste voorgangers in dit streven. Een innige liefde vervulde hem voor de taal zijns volks, en hij heeft, door een werk te scheppen dat het hart der gansche natie overmeesterde [1]) meer voor haar gedaan

[1]) Korte dagen geleden trof ik in Gelderland op een spoortrein 3e klasse een gezelschap arbeiders aan, die elkander door muziek en druk gesprek in een onverstaanbaar patois den tijd kortten. Na gehoord te hebben dat dit Italiaansch was, sprak ik, als voor mijzelven, een paar terzinen van de divina Commedia uit. Oogenblikkelijk keerde zich hun woordvoerder met een »Ah, Dante!" tot mij en begon een gesprek. Ik kon niet nalaten met zekeren weemoed daarbij in stilte te vragen, indien iemand een paar van

dan iemand anders. Men moet niet zeggen, gelijk in overdrijving soms geschiedt, dat hij die taal geschapen heeft. Zij bestond, zij bloeide reeds, zij werd gehoord in volkszangen en bovenal bevorderd door de straatprediking der Franciscanen, het populairste verschijnsel der middeleeuwen. Maar aan Dante heeft zij de allergrootste verplichting. Hij hangt met een hartstochtelijke liefde, gelijk aan zijn vaderland zoo ook aan zijn moedertaal, »van wege (zegt hij) de zachtheid harer syllaben, de juistheid harer constructiën, de gemakkelijkheid waarmede zij even volkomen als het latijn de hoogste en de nieuwste gedachten uitdrukt, zoodat men haar van nabij beziende, er een zeer zachte en zeer hemelsche schoonheid in vindt." Hij is vervuld van minachting voor de latijnschrijvende dichters, die hun lier aan de vorsten verkochten. Hij wil zijn volk dienen: dit doel ligt hem even na aan 't hart als de hoogste problemen der eeuwigheid. Eens trad (zoo luidt het verhaal) een pelgrim in het klooster van Corvo binnen en stond zwijgend voor de monniken. Een hunner vroeg hem, wat hij wilde, wat hij hier kwam zoeken. De vreemdeling, zonder te antwoorden, staarde de bogen en kolommen des kloosters aan. De monnik vroeg hem nogmaals, wat hij zocht. Toen keerde hij langzaam het hoofd om, en den geestelijke en zijn broeders aanziende, sprak hij: den vrede! Getroffen door die taal nam de broeder hem ter zijde, en begreep spoedig dat het Dante was. Daar hij zich hierover zeer bewogen toonde, liok Dante een boek

de uitstekendste verzen van Vondel of Bilderdijk citeert, zullen dan de kinderen onzes volks terstond hun hoofddichters herkennen?

uit zijn boezem, reikte het hem beleefdelijk toe, en sprak broeder, zie hier een deel van mijn werk dat gij misschien niet kent, ik laat het u tot een aandenken. Ik nam dat boek (vervolgt de monnik) en nu het te hebben aan mijn hart gedrukt, staarde ik er in zijn bijzijn met een groote liefde op Maar toen ik de volkstaal herkende, kon ik mijn verwondering niet bedwingen, zoodat hij er mij naar de reden van vroeg. Ik andwoordde dat ik verbaasd was dat hij in die taal had gezongen, omdat het mij moeielijk of liever ongelooflijk scheen dat zoo diepe gedachten konden uitgedrukt worden in de taal van het algemeen; en dat het mij beneden de waardigheid van een zoo hooge wetenschap voorkwam, aldus naar de mode des volks te worden gekleed. Hij hernam: »ik begrijp dit, ik heb zelf uwe zienswijze gedeeld Toen de kiemen van dit werk, wellicht door den hemel gezaaid, in mijn boezem begonnen uit te spruiten, koos ik de verhevenste taal, en vervaardigde zelfs eenige proeven daarin. Maar toen ik den toestand dezer eeuw overwoog toen ik de zangen der doorluchtige dichters des tijds bijna voor niets zag gehouden en de edele personen voor wie men deze dingen schreef, de beoefening der schoone kunsten aan de plebejers (tot hun schande) zag overlaten — toen wierp ik de zwakke lier weg, die ik eerst had opgenomen, en stemde eene andere, die beter voor het hedendaagsch oor geschikt is. Want het harde brood past slecht voor den mond der pasgeborenen" Hierbij voegde hij nog vele woorden vol van verheven geestdrift . . .

Hoe men ook over dit verhaal denke, de geest van Dante spreekt er duidelijk in. Hij was niet een droo-

mer die onbegrepen door de wereld wil gaan, of een roemzuchtige die aan ijdele schittering zijner persoon genoeg heeft. Eerzucht heeft hij, o ja! doch de hoogste eere zet hij niet in bewonderd te worden, maar in het dienen, het voortbrengen, het veredelen van zijn volk.

Nadat wij alzoo in 't algemeen over de Divina Commedia, in verband tot de persoon des dichters, hebben gesproken, gaan wij elk harer drie deelen nader in oogenschouw nemen. De hel, de reinigingsberg, het paradijs, zullen ons nog achtereenvolgens, wat hoofdinhoud en strekking betreft, bezig houden.

VII.

DANTE, DE COMMEDIA DICHTENDE.

Bij al wat wij tot nog toe omtrent Dante's leven en overtuiging hebben gezegd, zou echter onze beschouwing van zijn persoon als dichter nog onvolledig blijven, indien wij ook niet de belangrijke vraag behandelden: hoe hebben wij ons hem voor te stellen in de uren der inspiratie waarin zijn meesterwerk hem aan hart en pen ontvloeide? Ja deze vraag is eigenlijk de belangrijkste van alle, en het voorgaande kan slechts als inleiding, als de daartoe noodzakelijke toebereiding, worden aangemerkt. Trachten wij ons dus ook van deze dingen zooveel mogelijk rekenschap te geven.

Zoo veel mogelijk. Hoe toch zou een die zelf, als de schrijver dezer bladzijden, in 't minst geen dichter is, durven beweren dit geheim geheel te doorgronden? Hij zou in eigen persoon al des dichters levenservaringen,

zijn strijd, zijn smarten, zijn binnenste geheimen der ziele mede moeten doorleven. Hij zou niet slechts zijner dichtergave maar ook zijner levensleiding, eenigzins als thans, moeten deelachtig zijn, de smart des onbegrepen dichters en des moeden ballings, als Byron in zijn Prophecy of Dante (met dieper macht en minder bitterheid dan hij) moeten kunnen navoelen Maar ook al is, gelijk bij ons, geen dezer voorwaarden vervuld, toch boeit ons onweerslaanbaar de aanblik dier grootsche dichtergestalte, gelijk zij haar schepping doet uitstroomen Eerbiedig belangstellend vragen wij: vanwaar de moed, om aldus de hoogste werkelijkheden, de hel, de reiniging des zondaars, de hemelsche zaligheid te durven beschrijven wanneer men, als Christen gelijk Dante was, weet dat deze dingen inderdaad **bestaan**, en dat ook het dichterlijk genie niemand vrijwaart van de ontzachlijke verandwoording bij welke eens over elk ijdel woord zal rekenschap worden gegeven?

O neen — spreekt men doorgaands als deze vraag, naar welke aanleiding dan ook, wordt opgeworpen — weg met deze kleingeestige miskenning van het aesthetisch gebied! weet gij dan niet dat slechts de levendige **fantasie** den dichter deze dingen ingeeft dat zelfs al had de adelaarsvlucht van 't genie geen vrijheid om hoog boven den kalen Sinai in 't onmetelijke te zweven, in elk geval de dichter zelf geen werkelijkheid wil toekennen aan 't geen hij schept?

Deze verklaring voldoet ons bij Dante in geenen deele. Niet slechts op enkele plaatsen maar in den geheelen toon van zijn gedicht, in den gewijden ernst waarmede hij spreekt en dien men niet beseffen kan aan wie de Commedia niet zelf gelezen en herlezen heeft —

toont hij kennelijk, van een g o d d e l ij k e r o e p i n g doordrongen te zijn.

Hoe hebben wij dit te verstaan?

Het gewone standpunt des natuurlijken menschen, ook des ongeheiligden dichters, is de bodem d e z e r aarde, dezer wereldsche dingen die te zamen het ondermaansche vormen. Verheft dus een gedicht zich tot de epische hoogte en breedte, zoodat de hoogere wereld met de lagere, gewone, in aanraking komt, zoo wordt het w o n d e r te baat genomen om de inleiding der goddelijke dingen in den samenhang dezer aardsche te schilderen. Elk episch gedicht bevat noodzakelijk wonderen. Immers het beschrijft een stuk van de hoogere geschiedenis dezer wereld, welke o o k een afgerond deel is eener verheven trilogie, een deel waarin de almachtige Dichter geenszins zijn gansche volheid reeds heeft uitgegoten, en waarin dus, wanneer Hij meer duidelijk, meer persoonlijk spreken wil, de wonderen met onnatuur, maar de hoogste natuurlijkheid zijn. Ook de divina Commedia nu, ofschoon zelf m e e r dan een epos zijnde, heeft er toch verwantschap mede. Waarom bevat ze dan geen wonderen, maar hoogstens enkele dingen die het s c h ij n e n te wezen, namelijk, wanneer van tijd tot tijd den dichter een vooltgang tot nieuwe aanschouwingen wordt gegund?

Omdat het standpunt dat hier de dichter inneemt, van waar hij uitgaat, niet is de bodem dezer aarde, maar de hoogere wereld, het rijk der geesten, waarin gewone regelmaat is wat ons hier op aarde wonder schijnt. Hij is in het rijk des wonders, hetwelk hier tot dagelijkschen regel geworden is, zoodat het niet meer opgemerkt wordt als iets bijzonders. Het éénige wonder

is dan ook hij zelf, hij, de levende Dante, met zijn lichaam dat schaduw werpt, waarover in hel en hemel en daartusschen alle geesten zich verbazen. Hij zelf is aldus als het ware een omgekeerd wonder. Het gewone wonder toch bestaat daarin dat het licht der hoogere wereld in deze lagere aardsche valt en onze zwakke oogen verblindt. Hier daarentegen geschiedt het omgekeerde: in het doorschijnend gebied der hoogere wereld komt een donker, ondoorschijnend lichaam de bewoners ontroeren. Die geheele hoogere wereld welke hij betreedt, is dan ook boven hem verheven: meermalen valt hij in aanbidding of in onmacht neder omdat de dingen die hij ziet en hoort, hem te sterk, te hoog zijn.

Maar wat dan? beweren wij dat Dante werkelijk openbaringen gehad heeft? Ja voorzeker (zie blz. 63) en deze onze bewering kan niet worden misverstaan indien wij slechts, gelijk met altijd de kerkleer, maar wel de heilige Schrift doet, dat gebied der openbaring niet binnen te nauwe grenzen beperken: indien wij behalve de meer bijzondere goddelijke openbaring eene algemeene erkennen die eveneens op God terugwijst. Voor de nadere uiteenzetting van dit denkbeeld met welke wij ons hier niet kunnen ophouden, moeten wij naar elders [1] verwijzen. De openbaring welke Dante genoot, draagt meer bepaald den vorm van het visioen, een aan den dichter van Boven getoonde gestalte der waarheid, die hij, het spreekt van zelf, met eigen fantasie en dwaling vermengd heeft. Hij

[1] Blikken in de Openbaring II, blz. 18 enz.

zelf noemt zijn gedicht uitdrukkelijk met dien naam. Als hij, in den 17den zang van het paradijs, tot zijn voorvader Cacciaguida zegt dat hij vreest, der wereld de harde waarheid te zeggen die hij in de drie bovenzinlijke rijken aanschouwd heeft, ontvangt hij ten andwoord: maak desniettemin, zonder eenig terughouden, uw geheele gezicht openbaar;

> Ma nondimen, rimossa ogni menzogna,
> Tutta tua visïon fa manifesta.

De mensch wordt steeds van drieërlei gebied uit geïnspireerd. Namelijk, of van boven, uit het hemelsche, of van beneden, uit het helsche, of van rondom, uit het natuurlijke rijk.[1] Het hemelsche gebied is dat des zuiveren lichts; het helsche dat der donkerheid; het natuurlijke dat der schemering, der worsteling tusschen licht en duisternis. Dit laatste, het middengebied, is eigenlijk dat der fantasie. Tot de erkenning van dit gebied beperkt zich de gewone beschouwing, die aan den dichter slechts een gelukkig ontwikkelde fantasie toeschrijft. Niet alzoo da Costa, die om het geheele beeld der waarachtige poezy te teekenen, der »verbeelding" het geleide van »gevoel" en van »heldenmoed" geeft. Niet alleen »verbeelding, grijpende om zich heen", maar ook gevoel, dat indruk ontvangt »uit den hoogen", en moed »zonder steun dan in zijn God". De fantasie moge bij den middelmatigen

[1] Zie over deze, tot recht verstand bepaaldelijk van het wezen der poezy noodzakelijke waarheid, onze Blikken in de Openbaring III, bladz. 25.

dichter, die nauwlijks dezen eertitel verdient, op zichzelve staan, bij den waarachtigen dichter is zij eigenlijk geen scheppend maar een **ontvanklijk** orgaan. Zij wordt doorwerkt, gedrenkt van het licht van boven, gelijk in den hoogsten zin bij Israëls profeten het geval was; of van de duisternis van beneden, gelijk bij Heine en Voltaire, of van beide afwisselend, gelijk bij Göthe en vooral bij Byron. Hoe meer een geest, wel verre van tot het middengebied beperkt te zijn, van het hoogste en laagste terrein uit invloed ontvangt, des te meer heeft hij er besef van, dat niet **hij zelf** het is die spreekt, maar deze hoogere macht. Van daar bij den zoodanige, indien hij het licht van Boven ontvangt, een diepe ootmoed die hem alle eere alléén aan God doet geven. (Ja ook bij hem die van beneden bewerkt wordt, is een soort van infernale, fatalistische nederigheid.) Zonder kennis nu van deze inspiratie en van het gewicht der onderscheiding tusschen hetgeen in haar van boven en hetgeen van rondom of van beneden is, laten zich de belangrijkste historische gestalten (noemen wij slechts Mohammed, Savonarola, Jeanne d'Arc, Jakob Böhme, Swedenborg) niet begrijpen. Maar nu openbaart zich die bovenzinnlijke wereld voor de waarneming des geestes in bepaalde gevallen onder den vorm des **visioens** [1]) bovenal daár, waar de **mystiek** de levensgrond is waarop men staat. Mystiek toch en visioen zijn nauw met elkaar verwant. Ook buiten het gebied des chris-

---

[1]) Over het visioen en verwante verschijnselen raadplege men b. v. het artikel **Verzuckung** van J. Hamberger, in het 17de deel van Herzog's Realencyclopadie.

tendoms vinden wij het karakter der ekstase b. v. aan de Indische en Mohammedaansche mystiek, ook aan de Grieksche mysteriën, volgens Plato's getuigenis, eigen. Hier ontmoeten wij overal inspiratiën en visioenen, door welke ook wel van tijd tot tijd de goddelijke waarheid heen schijnt, maar die toch zeer dikwijls voor bedenkelijke daemonische werkingen ten voertuig dienen. Anders is het op het gebied des christelijken geloofs. Daar staat het mystisch visioen onder de tucht en voorlichting des Heiligen Geestes, ofschoon aan de andere zijde dwaling en bedrog der zonde niet uitgesloten is. Aldus vinden wij reeds mystische ekstase bij Clemens van Alexandrië, Gregorius van Nyssa, Augustinus en anderen. En zóó was het nog des te meer in de mystiek der middeleeuwen, omdat dit tijdperk, gelijk wij vroeger gezien hebben, het gebied is der onverzoende tegenstellingen, dus een tijd waarin het onmiddelijk vastgrijpen van de waarheid behoefte des geestes was, meer dan de langzame arbeid der gedachte. De goddelijke barmhartigheid en wijsheid schikte zich naar deze behoefte: en zoo zien wij dan ook de geschiedenis der middeleeuwen met de schoonste visioenen vervuld. Wij bedwingen ons noode van b. v. uit de Kerkgeschiedenis van Neander visioenen van rijke beteekenis uit de levensverhalen van Ansgar, Bernhard van Clairvaux, Frans van Assisi, Anselmus en andere heilige mannen aan te halen, en keeren tot Dante terug. Wanneer wij in het geschrift over het „nieuwe leven" overvloedige sporen van Dante's visionnairen aanleg ontmoeten: wanneer wij nagaan hoe de diepe smarten en de rijke ontwikkeling zijns geestes hem met des te sterker aandrang naar den eeuwigen ach-

tergrond der dingen heen moesten leiden — dan zien wij inderdaad den inhoud der Commedia, wat de besturende hoofdgedachten betreft, in geen anderen bodem wortelen dan in dien van het visionnaire leven des dichters.

Tot Mozes werd eertijds, met het oog op den Tabernakel met zijn drie afmetingen, en de overige grondtrekken der Oud-testamentische eeredienst, het goddelijk bevelwoord gericht dat hij alles maken zou »naar het voorbeeld, hem op den berg getoond". Op den berg, op de heilige hoogte der rechtstreeksche gemeenschap met dien God die persoonlijk tot zijn dienstknecht wilde afdalen om, op welke wijze dan ook, aangezicht tot aangezicht met hem te spreken. Deze profetische gemeenschap met God is in Christus vervuld geworden. Door Jezus Christus bezit nu elk geloovige een voorrecht waar geen dichterlijke inspiratie van Dante of van wien ook, op zich zelve beschouwd, in de verte mede kan vergeleken worden. Neem het hoogste genie onder hen die van vrouwen geboren zijn: heeft hij niets anders dan dit genie, zoo is de minste in het koningrijk der hemelen, de geringste, de domste waarachtig *geloovige*, meerder in voorrecht dan hij. Neem nu Dante. Als geloovige heeft hij met ieder eenvoudig christen de kennis van de drieledigheid des heelals, van het gevallene, het zich weer oprichtende en het in heerlijkheid staande, gemeen. Maar als visionnair mag hij zien, aanschouwen, en als dichter mag hij uitdrukken hoe deze drieledigheid tevens is de verklaring van alle problemen die den menschelijken geest kunnen bezig houden. Van de in donkere diepte gevallen natuur, de opwaarts worstelende geschiedenis, de in he-

melsche harmonie overwinnende kunst Van hetgeen de geest beneden zich gevoelt, en roeping heeft om het te overwinnen hetgeen hij rondom zich ziet, en roeping heeft om het te begrijpen en te doordringen, en hetgeen hij boven zich hoort, en roeping heeft om het te gelooven en er in te leven. Van des Vaders wet, die toorn werkt tegen den overtreder, des Zoons verlossing, die den boetvaardige reinigt, des Geestes levendmaking, die in de verheerlijkte lichaamlijkheid het einde van Gods wegen toont. Want alle waarheid is bestemd, eenmaal de hoogste lichaamlijkheid te worden Elk eenvoudig geloovige weet dit den christelijken visionnair wordt het reeds hier aanvankelijk, en op onvolkomene, door zijn dwaling en zonde verontreinigde, wijze getoond en is hij dan daarbij een dichter als Dante, dan spreekt hij het ook in een divina Commedia uit.

Wie deze dingen waarlijk doorgrondt, zal door zulk een erkenning van het visioen als verklaring van Dante's gedicht evenmin, aan de eene zijde, verleid worden tot bijgeloovig voorbijzien van het aandeel dat des dichters tijd met zijn heerschende overleveringen, en ook Dante's eigen nadenken en dwalingen aan de wording van dat gedicht hebben gehad, als hij, aan de andere zijde, onder »visioen,« met de oppervlakkige menigte, een dwaze inbeelding zonder goddelijken achtergrond verstaan zal En de poëtische kracht, de bewonderenswaardige moed waarmede Dante zijn schepping ons als een wereldgericht durft aanbieden, verkrijgt alzoo een geestelijken achtergrond Wij zien dan in, hoe het noch vermetele aanmatiging noch een ijdele dichterlijke figuur is, als hij zich aan den lezer voorstelt

als een geroepene Gods, die de taak ontving om den weg des waarachtigen levens te wijzen. Spreekt hij aldus, dan spreekt hij waarheid, met in de bijzonderheden zijner overtuiging, maar wat betreft de groote drieledigheid der bovenzinlijke wereld, die hij beschrijft omdat hij haar waarlijk en waarachtig gezien heeft!

VIII.

De Hel.

Den inhoud der drie afdeelingen van Dante's gedicht kan men in elke litteratuur-geschiedenis [1]) beschreven vinden. Wij stippen kort het hoofdzaaklijke aan.

Toen wij stilstonden bij den eersten zang als de inleiding tot de geheele Commedia, hoorden wij Virgilius aan Dante voorstellen om onder zijn geleide de rampzaligheid des afvals van God en den weg tot verbetering en terugkeer te leeren kennen. Hij zal daartoe dan de keerzijde van alle menschelijke grootheid en van al het zelfzuchtig woelen dezer wereld niet slechts in voorstellingen, maar in de werklijkheid aanschouwen.

Hier maken we nog slechts opmerkzaam op de heer-

[1]) Of b. v. aan 't hoofd van elken zang in de vertaling van den heer Kok. Wij geven dien inhoud, voor zoover noodig, hoofdzaaklijk naar Schlosser.

lijke diepzinnigheid der voorstelling dat Beatrice, de Theologie die de hemelsche waarheid verkondigt, naar de benedenwereld afdaalt om Virgilius, den vertegenwoordiger des natuurlijken verstands, als Dante's geleider daaruit op te brengen. Wat toch bedoelt deze gedachte? Beatrice is vóór Virgilius, d. i. het leven des geloofs is primitiever, dieper in ons gegrond dan de werkzaamheid des verstands. Zoowel in de geschiedenis der menschheid als in die van elken enkelen mensch is het geloof, het leven Gods in ons, het oorspronklijkste. De gemeenschap met God, wel verre van op een sluitrede des verstands te rusten, is integendeel de kracht die het verstand eerst opwekt en tot werkzaamheid brengt, en dan later, in hooger zin, brengt omgekeerd dat verstand tot de hoogste Waarheid om haar in gereinigde gestalte te aanschouwen en volledig te genieten. In dezen diepen zin wekt eerst Beatrice Virgilius op om Dante te geleiden, en daarna brengt Virgilius hem tot de aanschouwing van Beatrice, waarmede hij de hem opgedragen taak voltooit.

Eerst betreedt dan de dichter onder Virgilius' geleide, het schrikkelijk onderaardsch gebied der **hel**. De hel is een trechter, naar beneden tot het middelpunt der aarde spits toeloopend, en in kringen verdeeld die al nauwer en nauwer wordende, nauwkeurig afgepast zijn. In dit juist afgemetene zien wij den **zuidelijken** dichter. Voor den **noordelijken** geest, bij Milton en Klopstock is de hel, als in de Edda en Ossian's zangen de schimmenwereld, breed uitloopende en onbepaald, gelijk de omtreklooze diepzinnigheid der Noordsche gedachte. Bij Dante en voor den zuidelijken geest is alles scherp bepaald, spits toeloopend en begrensd. Deze

onderaardsche wereld is vervuld met zulke menschen die nooit het doel eens rein geestelijken, door moeite en strijd te veroveren bestaans zich hebben voorgesteld. Hun verschillende soorten zijn in overeenstemmende kringen afgedeeld. Deze kringen zijn, gelijk Dante zelf in den elfden zang leert, niets anders dan de verzinlijking van Aristoteles stelsel, in zijn Ethiek, over de menschelijke afwijking van de goddelijke orde: een afwijking die met de overgave aan ruwe zinlijkheid begint, en met opzettelijke boosheid, opstand tegen God, het vaderland en weldoeners eindigt. Na het voorhof der hel daalt men tot de mythologische rivier Acheron af, en tusschen dezen en den Styx zijn de rampzaligen besloten, die zich aan de menschelijke zonde der onmatigheid (in wellust, geldgierigheid, hartstochtelijkheid enz) hebben schuldig gemaakt. Tusschen den Styx en den Phlegeton liggen de ketters, die het goddelijk licht misbruikten, in gloeiende grafkuilen. Daaronder volgen, tusschen den Phlegeton en den Cocytus besloten, zij die aan de dierlijke zonde der gewelddadigheid (moord, verleiding, onnatuurlijke zonde, enz) waren overgegeven. De laagst gelegen deelen van deze oorden grenzen aan de rivier Cocytus, welke hen die de daemonische zonde des arglistigen verraads pleegden, in eeuwig ijs besloten houdt. De gevallen Troongeest Lucifer, die het van God gegeven licht tot opstand tegen den Heer misbruikte, vormt het benedenste punt der hel, dat dus door het gewicht der gansche aarde gedrukt wordt. Van hem uit gaat naar de andere zijde der aarde de smalle weg der boete tot den reinigingsberg op, omdat de aanblik des Satans en der hem onmiddelijk toebehoorende verraders

een diep berouw in den geest wakker roept Zijn misdaad was, de geheele schepping te hebben willen tot zich trekken als een roof zijn straf is, door die gansche schepping als een onmetelijken last geperst te worden

Behoeven wij wel te zeggen dat wij natuurlijk met terzijdestelling van de zinlijke beschrijvingen, de bepaalde bijzonderheid der tooneelen langs welke wij heen gevoerd worden, in deze Hel de diepste waarheid uitgedrukt vinden?

De hel is het meest algemeen bekende deel des gedichts De meeste menschen kennen slechts haar, bij name of door lezing, en bemoeien zich met het overige niet. Op deze zeer onvolledige kennisneming past A. W. von Schlegel's woord »de meesten gaan weêr van Dante weg, eer zij nog recht tot hem gekomen zijn." Het zinlijke, sterkgekleurde, schijnt hun het schoonste, en verdringt voor hen het andere Maar behalve dat elk deel des gedichts alleen uit den samenhang des geheels te verstaan is, stemmen wij bovendien van harte met Dr Hacke van Mijnden overeen waar hij de poëtische waarde van den Reinigingsberg »oneindig hooger" dan die der Hel noemt De diepere grond van dit misverstand der meesten is onze zondige toestand, waardoor wij in onze ellende met meer kennis, met meer gevoel van er in thuis te zijn, rondwroeten dan dat wij de inspanning willen die, helaas! het verheffen van den geest tot de hooger reiner sfeeren aan onze gebonden vleeschelijke natuur pleegt te kosten Maar zeker is het dat Dante's hel de uitnemendste diepte van waarheid vóór ons stelt. Hier predikt hij ons met een alle begoocheling vernietigenden ernst, wat er van dit bedriegelijk aardsche leven overblijft

»Gelijk men zeilen, door den wind gezwollen,
Ineén ziet vallen als de masten breken," [1])

zoo wordt hier de ijdelheid van het zondig streven des vleesches geoordeeld. Schijnbaar zijn dikwerf de straffen, die de veroordeelden lijden, zeer uitwendig en zinnelijk; maar inderdaad wordt overal, en meermalen met de grootste zielkundige waarheid, geleerd en aanschouwelijk gemaakt dat de zonde juist met de zonde, als haar eeuwige bevestiging, fixeering, wordt gestraft; gelijk b. v. Capaneus, het beeld van den trotschen opstand tegen God, juist gekweld wordt door het eeuwig woeden zijner onstuimige dolheid [2]) of Lucifer aan het einde des gedichts juist door den wind dien het onophoudelijk klappen met zijn vleugels veroorzaakt, den Cocytus tot ijs doet stollen en alzoo zijn vastgeslotenheid vereeuwigt. In het kwaad is een immanente drang om tot zijn straf te komen: de schimmen hebben een jagende begeerte om door Charon over het meer gezet te worden waarachter hun kwelling zal aanvangen,

»door Gods gerechtigheid als voortgedreven,
die 't vreezen in verlangen doet verkeeren."

Van de treffendste zielkundige juistheid is veelmalen de overeenkomst tusschen de zonden die bedreven zijn en de straffen die er op volgen. Aan het voorportaal der hel is het eerste wat de beide wandelaars zien, een tallooze menigte zielen, door een lastige kwelling her en derwaarts gedreven. Dat zijn de ellendige on-

[1]) Inf. 7. [2]) Inf. 14.

verschillingen, dragen van harte die in hun leven noch moed tot het kwade, noch tot het goede gehad hebben. Want juist zulke kleurlooze schepselen draagt de wereld bij millioenen: hemel en helle beide stooten hen verachtelijk uit. In den zevenden kring zijn de zelfmoordenaars in boomen veranderd: namelijk van de macht over zichzelf beroofd, daar zij die zoo slecht gebruikt hebben — en toch behouden zij bewustzijn en kwelling. In de benedenste diepte verstijven zij die van hun macht hebben misbruik gemaakt, want dit is de meest bepaalde verloochening van den geest. Aldus wordt overal het kwaad in zijn innerlijken samenhang met de ellende die er op volgt, openbaar.

Zoo wordt de heiligste afkeer van het kwaad in ons opgewekt gelijk in den negenden zang de verontwaardiging des dichters tegen Filippo Argenti met de schoonste zielkundige waarheid opzettelijk tegen den vleeschelijken toorn diens rampzaligen wordt over gesteld. Van de eeuwigheid der helsche kwellingen heeft Dante dan ook, overeenkomstig met dien immanenten drang des kwaads tot zijne straf, een veel dieper inzicht dan dat zij eenvoudig met altoosdurendheid zou gelijk te stellen zijn. Ieder kent wel het ontzettend opschrift der hel:

»Die binnentreedt, late alle hope varen"!

maar weinigen herinneren zich hoe óók tot dit opschrift behoort, dat de goddelijke gerechtigheid, wijsheid en liefde die hel hebben gemaakt. Want juist het licht der eeuwige goddelijke waarheid, dat de zaligheid des hemels uitmaakt voor ben die er zich in baden,

en dat voor hen die op den reinigingsberg gelouterd worden een vuur is waarin zij om deze heilzame strekking tevreden zijn, juist datzelfde licht is in de stad Dis [1]) voor de goddeloozen een martelend vuur. Waarom is in de hel geen hope? Omdat in de eeuwige zaligheid is een heden, dat verleden en toekomst in de heerlijkste éénheid des levens samenvat: hier in dit tijdelijk leven is, wegens de worsteling tusschen goed en kwaad in onzen gevallen toestand, een verleden en een toekomst zonder heden, omdat het heden bij de vluchtigheid des oogenbliks ons onophoudelijk ontsnelt en in de helle is alléén een verleden, zonder toekomst [2]). De hellestraffen zijn bij Dante eeuwig niet volgens een min of meer uiterlijk, niet uit den aard der zaak volgend maar willekeurig, onbarmhartig besluit Gods, o neen, maar omdat het booze waaraan de onbekeerde zondaar zich heeft overgegeven, de verkeerde liefde is, en ieder mensch van lieverlede naar zijn innerlijk wezen, naar zijn substantie, datgene wordt wat hij liefheeft. Zoodat alzoo het booze en zijn uitwendige verschijning, de straf, op te heffen zooveel zou zijn als het schepsel zelf te vernietigen!

Die geen hel aanneemt, kan ook geen hemel gelooven Het geloof aan een hemel moet, indien althands »de hemel« niet, met een vervluchtigend woordenspel, slechts een andere naam voor het geestelijk-gerei-

[1]) Inf 9.

[2]) Wie duidelijker en uitvoeriger uiteenzetting van deze diepe waarheid begeert, kan die vinden in mijne Blikken in de Openbaring, II, 233

mgd aardsch bestaan-zelf zal zijn, op de onderstelling rusten van een zoodanige gevallenheid onzer natuur, dat deze, krachtens onze vrijheid van keuze, zich bij den mensch die de bekeering weigert, noodzakelijk tot een rampzalige eeuwigheid ontwikkelen moet. En omgekeerd moet, wie waarlijk een hel aanneemt, noodzakelijk de eeuwige zaligheid in zijn besef hebben opgenomen, omdat hij alleen uit de tegenstelling tegen deze zaligheid tot de gedachte der hel komen kan. Daarom toont zich ons hier Dante als den man die waarachtig de bovenzinlijke wereld kent in den geloove. Hier is het dan de plaats om, ter aanvulling van het reeds op bladz 80 opgemerkte, nog nader over des dichters geloof te spreken, en te vragen hoe wij als dezulken die den Christus Gods belijden, over zijn dichterlijke schepping te oordeelen hebben.

Het geloof kan met duizend namen worden aangeduid. Gij kunt het noemen den levensadem der liefde of den grond der heiligheid. Het licht der wetenschap of den haat tegen het gemeene. Den Leonidas-moed om te sterven of de Columbus-vastheid om tot de nieuwe wereld dóór te zeilen. En zoo kunt gij het ook noemen de Dante-kracht om de gewisheid zijner idealen vast te houden ook al wordt er niet één hier op aarde vervuld om tot de wereld als zij — gelijk zoo wreedelijk voor hem geschiedde — den tempel der éénheid in een roofhol verandert, te zeggen, breekt dezen tempel af, en ik zal hem in drie dagen weder opbouwen! Indien wij Dante aldus een man des geloofs noemen, zoo beoordeelen wij hem niet allereerst naar een protestantsche confessie, maar volgens de geestelijke kracht waarmede hij het beginsel zijns levens tot gelding gebracht heeft

in leven en gedicht. Dan echter hebben wij ook terstond in een juiste historische beschouwing den waarborg tegen een idealiseeren waarbij de partijdigheid onzer bewonderende liefde aan de waarheid zou te kort doen. Het geloof namelijk heeft in Dante's tijd den middeleeuwschen vorm, en in zijn persoonlijkheid een machtigen natuurlijken bodem waarmede het samensmelten moet. Ziedaar voorname omstandigheden met welke men rekenen moet om het geloofsgehalte dezes dichters met juistheid te bepalen. Sprekende van den natuurlijken bodem waarmede het geloof in Dante samensmelten moet, bepalen wij ons bij hetgeen in hem boven alle andere dingen voor de hand ligt. De twee hoofdkrachten van Dante's wezen die ook de kleur, den vorm van zijn geloof bepalen, zijn liefde en haat. Liefde voor zijn vrienden en bovenal voor Beatrice: nooit heeft een dichter met meer recht zijn gansche wezen in de liefde gesteld, als hij die[1]) van zichzelf getuigt:

„Waar liefde 's ademtochten mij toe dringen,
Dat spreek ik uit. Wat ze in mijn ziel van binnen
In stilte fluistert, kan ik niet bedwingen."

En even krachtig is in hem de keerzijde der liefde, de haat tegen zijn maatschappelijke en staatkundige tegenstanders. In Dante hebben wij vóór ons een mannelijk-forsche natuur, een krachtvollen middeleeuwschen Italiaan. En nu hebben wij te vragen is de samensmelting van zijn geloof en van zijn natuurlijke eigen-

[1]) Purg. 24.

heid, in deze liefde en dezen haat, volkomen? Ons antwoord is: bij alle reine verhevenheid in zijn geloof is er toch geen volkomen samensmeltende éénheid in den zin dien wij bedoelen De hemelsche harmonie welke het geloof van Dante, op zichzelf beschouwd, te genieten geeft, en die trouwens ook in het diepste des harten van den dichter leeft — deze harmonie wordt in zijn sterke subjectiviteit als het ware doorschoten met vlammende bliksems die allen wie hij hefheeft, omhoog heffen tot de bovenste hemelen, en de tegenstanders, de gehaatten, nederboren tot in de onderste helIediepte. En dringen wij door tot de oorzaak dezer hartstochtlijkheid, zoo vinden wij nog een dieper grond. Vóór Christus' verschijning op aarde is, bepaaldelijk in de klassieke wereld, de menschelijke natuur nog ongebroken De mensch staat daar in het volle krachtbesef des natuurlijken levens, en kent slechts zwakheid, geene zonde. Sedert Christus' verschijning is eerst de zonde ons bekend geworden in haar volle beteekenis als opstand tegen God, en is bij deze vernietigende ontdekking de natuurlijke kracht des menschdoms gebroken om eerst in hooger verheerlijking door het geloof wedergeboren op te staan. Welnu in Dante is nog niet door de vernieuwende werking des hoogeren levens gestorven de klassieke (ook in zijn gedurig gebruik van klassieke mythologische en historische figuren merkbare) ongebrokenheid der menschelijke natuur die de zonde niet opvat als positief, als een macht, als vijandschap tegen God, maar slechts negatief, als een zwakheid Bij hem is de zonde nog eigenlijk de overheersching der zinlijkheid, en dus de voortgang tot volmaaktheid bestaande in een gestadig meer zich ont-

doen van de zinlijkheid. Ziehier de diepste grond van het onbevredigende dat bij hem overblijft. Daarom staat bij hem de verzoening ook niet aan het begin van den louteringsweg, maar eerst aan het einde, in den overigens wonderschoonen een en dertigsten zang en het is dus bij hem nog de stem der wet, die zegt: doe dit en wederom dit en nog eens dit (in de vele op elkaar volgende reinigingen) en gij zult leven — in plaats van: gij leeft (door van den aanvang af volstrekt geschonken genade, gij leeft, doe dan nu deze dingen! Daarom is er ook bij zijn hoogste verheffingen tot het Goddelijke nog iets kouds, verstandelijks; er is geen warme, innige, waarachtig bevredigende samensluiting des harten met den persoonlijken God die Liefde is en zich als liefde geopenbaard heeft. Dit kan eerst plaats hebben waar men de zonde in haar waren aard erkend heeft, en dus met de verzoening, de wegneming van schuld en zonde, ook de volle rust aan het hart Gods, van den God der geopenbaarde Liefde, gevonden is. Dit nu is aan Dante niet gegeven. De zonde is hem nog niet een verstoring der menschelijke natuur in haar diepsten grond; en daarom is, geheel naar den eisch der Roomsch-Katholieke grondbeschouwing die wij bladz. 13 beschreven, het hoogste doel des menschen, de aanschouwing Gods, bij hem ook trasumanar, gelijk hij het vol beteekenis[1]) uitdrukt, d. i. boven het menschelijke verheven worden, in plaats van waarachtig mensch geworden te zijn. Daaron zijn er zeer innige en teedere ervaringen van het geloofsleven die bij Dante geen uitdrukking vinden. Hij vat het gees-

[1]) Par. I.

telijk leven bovenal op in zijn verhevenheid en majesteit, niet in die teedere innigheid waarin de diepste bewegingen des harten ter sprake komen En op de oneindige rijke toonladder der menschelijke aandoeningen gelijk ze b v. in de Psalmen doorloopen wordt, zijn er velen wier trilling men bij Dante vruchteloos zoekt. Want inderdaad, eerst de volle kennis der zonde, namelijk der schuld voor God in al haar diepte, maakt ons tot menschen, tot personen in den waarlijk ongeschonden zin des woords De kennis onzer schuld is de kennis van ons ideaal Mijn »schuld« is datgene wat ik had moeten en nog moet doen, de hoogte die ik had moeten en nog moet bereiken. Hieruit is de mensch dus, gelijk elk wezen, te kennen. Een mensch is een wezen dat zóó hoog staat naar zijn oorspronkelijk wezen, naar zijn idee, zoo hoog als de diepte zijner schuld het hem doet kennen. Hoe hoog leert ons dan het waarachtig schuldgevoel, den mensch te stellen? Zoo hoog, dat hij met God verwant, ja voor de inwoning van God ontvankelijk en vatbaar is dat er mogelijkheid is dat de mensch kunne zeggen niet ik leef meer, maar God in mij, en daardoor leef ik zelf ook eerst het waarachtige volle leven Welnu, dit is vervuld. Het Woord is vleesch geworden In Christus is dit geschied De vleeschwording heeft tot karakter, den mensch tot volkomen heiligheid te verplichten Want nu, door haar, is het bewijs geleverd dat deze heiligheid bereikbaar is. Nu heeft er een mensch op aarde gewandeld, een mensch als wij, in de zwakheid en verzoekbaarheid onzes vleesches, en heeft daarin overwonnen En die mensch is lid der menschheid, het hoofd des lichaams; dien ten gevolge mag de mensch-

heid niet langer weigeren om in Zijn kracht die geschonken wordt, dezelfde taak der volkomen heiligheid te aanvaarden. Dit, en niet allerlei wijsgeerige bezwaren die men opgeeft, neen dit, dat zij tot volkomen heiligheid verplicht, dit is de eigenlijke reden van den tegenzin des menschen tegen de verkondiging van de vleeschwording des Woords. Welnu, die vleeschwording is aan het middeleeuwsch katholicisme niet bekend (zie bladz. 19). Wel als leerstuk, natuurlijk, maar niet als toegepaste werkelijkheid. En daarom is de heiliging des menschen nog hoofdzakelijk iets negatiefs, een zich ontdoen van de zonden in trapsgewijzen voortgang, in plaats van positief: »Christus leeft in mij, en ontvouwt zich en overwint door Zijn heiligheid in mij.« In het Paradiso van Dante verschijnt dan ook de Christus hem eerst zeer laat, in de hoogste hemelen. En op den Louteringsberg worden de hoofdzonden, waarvan het merkteeken in letters (P) op zijn voorhoofd staat, van lieverlede, naar mate dat hij opstijgt, uitgewischt. Hiermede hangt ook ten nauwste samen dat ook de verheerlijking, die hij, in 't Paradijs opstijgende, ontvangt, een te zeer beschouwelijke, afgetrokken natuur heeft. Hier is in de zaligheid, die hij in voorsmaak mede geniet, te zeer slechts stille geestelijke contemplatie, de schoonste, idealste vorm der verrukking des middeleeuwschen monniks in zijn godgewijde bespiegelingen en te weinig de heilige, het gansche leven in al zijn vermogens beziełende praktijk, wier heerlijkheid aangegeven is in het woord van Christus die overwint, Ik zal hem geven met Mij te zitten op Mijn troon, gelijk Ik heb overwonnen en ben gezeten met Mijn Vader op Zijnen troon.

Met deze beschouwing van Dante's christendom hebben wij hem geen onrecht aangedaan, geen vreemden maatstaf aangelegd. Wij weten zeer wel, elk kunstwerk moet aan zijn eigen tijd, aan zijn eigen kring van gedachten, en niet aan den onzen worden gemeten. Wij ontkennen ook volstrekt niet, dat Dante, kind van zijn tijd, niet anders heeft kunnen zijn dan hij was. Wij vergen in geenen deele van hem dat hij een protestant der negentiende eeuw zou hebben moeten zijn. Wij nemen hem gelijk hij is, en erkennen met bewondering de heerlijkheid ook van deze schepping Gods in verband met den tijd die haar opleverde. Doch na dit gedaan te hebben, mogen wij daarna de verhouding waarin zulk een persoonlijkheid, zulk een verschijnsel tot ons staat, overwegen. Wij mogen, gelijk wij gedaan hebben, Dante meten naar den maatstaf van het volle Evangelie dat hem nog niet bekend kon zijn doch dat ons, niet door onze verdienste maar door Gods goedgunstig bestuur over den tijd waarin wij leven, heter dan toenmaals mogelijk was, bekend is. Het onvolledige en onjuiste dat wij daarbij opmerkten, is niet de bijzondere schuld van Dante, maar de noodzakelijke, in den loop der historie gegronde, aard van zijn tijd. Het is derhalve met zoozeer aan zijn persoon toe te schrijven als wel aan den levensbodem waarop hij stond. Dit geldt bepaaldelijk ook voor Italie en voor den invloed van het klassicisme op zijn tijd, waarover wij reeds gesproken hebben.

In Italie is het dualisme, de onverzoende tegenstelling tusschen de nationale kracht en de heerschende klassieke levensrichting nooit tot zulk een harmonieuze oplossing versmolten als wij in den eersten bloei der

Duitsche poëzy, b. v. in den Parcival, den Tristan en Isolde, zelfs in het Nibelungen-lied gevoelen. En aan de persoon, de diepe innigheid zijns persoonlijken levens, mogen wij gerustelijk de vele aandoeningen toeschrijven die in Dante's gedicht gedurig toonen, dat aan zijn hart de groote waarheid der rechtvaardiging uit het geloof niet onbekend was, en hij dus ook hierin inderdaad boven zijn tijd stond en boven het stelsel dat hem droeg. Dat stelsel is het middeleeuwsche katholicisme Vergeten wij niet dat dit middeleeuwsche katholicisme veel hooger stond dan het legenwoordige, omdat het nog niet, gelijk later, helaas! door het Trentsch concilie geschied is, de evangelische bestanddeelen had uitgezuiverd. Deze twee levensstroomen, de katholieke, wettelijke, en de evangelische, liggen nog zonder met elkaar te strijden, in dezen tijd der onverzoende tegenstellingen (bladz 13) binnen den moederschoot der kerk. Wanneer nu velen, gelijk b. v. Dante's geestdriftvolle verklaarder Ozanam, hem voor de Roomsch-Katholieke kerk vindiceeren, dan willen wij met hen niet twisten over menige uitspraak, die tegen dit geloofsstelsel strijdt, b. v. Dante's besliste verwerping van het wereldlijk gezag des Pausselijken stoels. Liever vereenigen wij ons met hen in dit gevoelen. ja, Dante was katholiek in den hoogsten en schoonsten zin des woords, in den zin waarin het christelijk geloof tot zijn wezen heeft, katholiek, wereldomvattend te zijn, en waarin elk waarachtig protestant met vreugde de broederhand reikt aan elken katholiek die met hem hetzelfde Hoofd als den Koning der eeuwen, de oplossing van alle raadselen des tijds en der eeuwigheid huldigt

IX

De Reinigingsberg

Dit tweede deel des gedichts voert ons uit de schrikkelijke duisternis der hel tot een verkwikkend en hoopgevend licht. Hier beklimmen wij een berg, aan de andere zijde der aarde tegen den helletrechter overgesteld. Hij is afgedeeld in verscheidene terrassen die, naar gelijke grondgedachten als de afmetingen der onderwereld geordend, op elkaar volgen. De hoofdgedachte naar welke men zich op dezen berg der reiniging orienteeren moet, is het wonen van den idealen mensch, in schoone gestalten veraanschouwlijkt, op den top des bergs waar het aardsche paradijs ligt. Hiermede plaatst zich dus Dante in tegenstelling met hen die (gelijk Rousseau) het oorspronklijk wezen des menschen in wildheid, onbeschaafdheid zoeken en zijn levensbeweging weêr daarheen terug willen leiden; en verkondigt de groote waarheid van het Beeld Gods als

's menschen oorspronkelijke heerlijkheid uitmakende Het doel waartoe de reinigingsberg dient, is dus, de ziel terug te voeren tot die oorspronkelijke vrijheid die thands, in onzen gevallen toestand, aan gene zijde van alle aardsche ervaring ligt. Hier zien wij dan in verschillende voorstellingen, uit het oude en nieuwe Testament, uit de mythologie en uit de gewone geschiedenis ontleend, de zedelijk-reinigende kracht van het lijden. Wij aanschouwen, van trap tot trap met den drukker opstijgende, hoe de menschelijke ziel slechts in zware worsteling over haar tegenstrevende neigingen en tochten des vleesches heerschappij verkrijgt. Aan den voet des bergs breidt zich de wereldzee uit, aan haar strand wast de lischhalm des ootmoeds, en Cato, de held der vrijheid en der deugd, bewaakt den opgang. Hooger is de ruimte die, door een muur omsloten en door een engel met vlammend zwaard bewaakt, slechts geopend wordt door de goddelijke genade wier zinnebeeld Beatrice is. Nadat hij de drie trappen die tot de poort leiden, die van zondekennis, berouw en verzoening, heeft betreden, en hem in goddelijke volmacht de schuld vergeven is, wordt Dante, van hier af opwaarts gaande, van de zeven doodzonden gaandeweg gereinigd en komt in de nabijheid van het aardsche paradijs. Hier moet hem de zin voor de zaligheid des hemels worden opengesloten door geestelijke wijding, door het recht verstand der kerkelijke symbolen, door onderscheiding tusschen de zichtbare en onzichtbare kerk, door erkentenis van het diep bederf der toenmalige Roomsche kerk, en eindelijk door het drinken uit twee wonderbare stroomen, de Lethe waarin de herinnering aan de zonde afgewasschen, de Eunoe waarin de herinnering aan het goede

in ons op nieuw geboren wordt Thands is dan de dichter zoover gekomen als menschelijke leiding hem brengen kan: voortaan kan hij, schoon voortdurend door hooger licht ondersteund, toch op de stem der waarheid vertrouwen die in hemzelven is, daar hij zichzelf tot priester en tot koning" (bladz. 64) gewijd is.

Wij zagen vroeger hoe de diepste beteekenis der Commedia de zedelijke is, waarin de staatkundige van zelf besloten ligt. Zelfkennis, boete en reiniging, hemelsche vrede, ziedaar den voortgang tot welken Dante ons door zijn drie groote afdeelingen leiden wil. Houden wij dit in 't oog, zoo hebben wij lichtelijk andwoord op een voorname bedenking die tegen de aanspraak der Commedia op omvatting van het gansche leven des menschen zou kunnen ingebracht worden. Men zou namelijk kunnen vragen: waar blijft voor Dante dit leven, dit aardsche bestaan in zijn werkelijkheid? de arbeid en de strijd van elken dag, gelijk hij ons gansche leven vervult, welk is het licht dat in de Commedia daar op valt? Zoo klaagt b. v. Bunsen in het tweede deel van zijn »God in de geschiedenis" dat »Dante, de wereldrichter van het verledene, de aanschouwer van het leven der zaligen, voor deze wereld geen hoop heeft, aan vruchtbare werkzaamheid voor deze aarde doet vertwijfelen.« Doch ons dunkt dat men bezwaarlijk zoo spreken kan indien men den Reinigingsberg, natuurlijk in verband met het voorgaande en het volgende, met aandacht beschouwt. Wie wellicht uit protestantsche antipathie tegen de voorstelling van een Vagevuur Dante's reinigingsberg onbruikbaar acht, zou hem waarlijk niet verstaan. Bedenken wij den diepen zin waarin Dante beschrijft hoe hier dag en nacht elkaar

afwisselen, terwijl in de hel slechts flauwe schemering heerscht, in het Paradijs ongestoord het heerlijke Licht glanst. Hoe hij eerst, aan den voet des Bergs, de planeet Venus, het symbool van aardsche en hemelsche liefde en daardoor van rechtvaardiging, aanschouwt Hoe hij zich dan daar omgordt met den lischhalm, het symbool van eenvoudigheid en ootmoed, om den weg der boete te bewandelen. Hoe hij, in de hel slechts toeschouwer maar hier mede handelend, den weg der verscheiden reinigingen doorgaat om ten slotte, na het vuur der hoogste loutering, te komen tot de verrukkelijke aanschouwing van Beatrice zelve Hoe de gewichtigste vraagstukken, b v omtrent het verband tusschen vrijen wil en Voorbeschikking, enz hier worden behandeld en de geheele geschiedenis der christelijke kerk in een ingewikkeld maar zinrijk profetisch visioen voorgesteld Bedenken wij dit een en ander, zoo zien wij juist in dezen Reinigingsberg het beeld des aardschen levens met zijn strijd en worstelingen, en al deze schimmen verkrijgen vleesch en bloed. De opstijging langs de boorden van den Reinigingsberg wordt dan een leerrijk beeld der zuivering en bevestiging des geestelijken levens. Opstijgen toch is hetzelfde als meer en meer innerlijk worden de top der hoogte is het volmaakte inwendige leven in zijn reinheid. De zonde immers is een absorptie in het uitwendige de reiniging van de zonde daarentegen een ontschilling, een bevrijd naar buiten treden van de inwendige kern Opstijgen tot God, zegt Hugo van St Victor, is intreden in zichzelf. En van hem die opstijgt tot het Jeruzalem dat boven is, kan in waarheid verklaard worden wat Virgilius in het begin van dezen louteringsweg van Dante verklaart:

hij gaat om de vrijheid te zoeken In welken zin hij die vrijheid verstaat, moge blijken uit de heerlijke woorden, in een brief des ballings van 31 Maart 1314 aan zijn Florentijnen geschreven, waarin hij hun toeroept »de hartstocht houdt u slaven der zonde, en verhindert u, de natuurlijke van God gegeven wetten te gehoorzamen, wier opvolging u de éénige ware vrijheid kan geven namelijk het voortgaan van den wil tot de daad" Want onze goddelijke levenstype die ontboeid moet worden door gemeenschap met God, is onze eigenlijke natuur, ons persoonlijk karakter. Wien het leven nog een uitwendige, van buiten op hem drukkende last is, bezwaard met al wat hem omringt, die is nog dienstbaar, nog onder de wet. Het leven is hem een instelling die hem drukt omdat de ordeningen dier instelling, de van God gestelde wetten en noodzaaklijkheden des levens, nog boven hem staan, niet zijn eigen goedkeuring hebben, niet in zijn binnenste worden herboren Alleen de liefde is de vervulling dier wet slechts door de liefde wordt de mensch vrij De liefde, die van God af tot het geringste schepsel toe alles regeert, die in God is het laatste woord des wereldraadsels, de beweegkracht des heelals, de grond van de harmonie der sfeeren, de liefde die in den steen is de aantrekking, in de plant de neiging naar de zon, in het dier de hartstocht en keuze voor 't geen zijn leven verhoogt, en die in deze lagere wezens een blinde noodzaaklijkheid is, die liefde is in den mensch, Gods beelddrager, de vrije en vrijmakende keuze voor God en dan ook voor Zijn wegen met ons m. a. w. de vrijmaking des levens

Er zijn drie levensterreinen met welke wij menschen

in betrekking staan Het eerste is dat der natuur beneden ons, der gevallene aan den vloek der ijdelheid en vluchtigheid onderworpene „zuchtende kreatuur.” Indien wij haar met Dante's hel vergelijken, zoo is dit met een puriteinsche, de schoonheid der wereld miskennende, zwartgalligheid Ook Plato's diepe geest heeft deze waarheid beseft. Dit aardsche aanzijn met zijn duizendvoudige gebondenheid vergelijkt hij met een onderaardschen kerker waarin de gevangenen van der jeugd af geketend zitten en in het licht dat door de opening van boven valt slechts de schaduwen der dingen, die zich in de bovenwereld bewegen, kunnen zien Uit gewoonte houden zij nu deze schaduwen voor de dingen zelve, en als zij uit de gevangenis treden, zijn zij onbekwaam geworden om met hun aan de duisternis gewende oogen het licht te verdragen En komen zij eindelijk zoo ver dat zij de heerlijkheid der dingen in het zuiver zonnelicht kunnen waarnemen, en spreken zij dan daarover met hun vroegere kerkergenooten, die nog geboeid zitten, als over iets schoons en begeerlijks, zoo worden zij door hen als onzinnigen uitgelachen Dit is het eerste, laagste terrein, met Dante's hel overeenkomend. Het derde, hoogste, is dat der bepaalde, verlossende openbaring Gods; dat der geestelijke, hier aanvankelijk en daarboven volkomen, verheerlijkte, wereld, met Dante's Paradiso te vergelijken. Tusschen deze beide nu, op den bodem der eerste, en beschenen door het licht der derde, hoogere wereld, staat als een Reinigingsberg van Dante dit aardsche leven, het leven der menschelijke geschiedenis, van natuur en hemel omsloten en door beide verklaard gelijk op zijn beurt beide verklarende

Zien wij alzoo in dezen Reinigingsberg, die zonder twijfel het schoonste van de drie deelen des gedichts is, een beeld van het geheele menschelijk leven in zijn opgang naar de hoogte, dan verkrijgen ook vele afzonderlijke deelen een rijke beteekenis. Aldus b. v. de heerlijke voorstelling [1]) dat de geheele berg beeft van vreugde, een schok ontvangt die zich over zijn geheele oppervlakte laat gevoelen, wanneer één der boetenden zijn doel bereikt om tot hooger reinheid op te klimmen, waarin de gedachte ligt der geestelijke gemeenschap die alle menschen verbindt met elkander, ja ook met de hoogere wereld, daar deze over den geredden zondaar zich verblijdt. Alleen, vergeten wij met dat de Reinigingsberg, naar zijn geheelen aanleg, het leven hier op aarde met kan voorstellen dan verbonden met hel en hemel, in onscheidbaar verband met dit lager en hooger terrein beschouwd. Anders toch zouden wij den ernst der zonde miskennen. Want op den Reinigingsberg bevinden zich veeleer de zwakke, met de slechte menschen zulken, die b. v. door een oogenblikkelijken val gezondigd hebben. Onder hen zijn ook in grooten getale kunstenaars en dichters. Het is hier bovenal het gebied des gevoels, des ontvankelijkheid. De onreine helsche atmosfeer dringt tot dezen berg niet door; die des hemels ligt nog in het verschiet. Maar in het werkelijk leven vervullen die beide omliggende atmosfeeren des menschen ontvankelijk zieleleven, en elke van haar beiden tracht de andere te verdringen.

[1]) Purg. 21.

X.

Het Paradijs.

Aan niemand onzer lezers is Scheffer's heerlijk tafereel »Dante en Beatrice" onbekend [1]) Het is ontleend aan den eersten zang van het Paradijs. De dichter, nu volkomen vatbaar om tot de hemelsche hoogten te worden opgeheven, staart Beatrice in de oogen, terwijl zij in de aanschouwing der Godheid, voor welke Dante's sterfelijk oog nog te zwak is, verzonken, steeds toeneemt in hemelsche glorie en aldus opgeheven wordt van sfeer tot sfeer Zoo voert hem Beatrice met zich in het hemelsch Paradijs naar boven en hij komt tot de voorstelling eener wijsheid die den mensch slechts in dichtend voorbesef, maar niet in denken en aanschouwen te beurt valt. De zeven planeten met haar sfeeren,

---

[1]) Zie daarover het reeds vroeger aangehaalde artikel waarmede Dr L R. Beijnen het Scheffer-album versierd heeft

de vaste sterrenhemel, de hemel des goddelijken vuurs waar aanschouwelijk is wat op de aarde uit de verte beseft wordt, alle deze kringen zijn met hemelsche gestalten vervuld, alles is hier levend in handeling en beweging, de diepste aanschouwing, de meest ingewikkelde en donkerste bespiegeling wordt hier aanschouwen, ja onder leiding en op het gebed van den H. Bernardus klimt hij op tot de hoogste verheffing, en het wezen der Godheid zelve wordt eindelijk voor hem ontdekt. Geen wonder dat daar, waar alle kleuren en toonen die ter beschrijving kunnen helpen, hier te kort schieten, ook de taal hem begeeft, zijn sterfelijk oog de hemelsche schoonheid van Beatrice's glimlach niet meer ziet, zijn oor de verhoogde muzijk der sfeeren niet meer verneemt. Doch in aanbiddende verrukking betuigt hij dat zijn blijdschap bij het weten en kennen, bij het aanschouwen van den Eeuwige in de eindige dingen voor hem te midden van al het lijden der ballingschap een voorsmaak der eeuwige zaligheid geweest is.

Dit Paradijs van Dante wordt door velen voor eentoonig, ja min of meer mislukt gehouden. Deze stof, zegt men, is voor de poëzy niet bereikbaar, te afgetrokken, te weinig met de voor ons stervelingen alleen verstaanbare aardsche toestanden overeenkomende.

Dit is ongetwijfeld gedeeltelijk waar, niet zonder reden schijnt reeds dadelijk in den tweeden zang van den "hemel" eene leer omtrent het wezen en de werking des lichts te zijn ingevoegd, want al de toestanden die wij verder in deze hemelsche sfeeren ontmoeten, zijn als het ware uit licht geweven. Toch hebben wij hier niet met ijdele afgetrokkenheden te doen. De band

des levens die al deze gelukkigen vereenigt, wordt aldus verzinnelijkt of liever aanschouwlijk gemaakt, dat de afzonderlijke zaligen tot een symbolische gestalte, b. v. die van een kruis, een adelaar, een bloemkelk vereenigd voorkomen. Hierin ligt de diepe gedachte der éénheid dezer verheerlijkten tot een onscheidbaar geheel: het hoogste leven, de hoogste zaligheid is de liefde. Zonder de eigen individualiteit op te geven, welke zich integendeel in de verschillende personen die wij hooren spreken, zeer levendig vertoont, worden toch allen te samen in de gemeenschap Gods door den band éénei groote, allesomvattende Liefde vereenigd En is niet de liefde het eigenlijk wezen van al 't geen ook hier op aarde werkelijk leeft? Daarom moet het oordeel, dat Dante's Paradijs slechts afgetrokken, bovenmenschelijke toestanden zonder éénig verbindingspunt met de onze zou schetsen, teruggewezen worden binnen zijn juiste perken. Behoudens toch het zoo even erkende bestanddeel van waarheid dat er in is, wordt dit oordeel toch hoofdzaaklijk ingegeven door den realistischen geest onzer dagen, die al het bovenaardsche, transscendente, met de gemakkelijke beschuldiging „idealisme!" van zich afwijst. Het is de vraag of men al dan niet met Dante en met de christelijke gemeente, die gelooft dat haar Hoofd in den hemel verhoogd is, deze aardsche toestanden als de voorloopige, voorbijgaande, en de hemelsche heerlijkheid als ons eigenlijk vaderland erkent. Of men al dan niet de ervaring verstaat, in het apostolisch woord uitgedrukt: „onze wandel, ons burgerschap, is in de hemelen van waar wij ook den Heiland Jezus Christus verwachten." Naar den maatstaf, door het antwoord op deze vragen in

de hand gegeven, zal het oordeel over de schoonheid van Dante's Paradiso ten allen tijde bepaald worden. Doch ook onafhankelijk van deze grondbeschouwing zal niemand weigeren, vele heerlijke schoonheden in afzonderlijke verheven gedachten, maar vooral in de hoofdstrekking des geheels van dit Paradijs te bewonderen. Het onderscheid van de graden der zaligheid wordt niet naar formeele onwezenlijke kenmerken bepaald, maar naar de meerder of minder klaarheid in het aanschouwen van God en in de verbinding, door de liefde des harten, met Hem. Toch is bij al dit onderscheid van de hoogste tot de laagste kringen geen zweem van ontevredenheid: allen zijn zalig in de volle gemeenschap met God, Wiens wil hun hoogste bevrediging der ziele is. Zweeft men met den dichter deze kringen door, zoo liggen op dezen starrenbodem voor onzen voet onophoudelijk de diepste en heerlijkste waarheden, als doorblinkende goudaderen, met den dunnen sluier der samenhangende beschrijving van 't geheel overtogen; en gedurig wordt ook in de gesprekken der zaligen met hem die hun verblijf en hun heerlijkheid aanschouwen mag, een wijsheid openbaar die waardiglijk aan den hemel voegt. Zoo, wanneer Dante [1]) voor de apostelen Petrus, Iakobus en Johannes een uitnemende rekenschap aflegt omtrent het geloof als »vasten grond van 't geen men hoopt en een bewijs der dingen die men niet ziet," en dit dan nader aldus verklaard wordt dat de dingen der hoogere wereld geen andere waarheid voor ons hebben dan die welke ons geloof hun geeft, en toch, als b e w ij s,

---

[1]) Par. 24

de noodzakelijke grondslag zijn voor alle verdere syllogistische redeneering. Zoo, wanneer den dichter door zalige geesten verklaard wordt: [1])

> God kon zijn kracht met dus door 't gansch heelal
> Doen invloeien, dat zijn hoog gedachtsel
> Niet nog oneindiglijk verheven bleef. —

en daarmede de eenig ware grond voor het wonder wordt gegeven, namelijk dat de natuur te beperkt is om de oneindige volheid des Scheppers te bevatten; dat de volmaakte Kunstenaar zijn gedachten nog geenszins ten volle in haar uitgestort heeft.

Wij zien hier in Dante, nadat hij op den Reinigingsberg gelouterd is, hoe de oorspronklijk ingeschapen neiging des menschen naar boven streeft; hoe hij, van de middelpuntschuwende neigingen der ijdelheid en zinnelust bevrijd, naar den eisch zijner ware natuur tot God opstijgt; en hoe alles, ook het hoogste en heerlijkste wat niet God zelf is, dan ook niet doel, maar slechts middel kan zijn. Want het is niet de aanblik van Beatrice op zichzelve, het is alléén de weerglans van 't goddelijk licht in haar oogen, die Dante mede opvoert in de hoogte. Totdat hij komen mag tot aanschouwing van den Drieëenige in zijn heerlijkheid; en in deze aanschouwing ook zijn wil, geheel gereinigd, intreedt in de harmonieuze beweging der albesturende Orde: het werk der heiligmaking hem voelbaar, alle mysteriën hem in een onmiddelijk zien doorschijnend worden, en hij dus deelen mag in zde eenig waarach-

[1]) Par. 19.

tige en hoogste wijsbegeerte, die der heiligen en der engelen, namelijk oneindige liefde voor de oneindige wijsheid Gods.»

Doch bij dit alles laat ons niet vergeten dat Dante noch in de hel, noch op den reinigingsberg, noch ook hier in het Paradijs, deze toestanden alleen op zichzelf wil schilderen. Steeds heeft hij de inwendige gesteldheid des menschen hier op aarde, zijn zedelijke en maatschappijke reiniging op het oog. Daarom, gelijk nog in de onderste groeve der hel aan zijn maatschappelijke tegenstanders gedacht wordt, de diepste plaats der rampzaligheid bepaaldelijk aan de **verraders** is toegewezen, zoo ook wordt in het paradijs zijn leer omtrent het keizerschap en wat er mede verwant is, tot in den hoogsten hemel toe verkondigd of aangeduid. Treedt hier, in dit derde deel, de persoonlijkheid des dichters natuurlijkerwijze op den achtergrond, des te meer wordt voor de waarheid die Dante wil prediken, door vele gezaligden getuigenis afgelegd. Bij de heilige geestdrift waarin de dichter blaakt voor zijn doel, schijnt hem dit ook geenszins toe, met de boven al het aardsche verheven heerlijkheid van het paradijs te strijden. En denken wij dieper na, zoo vinden wij dat dit inderdaad zoo is. Namelijk de diepste grond waarop de politieke theorie des edelen Florentijners rust, is het geloof waarmede het hart van dezen **christen** vervuld is. **De hemelsche vrijheid der christelijke kerk**, dit is het wat hij eigenlijk wil. Daarop doelt, in hoogste strekking, ook zijn **staatkundige** gedachte. Geef den keizer wat des keizers

is, roept hij, opdat gij Gode moogt kunnen geven wat Gods is. Daarom hebben wij hier, bij beschouwing van het paradijs, nog nader dit gedachtenstelsel in het oog te vatten. Want gelijk het de heerlijkheid is onzer oude Nederlandsche volkshistorie dat men (in onderscheiding b. v. van Frankrijk, waar de hervormingsstrijd door politieke bedoelingen ontreinigd is) dat men bij ons niet streed voor de godsdienst of voor de burgerlijke vrijheid afzonderlijk, maar de vrijheid wilde om het geloof en het geloof om de vrijheid: zoo is het ook in de divina Commedia niet de zedelijk- geestelijke of staatkundige strekking die men afzonderlijk moet nemen, maar steeds beide in de innigste vereeniging, al is het **hart** des menschen, dus de geestelijke strekking, altijd ten slotte het **hoogste** doel. Wanneer wij dus omtrent de waarde van Dante's theorie een slotsom willen opmaken, moet het, dunkt ons, **deze zijn**: in de dadelijke toepassing van het geloof op de maatschappelijke vraagstukken heeft Dante gedwaald, maar toch, bij en in die dwaling, ons een verheven waarheid verkondigd. Deze namelijk, **dat de christelijke kerk hemelsch is van wezen en bestemming**, en daarom volstrektelijk door den staat moet worden vrijgelaten, gelijk zij zelve de roeping heeft om, krachtens dezelfde hemelsche roeping, even volstrekt den staat vrij te laten: op zoodanige wijze dat beide niet in gewapende onzijdigheid, die bedekte vijandschap is, maar in de innigste vereeniging samenstemmende ieder op het eigen gebied de heerlijkheid Gods verkondigen. Verklaren wij dit nader.

Wij nemen niets terug van den lof, vroeger (blalz. 49) aan de verhevenheid van Dante's staatkundige inzichten gegeven. Maar reeds daar wezen wij op een

idealisme, een miskennen der eischen van den tijd en van de historie, waarover wij hier nog nader moeten spreken. Wij leerden Dante kennen als den man der **éénheid**, die de geheele wereld samenvatte in een stelsel van majestueuze harmonie, gelijk wij het noemden als een ellips met twee brandpunten, den Keizer en den Paus. Dante gaat hierin verre boven de bekrompen partijzucht der Ghibellijnen naast wie hij stond. Met zijn verheven inzichten staat hij inderdaad **geheel alleen**. Voor en na hem heeft niemand aldus den idealen inhoud der middeleeuwen tot de eenheid van een samenhangend stelsel gebracht. Dit maakte voor ons, bij de lezing, het eigenaardig aantrekkende van het boek over de Monarchie uit. In zijn statig middeleeuwsch latijn, in de onwrikbare vastheid der overtuiging hier gepredikt, heeft het iets profetisch en indrukwekkends, al kunnen wij ons den inhoud niet overal toeëigenen. »Het is naar de bedoeling Gods, dat elk geschapen wezen een gelijkenis met God hebbe, voor zoover ieders eigen natuur dit toelaat; om welke reden er gezegd is: laat ons den mensch maken naar ons beeld en gelijkenis — — Daarom is het menschelijk geslacht dan in den besten toestand, wanneer het zooveel mogelijk Gode gelijk wordt. En dit heeft plaats, wanneer het menschdom het allermeest één is. Want in God ligt de eigenlijke reden dezer eenheid, gelijk geschreven is: hoor Israël, de Heer uw God is een eenig Heer. — — O menschen, waarom verlaat gij de wijsheid Gods, daar toch de Heilige Geest uitroept: Zie, hoe goed en liefelijk is het dat broeders ook samen wonen!«

Doch zie, Dante hechtte zich hierbij aan een toestand die voorbij was en niet terugkomen kon. Want de tijd

der religieus-politieke éénheid der Christelijke volken met de beide toppunten Paus en Keizer, als Vader en eerstgeboren Zoon vereenigd: van die eenheid welke zich b. v. in de eenparige beweging der kruistochten een zoo schitterende uitdrukking had gegeven, die tijd was voorbij, onherroepelijk voorbij. Daargelaten dat een macht gelijk Dante ze voor den Keizer wilde, nooit tot de werkelijkheid behoord had, en dat de Pausehjke macht haar ideale stelling met veel oneenheid der wereld had bevlekt, daargelaten dit een en ander was het nu een geheel andere, ja een gansch nieuwe tijd geworden. Namelijk de tijd van 't opkomen van den derden stand, waarmee noodzaaklijk gepaard ging een ontvouwing van de verschillende nationaliteiten die met het alle volken omvattend ideaal keizerschap van Dante zich niet verdroeg Zoo stond dan hij, de aristokraat, met zijn gansche ziel als reactionnair tegen zijn tijd over. Wanneer de geest van eenig tijdperk zich gereed maakt, terug te treden en voor een ander plaats te maken, zoo grijpt hij doorgaands onder het opkomend geslacht enkelen, en wel van de uitnemendsten, aan, en zegt hun: Gij zult mijn getuigen zijn. Dan maken deze edele naturen zich op, en gloeiende van geestdrift voor het verleden dat voorbijging, trachten zij met al de kracht en den moed der liefde hun tijd derwaarts terug te drijven. Hun pogingen zijn niet vruchteloos, want al wat uit den geloove is, heeft zijn zegen. En in de haast des tijds is doorgaands ook al wat dit verleden goeds en waars heeft, nog niet in het heden opgenomen, zoolat er nog recht is voor dit vasthouden van 't geen is voorbijgegaan Bovendien wijzen zulke geesten doorgaands op een kostbaar bestanddeel

van het ideaal der toekomst, want de leden dier onweerstaanbare liefde voor het verleden is toch vooral daarin gelegen, dat het een profetie van de toekomst in zich bergt. Dus, niet zonder zegen is hun arbeid, maar in den vorm is hij oogenschijnlijk vruchteloos, hij moet eerst sterven en opstaan in hooger gestalte want die vorm paste niet voor dezen tijd Zoo ook bij Dante. Dweepende met zijn theorie miskende hij den eisch des historischen voortgangs, en predikte het koningrijk Gods op aarde, in een politiek stelsel dat een onmiddelijk overbrengen was van zijn overtuiging op het gebied des geloofs. Zijn politiek was mystiek zoowel als zijn godsdienst het was. Toen Hendrik VII zich gereed maakte om als Keizer over de Alpen te trekken, sprak Dante juichend in zijn hart (hij zelf betuigt het): Zie deze is het Lam Gods dat de zonden der wereld wegdraagt! Aldus idealiseerde hij het Romeinsche rijk, aan 't welk hij voor de wereldbeheersching een even centrale beteekenis toekent als aan Israël op godsdienstig gebied. Hij ontkent de diepe waarheid die door de leer der vier wereldrijken in Daniel's profetie ons voorgehouden wordt. Hij grijpt vooruit, (anticipeert) op het duizendjarig Rijk, op de Christusregeering der toekomst, en ziet voorbij dat een zoo alles samenvattende eenheid als welke hij eischt, eerst na het te niet gaan van den Antichristus, die de tegenstelling juist op de spitse zal drijven, kan mogelijk zijn.

Waarin ligt dan, na aftrek van deze dwaling, de blijvende waarde van een stelsel, een levensovertuiging als de zijne? Niet alleen in de kritiek op het bestaande, waarin een zoodanig idealistisch-theoretisch standpunt doorgaands uitstekend verdienstelijk is. Niet alleen om

de vele waarheden van groot gewicht die in den loop der aldus gepredikte beschouwing voorkomen, ongeveer op dezelfde wijze als waarop de middeleeuwsche alchymisten, een onbereikbaren steen der wijzen zoekende, toch juist in en door die onderzoekingen de wetenschap met de gewichtigste ontdekkingen hebben verrijkt. Maar bovenal om het groote beginsel waaraan Dante's geheele stelsel, gelijk wij reeds opmerkten, dienstbaar is, het terugroepen van de christelijke kerk tot haar oorspronklijke geestelijke heerlijkheid. Tot een standpunt waarop zij de wereldsche en maatschappelijke dingen van goeder harte als het van God gestelde wettige natuurlijke gebied erkent, en zich van dit alles niet in schuwe droomerij terugtrekt, doch ook evenmin dit gebied door een sterken arm van vleeschelijke berekeningen of ongeheiligd-natuurlijke wijsheid wil veroveren, maar het wil doordringen met de macht van 't bovenaardsche leven; met de heerlijkheid des Heiligen Geestes. Hierom is juist in het Paradijs de strenge strafrede van den apostel Petrus tegen het bederf der Kerk aangebracht, waarover allen die hem omringen, zich ontzetten en de hemel een oogenblik zich verdonkert. Dat deze hoofdgedachte door Dante, gelijk wij erkennen, op idealistische wijze wordt ontwikkeld, kan de beteekenis der waarheid op zichzelve niet verminderen. Hij wilde dat de christelijke kerk steeds in de armoede bleven zou waarin zij vóór Konstantijn verkeerde, ontdaan van allen wereldschen invloed, alleen door de macht des Geestes regeerende. Nu moge het waar zijn dat de kerk, zonder de wereldsche macht die haar in den loop der eeuwen eigen werd, niet als voogdes en opvoedster der volken van Europa dien in-

vloed had kunnen hebben, die de gedaante der wereldgeschiedenis zoo bepaald gestempeld heeft, en dat dus, met Dante een zoo geheel anderen gang der kerk door de wereld te eischen, gelijk staat met een algeheele wijziging der historische ontwikkeling te verlangen, terwijl de leiding Gods reeds in een anderen zin beslist heeft. Dit moge zoo zijn, niettemin blijft het waar, dat een held des geloofs als Franciscus van Assisi, en de schare zijner geestverwanten (b. v. de eenzijdige maar bewonderenswaardige Jacopone van Todi) nimmer zulk een machtigen invloed op de maatschappij hunner dagen en op de wereld hadden kunnen oefenen indien zij niet, op hun buitensporige maar wonderbaar krachtige wijze, volstrekte armoede en kruisiging des vleesches, ook in hun bepaalden vorm, hadden tot steunpunt genomen. Met meer recht zou men kunnen zeggen dat zoodra de kerk van Christus zich (ongetwijfeld in samenhang met de zonde van een verlaten harer eerste liefde) in de maatschappelijke bewegingen heeft ingegeven, zij ook met de maatschappijen en koninkrijken dezer wereld het lot van opgang en ondergang, bloei en verval, wat de historische kerkgemeenschappen betreft, heeft moeten deelen. Gelijk in de geschiedenis der staten een toppunt van levensbloei komt (b. v. in ons vaderland in de 16e en 17e eeuw) dat naderhand niet weer terugkeert — even als de verschillende vrouwen in het boek Esther beurtelings dat ééne hoogtepunt haars levens hadden, waarin zij korten tijd tot 's Konings gemeenschap werden toegelaten, daarna niet meer — zoo heeft de christelijke kerk het tijdperk van bloei en macht over de wereld moeten doorleven, om daarna aan den ontluikenden staat de stelling van zelfstandigheid en voorrang

boven de kerk, op zyne beurt, over te laten. Uit de geschiedenis en uit den aard der zaak blijkt het toch dat, zoodra de kerk een wettelijke instelling is geworden, en haar eerste, eigenlijke beteekenis van draagster en verkondigster van het Evangelie der genade verloren had, zoodra de kerk een rijk, een door rechtsbepalingen en macht saamgehouden rijk, gelijk de staten dezer wereld is geworden, zij ook de kracht om zichzelve te hervormen en te vernieuwen, de kracht des Heiligen Geestes, verloren had. De op zichzelf eerwaardige middeleeuwsche kerkvergaderingen van Pisa, Constanz en Basel hebben dit bewezen. Zij wilden inderdaad hervorming der kerk, maar omdat men vasthield aan het wettelijk karakter der kerk als een door het recht, in plaats van door de genade en den Heiligen Geest bestuurde instelling, zoo konden zij het kwaad niet bij den wortel aangrijpen, en maakten aldus de hervorming der 16e eeuw, die tot deze diepte teruggreep, noodzakelijk. De kerk, zich dus niet kunnende hervormen, heeft door haar wereldsche macht haar macht over de wereld moeten derven, door haar leven te willen behouden in dezen zin, heeft zij het verloren. En noodzakelijk kwam nu voor den staat de tijd zijner onafhankelijkheid tegenover de kerk de tijd waarin hij het eerst den toon aangeeft in het zichtbare leven en werken der menschheid. Voor dien tijd heeft Dante met zijn verkondiging van de volstrekte onafhankelijkheid van den staat tegenover de kerk, in den vorm dien wij leerden kennen, krachtigijk mede de baan gebroken. Zijn hoofdgedachte in dezen, ofschoon in veranderden vorm, beheerscht, ja in onze dagen meer dan ooit, de gansche moderne maatschappij. Daarom staat Dante niet als een mid-

deleeuwsche dichter slechts, niet als een genie dat alleen voor zijn tijd waarde heeft, in de geschiedenis der menschheid op zijn plaats. Neen, maar zeer bepaald ook als een man van onzen tijd, van onzen tijd die — wij behoeven het niet in den breede te ontvouwen — juist door deze vraag: hoe de staat als zelfstandig (niet vijandig) tegenover de kerk, en hoe de kerk als waarachtig hemelsch, waarlijk van den staat (niet van de maatschappij) gescheiden erkend worden zal? — tot zijn diepste grondslagen toe bewogen wordt.

Doch ook de nadenkende eenvoudige, de man, de vrouw, die in de letteren alleen verheffing van geest en hart, zonder betrekking op maatschappelijke vraagstukken zoekt de mensch die zich waarlijk ontwikkelen en, ook zonder historisch-wetenschappelijke vorming, niets menschelijks van zich vreemd achten wil: ook zij hebben de divina Commedia als een kostelijk erfstuk der eeuwen, als een tempel van onvergankelijke heerlijkheid te bewonderen en er zich in neder te zetten. Elk mensch, wie hij zij, moet zichzelven zijn divina Commedia maken. Geen leven is waarachtig, waarin niet eerstelijk, de zonde gekend en verfoeid, daarna de weg, die ook de waarheid en het leven is, bewandeld, eindelijk alles ter eere Gods aangelegd en in Zijn aanschouwing en gemeenschap den eeuwigen vrede gevonden wordt. En de wereld rondom ons begrijpen, beheerschen wij niet, zoolang wij niet hetgeen in haar dicht nabij elkander, eng onderling verwant wellicht, saamgevoegd is, in de drie rijken van hel verwerpelijke, het door het leven te louteren, en het ideale volmaakte, weten te scheiden, gelijk Dante aan de drie kinderen van hetzelfde,

hem zoo na verwante, huis der Donati elk zijne plaats toewijst, Corso in de hel, Forese op den reinigingsberg, Piccarda in den hemel!

Daarom neemt elke beschrijving van belangrijke worstelingen des levens, die tot een slotsom komen, van zelf onwillekeurig den drieledigen vorm aan dien wij in de divina Commedia zien. Bij voorbeeld de 22ste Psalm met zijn doorgang door diepte van helsche vervolging en smarten, daarna gevolgd door verlossing en heerlijkheid. Of ook Bunyan's Christenreize, die zelfs, met haar aanhef in een duistere spelonk, waar het visioen begint, een merkwaardige overeenkomst met het ons bekende begin van den eersten zang van Dante's Hel vertoont, en voorts Christens reize door velerlei strijd en moeite tot de hemelsche heerlijkheid op veelszins gelijke wijze beschrijft. (Merkwaardig inderdaad, den ongeleerden puritein Bunyan, geheel alleen door God en door zijn eigen levenservaringen gevormd, een zoo treffende overeenkomst van hoofdgedachte, in zijn meesterstuk, te zien toonen met den hoogontwikkelden katholieken dichter dien hij ongetwijfeld niet eens bij name gekend heeft!) Of, om verdere voorbeelden te noemen, Spinoza's onvoltooid geschrift »over de zuivering der Rede" (de intellectus emendatione) waar de groote wijsgeer uiteenzet hoe hij, na de ijdelheid der wereldsche verstrooiingen te hebben ervaren, zich uit het bedrog der drie schijngoederen zinlijkheid, eerzucht en begeerte [1])

[1]) D[illegible] dus juist de drie dieren welke Dante, volgens den eersten zang, in het donker woud ontmoette. Dr. Albert Peip, die in zijn Jakob Bohme, der deutsche Philosoph, bladz 140, de bedoelde verhandeling van Spinoza beschrijft, laat niet na, deze treffende overeenkomst met de divina Commedia op te merken.

in de philosophie als in een klooster heeft teruggetrokken, om zoo het éénig ware hoogste goed, dat voor de eeuwigheid zalig maakt, deelachtig te worden. Of, Ary Scheffer's voorstelling van »de smarten der aarde", of Rafael's »Transfiguratie", beide ons uit een donkeren benedengrond doende opklimmen tot een verlossing, en van daar tot een overwinning van licht en heerlijkheid. Of, eindelijk, de oude trouwhartige Heidelberger Catechismus, die in zijn beschrijving van de diepte der zonde, daarna van de verlossing, eindelijk van de heerlijkheid des hemelschen levens van vernieuwing en dankbaarheid, als het ware óók een divina Commedia des christelijken levens voor onze oogen ontvouwt.

Wij kunnen dus de bepaalde aanleiding die Dante naar de lier deed grijpen, en de Italiaansche toestanden en personen van zijn tijd ter zijde stellen, en als algemeene waarheid die voor alle eeuwen geldt, de geboorte, bevestiging en zegepraal van de hoogste levensidealen der menschheid in de Commedia beschreven zien.

Ja hier is de man des waarachtigen, des heiligen ideaals. Van Dante's scheppingen geldt in oneindig hoogeren zin dan waarin Göthe's Tasso het van de zijne verzekert:

> Es schwebt kein geistig unbestimmtes Bild
> Vor meiner Stirne, das der Seele bald
> Sich überglänzend nahte, bald entzöge
> Mit meinen Augen hab' ich es gesehn
> Das Urbild jeder Tugend, jeder Schöne.
> Was ich nach ihm gebildet, das wird bleiben
> Es sind nicht Schatten, die der Wahn erzeugte,
> Ich weisz es, sie sind ewig, **denn** sie sind!

Hier is de man van het ideaal dat niet in de lucht

zweeft, omdat het den vreesselijken ernst des tegenwichts van zonde en helle niet heeft ontweken maar doorwandeld. De man wien het verwijt niet treft, door de gravin Stolberg met juistheid tot den edelen Schiller gericht „hij draagt de menschheid als een schoone bloem in de hand, maar het vat met de voedende aarde ontbreekt daaronder.”

In den twaalfden zang van den Reinigingsberg roept de dichter met bijtende ironie den trotschaards toe, dat zij toch het hoofd omhoog mogen steken om met de voorbeelden te bespeuren van vernederenden hoogmoed, die in het plaveisel van dezen reinigingsweg gebeiteld zijn.

> Or superbite, e via col viso altiero,
> Figliuoli d' Eva, e non chinate il volto
> Sì che veggiate il vostro mal sentiero

Maar heerlijk roept, in denzelfden zang eenige verzen later, een engel den reiziger toe dat het menschdom tot opvaart naar boven bestemd is, en zich door geen moeilijkheden mag laten overwinnen.

> O mensch, geboren tot omhoog te zweven,
> Hoe rukt de minste wind u naar beneden!

Ziedaar het onderscheid tusschen een hoogmoedig en vruchteloos idealisme en de waarachtige ideale geestdrift, op erkenning onzer hooge bestemming gegrond: de oplossing van het diepste geheim des levens, van onzen val door hoogmoed, van onze wederoprichting door ons neder te buigen onder de verlossende hand van dien God die den hoovaardige wederstaat maar den nederige genade schenkt.

En hier, waar wij Dante als den man der waarachtige idealiteit voorstellen, is het ook de plaats, ons behoorlijk te onderscheiden van een lofverheffing van Dante's genie, in welke wij om diei hoogste waarheid wille niet deelen kunnen. Menigmaal hoort men hem, inzonderheid in het op zijn hoofddichter fiere, met zijn altissimo poeta dweepende Italie, den Profeet, den eenzamen profeet van Florence noemen. In die benaming ligt een uitwisschen van de grenzen tusschen het openbaringsgebied en dat der gewone menschengeschiedenis: een uitwisschen, ook in de benaming divina, aan de Commedia gegeven, naar Italiaansche kunstbeschouwing, doorschemerende. En dit legt ons de roeping op, met nadruk op het onderscheid tusschen de oude Profeten en Dante te wijzen, zoodra men zijn poetisch recht om over de dingen der hoogere wereld te spreken, in overspannen bewondering tot een goddelijk recht wil maken. Hiermede wordt doorgaands, onder den vorm van het Genie als een sprank des goddelijken vuurs te eeren, inderdaad het bijzondere der openbaring, in Israël en in Christus gegeven, bedekteljk bestreden. Hier komen wij tegen op. Zoo het in deze bedoeling geschiedt, wijzen wij zelfs voor Savonarola, en meer nog voor Dante, de benaming „profeet van Florence" bepaaldelijk terug. Dit met alleen maar ook hebben wij hier gelegenheid en, door vergelijking, ons der waarachtigheid onzes geloofs nog duidelijker bewust te worden. Op grond van inwendige ervaring zijn wij er zeker van dat in het profetisch woord des Ouden Verbonds de stem van den levenden God zelven tot ons spreekt door den mond Zijner dienaren. Het ontzachlijk onderscheid tusschen het onheilige en het

heilige, tusschen dood en leven, door aanvankelijken overgang van het eerste tot het laatste ervaren hebbende, zijn wij nu ook in staat, zoo wij in Gods gemeenschap denken, om het Woord Gods van alle menschenwoord te onderscheiden, en in het profetisch woord den echten natuurklank der waarachtige oorspronkelijke godsdienst te hooren, die zich van de zondige onnatuurlijkheid van al het menschelijke, d. i. het gevallene, met majesteit afzondert. Welnu, ook van Dante, hoe schoon en heerlijk die klank zijner lier ook zij, zonderen zij zich in dezen af. Wanneer Dante getuigt van de goddelijke openbaring, krachtens welke hij spreekt, en wier aard hij meermalen (gelijk b. v. het schoonst en waardigst in de beroemde rede van Cacciaguida [1]) geschiedt,) laat verkondigen, dan wil hij z e l f deze dingen niet anders dan in den zin van ons 7e hoofdstuk opgevat hebben. Zou hij het a n d e r s willen doen voorkomen, zich een onvermengd goddelijke openbaring willen toeschrijven, hoe zou het zondige, hartstochtelijke, dwalende dat hij alle uitnemende schoonheid in zijn geheele zijn en spreken overblijft, hem logenstraffen! Maar neen, nog eens, hij wil het zelf volstrektelijk niet. Hij zelf stelt doorgaande [2]) de Heilige Schriften veel hooger boven de overlevering, d. i. hij trekt de grenzen tusschen het rechtstreeksche en het afgeleidde Godswoord veel scherper, dan de leer zijner kerk hem eigenlijk toelaat te doen. Hoe bepaald hij ook van zijn "heilig gedicht" spreekt "aan hetwelk hemel en aarde de hand gelegd hebben", met de eere van zijn goddelijke inspiratie op

[1]) Par 17

[2]) b. v. Par 24 en elders

ééne lijn met die van Jesaia of Johannes gesteld te zien, zou hij geenszins gediend wezen. Want hij zou gevoelen dat dit niet anders dan door een bedekt loochenen van het rechtstreeks-goddelijke der sprake die tot de ouden profeten geschied is, kon mogelijk zijn. Want wie den kring van het Profetendom zoo wijd trekt, dat hij ook uitnemende kunstenaars en dichters daartoe rekent, die wischt ongemerkt zooveel mogelijk de grenzen uit welke de van God geopenbaarde waarheid van alle bloot-menschelijke leering onderscheiden. Wij ontkennen geenszins dat er inderdaad een gewichtige overeenkomst is tusschen Dante, den mystikus gelijk wij hem leerden kennen, en de Israëlitische profeten. Deze namelijk bestreden niet alleen den heidenschen afgodendienst, maar ook de doode werkheiligheid, den uitwendigen offer- en gebedsdienst der priesterschap hunns tijds, en legden allen nadruk op heiligheid des harten en reinheid van wandel. En op dezelfde wijze als zij voor de theokratie hunner dagen, was de zuivere mystiek voor de christelijke kerk der middeleeuwen een heerlijke loutering: een terugroepen van de menschelijke inzettingen tot de waarheid, de eeuwige waarheid die uit God is. Doch even als de oude profeten in het minst niet de van God gegeven waarheid en de gevestigde offerdienst zelve, maar slechts haar ontaarding, haar versteening aantastten, zoo bedoelt ook Dante zelfs bij de heftigste bestrijding van misbruiken en door de kerk geheiligde zonden, nimmer de leer der kerk zelve aan te tasten. Met alle stelligheid staat hij op haar bodem, wat zij predikt en verordent is ook de inhoud van zijn geloof en het richtsnoer van zijn leven.

Dante's geloof zweeft niet in geniale onbepaaldheid, is niet nevelachtig van inhoud en ontreckloos van gestalte; het is, behoudens de vormen van zijn tijd en het onvolledige dat wij vroeger opmerkten, het positief-christelijk geloof dat door de kern der christenheid van alle eeuwen, van den aanvang af tot heden toe, beleden werd.

Of zou misschien juist dit karakter hem vreemd maken aan onze dagen, gelijk hij met zijn politieke overtuigingen, als eenzaam reactionnair, niet meer t'huis behoorde in de maatschappij die in zijn leven hem omgaf?

Zou misschien Dante, de dichter des positief-christelijken geloofs, de man die niet al zijn kant aan de waarachtigheid niet alleen van de aarde, maar ook van helle en hemel geloofde, niet meer passen in onzen tijd? In een tijd die bij monde van Sainte Beuve zichzelf aldus beschrijft: de zeventiende eeuw was ernstig religieus, de achttiende ernstig anti-religieus, de negentiende ziet het religieuse, bovennatuurlijke weder met aandacht aan, maar gelijk men in een museum van oudheden wandelt, waar men de voorwerpen met eerbied beschouwt en bestudeert, doch zonder gemeenschap des harten, als overblijfsels uit eerwaardigen maar voorbijgeganen tijd?

Ons aangaande, wij vreezen niet voor den ondergang van een geloof dat onder zijn duizend namen ook dezen heeft: gewisheid van de realiteit des ideaals En ook Dante zal zijn eereplaats behouden onder hen wier roeping het is, ons te sterken in dat geloof en in den strijd des levens, die er uit volgt

En van u scheidende, mijn lezer! stel ik naast den negenjarigen knaap die zijn Beatrice ziet en van nu aan een gansch lang leven dóór in strijd en lijden dat ideaal in zich draagt en ten hemel heft, een ander kind van gelijken leeftijd uit de heerlijke geschiedenis onzes vaderlands.

Dat tienjarig kind zat op den bal van den toren eener zeestad, en hield zich met den eenen arm aan de hoogste spitse vast Terwijl het volk beneden met angst en ontzetting verbeidde dat hij te pletter vallen zou, zwierf zijn blik in zorglooze verrukking over het kloekhartig worstelend vaderland aan de ééne zijde en over den onafzienbaren oceaan ter andere. In den kinderlijken geest sluimeren onbewust de hoogste ideeën, gesluierde profetiën van des geestes aanleg en bestemming, hetzij het later leven die tot bewustheid en werklijkheid zal brengen, hetzij niet Wie dan verklaren kon wat er op dat oogenblik, hem onbewust, omging in de zwoegende borst van dien knaap, zou van een geschiedenis hebben kunnen profeteeren, die tevens de schoonste poëzy was. Hij zou verhaald hebben hoe dit kind van den bierbrouwersknecht met nooit verwelkte lauweren als Admiraal en, zonder het te weten, als Hertog sterven zou, en hoe de hoofdstad van datzelfde vaderland dat hij van zijn hoogte ter rechterzijde overzag, met tranen van onverganklijke dankbaarheid op zijn graftombe zou beitelen dat hij de schrik was des onmetelijken oceaans dien zijn kinderlijk verlangen nu ter linkerhand aanstaarde Welnu een dergelijke hoogte is de divina Commedia Een hoogte van waar met land en zee, maar tijd en eeuwigheid overzien worden. De knaap te Vlissingen daalde af van zijn hoogte, en

praktisch tot werklijkheid makende wat hij in zijn gezicht had aanschouwd, vermeesterde hij het hart des vaderlands aan de *ééne* en het gebied des oceaans aan de andere zijde. En wat ons betreft, indien het afdalen van de torenhoogte van Dante's gedicht ons niet helpt tot praktisch overwinnen van de terreinen des hemels en der aarde die hij ons, als een anderen eindeloozen oceaan ter rechter, en een vaderland ter linker zijde aanschouwen doet, tot overwinnen door de kracht der liefde en den ootmoed en de geestdrift des geloofs — zoo laat het ons wijten aan e i g e n kleinheid maar niet aan den grooten Meesterzanger die ook na zes eeuwen uit het hoog verschiet tot ons spreekt:

In schoonheid zal het Heilige overwinnen![1])

---

[1]) Potgieter, Florence.

560863

INHOUD

Opdracht aan Mr. J. C. Hacke van Mijnden.

DRUKFEILEN.

Bladz.	49,	onderaan, de *tweede* noot weg te schrappen				
"	54	reg.	2 v.	ond.	lees:	tot een nieuwe slotsom
"	56	"	7 "	bov.	"	fel geschokt
"	64	"	14 "	ond.	"	noodzakelijken
"	64	"	3 "	"	"	perch'io
"	85	"	11 "	bov.	"	over een weg waarlangs
"	111	"	3 "	ond.	"	Daarom zijn

